

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΗΘΙΚΗ»

Διπλωματική Εργασία

*Η Πολιτική Κατασκευασιοκρατία του John Rawls
σε Συνάρτηση με τη Μεταηθική Φιλοσοφική Σκέψη
Προοπτικές Εναρμονίσεως ανάμεσα στον Ηθικό Ρεαλισμό
και στον Ηθικό Αντιρεαλισμό*

POTZER ΣΑΜΑΑ

Αθήνα 2022

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας μελέτης, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσεως, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προελεύσεως και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε τούτη την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Επιβλέπων Διδάσκων:

- Στέλιος Βιρβιδάκης, Ομότιμος Καθηγητής Φιλοσοφίας, Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Μέλη Τριμελούς Επιτροπής:

- Στέλιος Βιρβιδάκης, Ομότιμος Καθηγητής Φιλοσοφίας, Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
- Γεώργιος Αραμπατζής, Καθηγητής Φιλοσοφίας, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
- Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής Φιλοσοφίας, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η Πολιτική Κατασκευασιοκρατία του John Rawls
σε Συνάρτηση με τη Μεταηθική Φιλοσοφική Σκέψη
Προοπτικές Εναρμονίσεως ανάμεσα στον Ηθικό Ρεαλισμό
και στον Ηθικό Αντιρεαλισμό

Ρότζερ Σαμαά

Επιβλέπων Διδάσκων: Στέλιος Βιρβιδάκης, Ομότιμος Καθηγητής Φιλοσοφίας

Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών – Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας

Email: rogerchamaa@philosophy.uoa.gr

Περίληψη

Στην παρούσα μελέτη, επιδιώκεται, προς χάριν της μεταηθικής αξιώσεως για την ανάδειξη (τόσο επιχειρηματολογικώς όσο και διά της μετέπειτα αποδείξεως) ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού, η προσπάθεια αποσαφηνίσεως ορισμένων βασικών χαρακτηριστικών που διέπουν την ηθική, αλλά και την πολιτική φιλοσοφική σκέψη του John Rawls.

Προτού υπεισέλθουμε στη διεξοδική ανάλυση της ηθικής και πολιτικής σκέψεως αλλά και στις εύλογες, αναδυόμενες μεταηθικές προοπτικές της ηθικώς αντιρεαλιστικής θεωρίας του Rawls, πρόκειται να αναλυθεί κατ' αρχάς ο ζωτικός ρόλος του μεταηθικού στοχασμού. Σε επόμενο, ειδικότερο επίπεδο, αναπτύσσεται εκτενής επιχειρηματολογία, που αφορά στις προοπτικές εναρμονίσεως ανάμεσα στον Ηθικό Ρεαλισμό και στον Ηθικό Αντιρεαλισμό, ήτοι ανάμεσα σε ηθικώς ρεαλιστικές θεωρίες και στην θεωρία του Rawls.

Προς χάριν του μεταηθικού, απαιτητικού, φιλοσοφικού εγχειρήματος περί της εναρμονίσεως ανάμεσα στον Ηθικό Ρεαλισμό και στον Ηθικό Αντιρεαλισμό, αναπτύσσεται μια διεξοδική επιχειρηματολογία, που αφορά στις μεταηθικές δυνατότητες, στην στοχοθεσία αλλά και στην μεθοδολογία των φιλοσοφικών θεωριών του Robert Nozick, του Thomas Nagel, του Ronald Dworkin, του Karl Popper, του Paul Formosa, της Carla Bagnoli, του Jürgen Habermas, του Immanuel Kant, του Στέλιου Βιρβιδάκη και του Διονυσίου Αναπολιτάνου. Τέλος, παρατίθενται κρίσιμες σκέψεις, προοπτικές και απόψεις, μέσω των οποίων αντλούνται χρήσιμα συμπεράσματα, αναφορικώς με την μετέπειτα, απρόσκοπτη, μεταηθική αναζήτησή μας.

Λέξεις κλειδιά: έλλογη ικανότητα, αυτονομία, ελεύθερη βούληση, μέσον, σκοπός, καθολικός νόμος, συνέπειες, καθήκοντα, κατηγορικές προστακτικές, πέπλο της αγνοίας, επάλληλη συναίνεση, κατασκευασιοκρατία, ηθικός ρεαλισμός, ηθικός αντιρεαλισμός, πλατωνισμός, δεοντοκρατία, ωφελιμισμός, αρετοκρατία, ενορασιοκρατία, μεταηθικός ησυχασμός, ηθική ψυχολογία, ηθικός σκεπτικισμός, ηθικός σχετικισμός, ηθικός υποκειμενισμός, ηθικός μηδενισμός, ηθική αντικειμενικότητα, αρχή της ισότητας, αρχή της διαφοράς, δικαιοσύνη, ηθική έλξη, ηθική ώθηση, οργανική ενότητα

The Meta-ethical Perspectives of the Rawlsian Political Constructivism. A Connection between Moral Realism, Moral Anti-realism and Meta-ethical Quietism

Roger Chamaa

Supervisor: Stelios Virvidakis, Emeritus Professor of Philosophy, Department of Philosophy and History of Science, National and Kapodistrian University of Athens

National and Kapodistrian University of Athens - Department of Philosophy

Email: rogerchamaa@philosophy.uoa.gr

Abstract

In this MPhil dissertation, we will attempt to find a connection (or to build a combinatorial meta-ethical theory) between Moral Realism, Moral Anti-realism and Meta-ethical Quietism in order to support Moderate Moral Realism. To provide a universal idea of the following subject (or to briefly describe the following methodology), we will explain some of the meta-ethical perspectives as derived from Rawls's, Nozick's, Nagel's, Dworkin's, Popper's, Formosa's, Bagnoli's, Habermas's, Kant's, Virvidakis's and Anapolitanos's philosophical theories. More specifically, in this philosophical context, we will strategically utilize, among others, some meta-ethical arguments which generally support the importance of Rationalism, Moral Intuitionism and Moral Sentiments. Finally, we will use some focal and vital platonic thoughts based on Philosophy of Mathematics.

Key Words: meta-ethics, ethical push, ethical pull, veil of ignorance, overlapping consensus, constructivism, political constructivism, moral fictionalism, justice as fairness, ethics, moral, moral nihilism, fallacy, cognitivism, principle of beneficence, difference principle, reflective equilibrium, wide reflective equilibrium, platonism, objective moral truth, reflexive indexicality, organic unity, theory of state of nature, ethical intuitionism, meta-ethical quietism, moral realism, moral anti-realism, rawlsian constructivism, constitutivism, theory of epistemic justification, rationalism, empiricism, moral sentiments, internalism, externalism, descriptivism, expressivism, prescriptivism, foundationalism, naturalism, moderate moral realism, moral qualities, consequentialism, moral rights, deontocracy, deontology, communicative action, virtue ethics, mysticism, freedom, free will, moral agent, objectivity, political liberalism, moral responsibility, first principle, moral perception, minimalism, transcendental idealism, the law of peoples, popper's third world

*“Individuals who embody Values
are fountains of Value; they are Suns:
they shine forth Value which warms us.*

*Even if they don't make us sunlike,
they make us moons at least so that we shine
with reflected Light and no longer are dark”*

-Robert Nozick

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

1. Εισαγωγή [9-14]
2. Επιλογή Πεδίου Μεταθτικής Αναλύσεως και Ρασιοναλιστική Στόχευση προς την Ανάδυση ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού [14-15]
3. Μεταθτικές Αντιθέσεις και Αξίωση περί Άρσεως Αντιθέσεων, μεταξύ Ηθικού Ρεαλισμού και Ηθικού Αντιρεαλισμού [16-18]
4. Χαρακτηριστικά Στοιχεία του Ηθικού Ρεαλισμού και του Ηθικού Αντιρεαλισμού [19-20]
5. Πρωτεύουσες, Μεθοδολογικές Σκέψεις σχετικώς με την Εναρμόνιση ανάμεσα στον Ηθικό Ρεαλισμό και στον Ηθικό Αντιρεαλισμό [20-23]
6. Κριτικά Μεταθτικά Επιχειρήματα κατά του Νατουραλισμού, του Υποκειμενισμού και του Σχετικισμού [24-28]
7. Ο Ρασιοναλισμός στην Ηθική Φιλοσοφία [28-29]
8. Ιστορικό Πλαίσιο Αναπτύξεως Επιχειρημάτων που αφορούν την Κατασκευασιοκρατία στη Μεταθτική Φιλοσοφική Σκέψη [29-30]
9. Η Ουσία της Ηθικής Διαστάσεως, της Πολιτικο-ηθικής Φιλοσοφικής Θεωρίας του Rawls [30-38]
10. Ο Ηθικός Ρασιοναλισμός του Rawls [39-42]

11. Διάκριση ανάμεσα στην Υπερβατολογική Κατασκευασιοκρατία του Kant και στην Πολιτική Κατασκευασιοκρατία του Rawls [42-44]
12. Συνάρτηση της Φιλοσοφικής Σκέψεως του Rawls με τη Φιλοσοφική Σκέψη του Mill [45-48]
13. Συσχέτιση και Αναλογία μεταξύ της Ηθικής Φιλοσοφίας και των Μαθηματικών [48-54]
14. Η Αναστοχαστική Ισορροπία (*“Reflective Equilibrium”*) του Rawls [55-64]
15. Το Πέπλο της Αγνοίας (*“Veil of Ignorance”*) του Rawls [64-67]
16. Μεταηθικά Χαρακτηριστικά της Ηθικής Θεωρίας του Rawls [67-71]
17. Η Κριτική Αποτίμηση της Θεωρίας του Moore από τον Rawls [71-73]
18. Η Τροπική (*“Modal”*) Μεταηθική Φιλοσοφική Προσέγγιση του Nozick, η Θεωρία του Τρίτου Κόσμου του Popper και η Μαθηματική Φιλοσοφική Σκέψη του Αναπολιτάνου [73-86]
19. Συμπερασματική Τοποθέτηση περί της Σημασίας της Θεωρίας του Rawls στην Μεταηθική Διαβούλευση αλλά και στην Ανάδειξη ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού [86-94]
20. Επίλογος - Αναθεωρητικό Διάγραμμα Στρατηγικής Στοχοθεσίας [94-104]
- Βιβλιογραφία [105-127]

1. Εισαγωγή

Εν αρχή, οι ακαδημαϊκοί εκπρόσωποι αλλά και μελετητές του συγχρόνου ρεύματος της αναλυτικής φιλοσοφικής σκέψεως¹ (εν αντιθέσει με πολλούς εκπροσώπους του φιλοσοφικού ρεύματος της Ηπειρωτικής Φιλοσοφίας που μέσω του σκεπτικισμού² και της κυνικής στάσεώς των, απομακρύνονται από την ανάπτυξη επιχειρημάτων που συνηγορούν υπέρ του ενδεχομένου περί της υπάρξεως μιας αντικειμενικής ηθικής υφής ή έστω υπέρ του ενδεχομένου περί της υπάρξεως μιας χρυσής τομής ορθολογικότητας ανάμεσα στους ανθρώπους), εστιάζουν με γνήσιο ενδιαφέρον (ακόμη και εις πείσμα των άλυτων προκυψάντων ηθικών προβλημάτων που παρουσιάζονται και διαιωνίζονται εκθετικώς με τον χρόνο), την προσοχή των, στη δημιουργία μεθοδολογιών³, οι οποίες αναδύουν α-

¹Επί τη ενάρξει της παρούσης μελέτης, θα πρέπει να αναφερθεί πως η Αναλυτική Φιλοσοφία, στοχεύει στην αποσαφήνιση των προτάσεων, των εννοιών, των μεθόδων, των επιχειρημάτων και των διαφόρων φιλοσοφικών θεωριών, διαμέσου της εκτενούς και προσεκτικής ανάλυσεως.

Βλέπε, Will Buckingham et al., *The Philosophy Book* (London: Dorling Kindersley Limited, 2011), 340.

Για την επίδραση της Αναλυτικής Φιλοσοφίας στην Ελλάδα, βλέπε, Stelios Virvidakis, "Analytic Philosophy in Greece," *Dialectica* 51 2 (1997): 135-142.

Δεν θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε όλους τους Ηπειρωτικούς Φιλοσόφους ως σκεπτικούς και κυνικούς, καθώς υπάρχουν, μεταξύ άλλων, (ίσως και κάτι παραπάνω από) χαρακτηριστικές εξαιρέσεις, όπως λόγου χάριν ο Emmanuel Levinas και ο Paul Ricoeur.

²Ητοι της απόψεως ότι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε απολύτως τίποτε μετά βεβαιότητας. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ο Kant στην εποχή του, βάλει εναντίον του σκεπτικισμού, διότι «δεν μας υπόσχεται απολύτως τίποτε, ούτε καν την αταραξία μιας επιτρεπτής αγνωσίας».

Βλέπε, Immanuel Kant, *Prolegomena to Any Future Metaphysics*, AA 4:274.

Ο Ηθικός Σκεπτικιστής ή και Ηθικός Μηδενιστής Παναγιώτης Κονδύλης, παρήγαγε την περιώνυμη περιγραφική (και όχι, συμφώνως προς το σκεπτικό του Κονδύλη, κανονιστική) *Θεωρία της Αποφάσεως* που βασίστηκε στην φιλοσοφική προσέγγιση περί της απολύτου κυριαρχίας των αποφάσεων, συμφώνως προς την οποία ο κόσμος που ζούμε δεν είναι ο κόσμος που επιθυμούμε, και ως εκ τούτου, εφηύραμε κατ' ανάγκην την Ηθική. Ευλόγως, ο Στέλιος Βιρβιδάκης, επεσήμανε το ερώτημα περί του εάν η θεωρία του Κονδύλη είναι εντέλει φιλοσοφική ή επιστημονική. Ο λόγος για τον οποίο η Θεωρία του Κονδύλη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως επιστημονική, είναι διότι, όπως επισημαίνει ο Φίλιππος Βασιλόγιαννης περιγράφοντας τάς θέσεις του Στέλιου Βιρβιδάκη, βασίζεται στην επιστημονική αρχή της αξιολογικής ελευθερίας.

Βλέπε, Φίλιππος Βασιλόγιαννης, *Φιλοσοφία μετά John Rawls* (Αθήνα: Εκδόσεις Ευρασία, 2022), 209.

Βλέπε επίσης, Παναγιώτης Κονδύλης, "Οφειλόμενες απαντήσεις," στην ιστοσελίδα Παναγιώτης Ήφαιστος,

<https://ifestos.edu.gr/%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CF%8E%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%B4%CF%8D%CE%BB%CE%B7%CF%82-%CE%BF%CF%86%CE%B5%CE%B9%CE%BB%CF%8C%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CF%82-%CE%B1%CF%80%CE%B1/> (πρόσβαση 14/5/2021).

Έπειτα, ενδιαφέρον, από άποψη προοικονομίας, παρουσιάζει το τελευταίο φιλοσοφικό άρθρο του Στέλιου Βιρβιδάκη απέναντι στις σκεπτικιστικές θέσεις του Παναγιώτη Κονδύλη, το νόημα του οποίου συμπυκνώνεται χαρακτηριστικώς στην κατακλείδα του κειμένου. Συμφώνως προς το σκεπτικό του Στέλιου Βιρβιδάκη, «ακόμη και αν κάνουμε λάθος ή είμεθα απλώς ηθικολόγοι, τούτο δεν μπορεί να υπονομεύσει την ορθότητα όλων των αξιών και όλων των κανονιστικών αρχών. Έτσι, η αποδοχή της διυποκειμενικής εγκυρότητας ορισμένων από αυτές τις αξίες και αρχές, αποτελεί κατ' αρχήν προϋπόθεση για την επικοινωνία και την επιβίωση των ανθρωπίνων κοινωνιών».

Βλέπε, Στέλιος Βιρβιδάκης, "Η Ριζική Αμφισβήτηση της Ηθικής Αντικειμενικότητας και η Περιγραφική Θεωρία της Απόφασης," στο *Παναγιώτης Κονδύλης: Για την Κοινωνική Οντολογία* (Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2001), 17-36.

Σε γενικό πλαίσιο πάντως, οι Σκεπτικιστές δημιουργούν προτάσεις και αντιπροτάσεις που η υποστήριξη μιας θέσεως έχει δογματικό χαρακτήρα έναντι της άλλης και αντιστρόφως. Παρατηρώντας μακροσκοπικώς το γεγονός ότι τα δύο δόγματα συγκρούονται αφεύκτως μεταξύ των, συνειδητοποιούμε τον βαθύτερο σκοπό της σκεπτικής διαδικασίας, που δεν είναι άλλος από την πλήρη διαγραφή του ιδίου του «πλασματικού» αιτήματος προς εύρεσιν της αληθείας που αναπτύσσεται ένθεν κακείθεν, υπό την σκοπιά του ενός ή αντιστοίχως του άλλου, δόγματος.

Ως προοικονομία επίσης, καλό θα ήτο να συγκρατήσουμε, πως τόσο οι Ηθικοί Ρεαλιστές, όσο και Καντιανοί Κατασκευασιοκράτες, τίθενται ενάντια στον Ηθικό Σκεπτικισμό.

³Ητοι στην μελέτη του τρόπου με τον οποίο λειτουργούν οι μέθοδοι ερεύνης, αλλά και του τρόπου που δομείται η

ξιώσεις για την επίλυση των προκλήσεων που αφορούν στην, επί της παρούσης, υπαρκτή κρίση των ηθικών αξιών⁴.

Ξεκινώντας, οι Αναλυτικοί Φιλόσοφοι της Μεταηθικής (*“Meta-ethics”*), κρατώντας μια υπεύθυνη ουδετερότητα αμεροληψίας απέναντι στις κυρίαρχες ηθικές θεωρίες του Αριστοτέλους, του Kant και του Mill, και άρα απέναντι στις ηθικές κρίσεις⁵ και τους ηθικούς όρους⁶ που προκύπτουν από αυτές, προσπάθησαν, διαμέσου της μελέτης της ηθικής γλώσσας⁷ (ή αλλιώς μέσω της γλωσσικής στροφής) (*“linguistic turn”*)⁸, να αποσαφηνίσουν εννοιολογικώς, αλλά και να αιτιολογήσουν επαρκώς, τα ηθικά κριτήρια που δομούν τα θεμελιώδη ηθικά φιλοσοφικά ρεύματα της Δεοντοκρατίας (*“Deontocracy”* ή *“Deontology”* ή *“Deontological Theory”*), του Ωφελιμισμού (*“Utilitarianism”*) και της Αρετοκρατίας (ή Αρετολογικής Ηθικής) (*“Virtue Ethics”*).

Κατόπιν, διαμέσου των αξιώσεων περί της αποσαφηνίσεως και αιτιολογήσεως των ηθικών κριτηρίων, προσπάθησαν, (και προσπαθούν ακόμη, εμμέσως πλην σαφώς), να συνεισφέρουν στην επίλυση συγχρόνων καταλυτικών ζητημάτων που αφορούν την Εφαρμοσμένη Ηθική (*“Applied Ethics”*). Οι μελέτες που προέκυψαν στις αρχές του εικοστού αιώνα από τον κλάδο της Αναλυτι-

επιχειρηματολογία.

⁴Βλέπε, Μυρτώ Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός* (Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 1995), 17.

Συμφώνως προς τον Rawls άλλωστε, το αντικείμενο της Ηθικής Φιλοσοφίας, διέπεται από έναν σημαντικό βαθμό απροσδιοριστίας.

Βλέπε, John Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, μετάφραση Φίλιππος Βασιλόγιαννης, Βασίλειος Βουτσάκης, Φιλίμων Παιονίδης, Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Νικόλαος Στυλιανίδης, Ανδρέας Τάκης (Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2010), 122.

⁵Ηθική κρίση σημαίνει απόφαση περί του εάν μια πράξη είναι καλή ή όχι. Επί παραδείγματι, είναι ανήτικο ή κακό να βασανίζουμε άλλους ανθρώπους ή ζώα. Προχωρώντας όμως, οι μεταηθικές θέσεις, διαδραματίζουν διαφορετικό ρόλο, διότι εντοπίζουν επιχειρήματα που δικαιολογούν τον λόγο για τον οποίο οι ηθικές μας κρίσεις αποφαίνονται προς ένα αποτέλεσμα. Παραδείγματος χάριν, εάν βασιστούμε στην ηθική κρίση που ειπώθηκε, τότε μεταηθικά θα μπορούσαμε να δηλώσουμε πως είναι ανήτικο να βασανίζουμε άλλους ανθρώπους, διότι εκλαμβάνουμε το σώμα των, ως μέσον ικανοποίησης των αντιδεοντολογικών ορέξεών μας, και όχι ως αυτοσκοπό. Η μεταηθική μας κρίση, εξηγεί πως η έλλογη απόφασή μας, εδράζεται επάνω στην αυτονομία μας, και παραγωγικώς, στο γεγονός ότι υπακούμε στις επιταγές του Ορθού Λόγου. Τέλος, οι ηθικές μας κρίσεις, διαφέρουν από τις θεωρίες ηθικής συμπεριφοράς, διότι οι τελευταίες, ανάγουν, λόγου χάριν, την αλληλεγγύη και τη δέουσα συμπεριφορά μας απέναντι στους άλλους, στο ότι κατά βάθος αποσκοπούμε στη διαιώνιση του είδους μας. Καμία από τις τρεις κατηγορίες (ηθικές κρίσεις, μεταηθικές θεωρίες, θεωρίες ανθρωπίνου συμπεριφοράς), δεν υποκαθιστά η μια την άλλη.

⁶Παναγιώτης Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική* (Αθήνα: Εκδόσεις Ινστιτούτο του Βιβλίου Καρδαμίτσα, 2015), 21.

⁷Επί παραδείγματι, τι πραγματικά εννοούμε χρησιμοποιώντας τη λέξη «καλός»;

Jacques Thiroux, *Ethics, Theory and Practice* (New York: Macmillan Publishers Ltd, 1977), 4.

Η ηθική γλώσσα, διαφέρει λόγω του αξιολογικού της χαρακτήρος από τις γλώσσες της Θεολογίας, της Επιστήμης, και της Νομικής, που έχουν περιγραφικό χαρακτήρα.

Βλέπε, Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 195.

Η εστίαση (ή επικέντρωση) στη γλώσσα πάντως, διαδραματίζει καίριο ρόλο στην Μεταηθική. Η Γλωσσική Φιλοσοφία, (ή η Γλωσσική Ανάλυση), αναζητά προβλήματα που είναι υπεύθυνα για την ανάπτυξη φιλοσοφικής συγχύσεως.

Ειδικότερως, η εσφαλμένη χρήση της γλώσσας, οδηγεί σε λανθασμένα συμπεράσματα αλλά και σε λανθασμένες φιλοσοφικές κατευθύνσεις. Η επίλυση γλωσσικών προβλημάτων, συνεπάγεται ακολούθως την εξάλειψη φιλοσοφικών προβλημάτων που ταλαιπωρούν ενδεχομένως αδικώς τους Φιλοσόφους.

⁸Βλέπε, Στέλιος Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, μετάφραση Τερέζα Μπούκη (Αθήνα: Εκδόσεις Leader Books, 2009), 444.

κής Φιλοσοφίας, ανέδειξαν τον παραχθέντα φιλοσοφικό τομέα της Μεταηθικής,⁹ που έπεται, και πρέπει να έπεται της Ηθικής και των ζητημάτων αυτής¹⁰.

Ο παραχθείς φιλοσοφικός τομέας της Μεταηθικής, αποτελεί εξέλιξη της Ηθικής Φιλοσοφίας πρώτου επιπέδου, εντός του οποίου πραγματευόμεθα πρακτικώς το ηθικώς πρόπον. Η προσπάθεια επιλύσεως πρακτικών προβλημάτων πρώτου επιπέδου, έμελλε να εξελιχθεί αρμονικώς σε ουσιαστικό, κατ' αρχήν, λόγο περί των ηθικών μας κρίσεων (τουτέστιν, σε έναν λόγο που προχωράει πέραν των ορίων της πρακτικής ηθικής πρώτης τάξεως περί των λογικών βάσεων επάνω στις οποίες εδράζονται οι ηθικές μας κρίσεις), που λειτούργησε ως απάντηση στις πασιδηλές ηθικές προκλήσεις των καιρών. Οι μεταηθικές φιλοσοφικές προσπάθειες δηλαδή, απορρέουν εξελικτικώς, μέσα από την κατ' αρχήν αναστοχαστική συνειδητοποίηση της παρελθούσης και της υπάρχουσας ηθικής κρίσεως.

Η εξέλιξη αυτή, προέκυψε ως φυσική απόρροια της εντατικής χρήσεως της ελλόγου ικανότητός μας ή της ανθρωπίνου διανοίας μας, εις ότι αφορούσε τόσο την επίλυση πρακτικών ηθικών προβλημάτων, όσο και την μεταφυσική¹¹ ερμηνεία του κόσμου που μας περιβάλλει.

Ειδικότερως, διαμέσου του φιλοσοφικού στοχασμού αλλά και της εμπειρικής παρατηρήσεως της ανθρωπίνου δράσεως¹², προέκυψε, μεταξύ άλλων, ένας δευτέρου επιπέδου αναστοχασμός (ή μια διαβούλευση περί Ηθικής, δευτέρας τάξεως) περί του τι ακριβώς νοείται ως Ηθική, προς χάριν αποσαφηνίσεως του πρώτου επιπέδου Ηθικής (ή της προτέρας κανονιστικής τάξεως), που αφορά, τόσο στη ρύθμιση της ζωής μας, όσο και στη ρύθμιση της ζωής των υπολοίπων όντων που ευρίσκονται στον κόσμο μας, μέσα από ηθικές αξίες, ηθικούς κανόνες και ηθικές αρχές.

⁹Κάνοντας μια αναδρομή στο φιλοσοφικό παρελθόν πάντως, συμπεραίνουμε πως ο πρώτος μεταηθικός Φιλόσοφος, ήτο ο Αριστοτέλης, διότι πρώτα περιγράφει τα Ήθη, και κατόπιν τούτου, τα διερευνά, ακριβώς όπως συμβαίνει και στην επάνοδο της Μεταηθικής που αναπτύσσεται στη Νεωτερική περίοδο.

Η άποψη ότι ο Αριστοτέλης ήτο ο πρώτος Μεταηθικός Φιλόσοφος, εκφράστηκε από τους MacIntyre και Heinaman. Βλέπε, Alasdair MacIntyre, *After Virtue: A Study in Moral Theory* (Indiana: University of Notre Dame Press, 1981). Βλέπε, Robert Heinaman, *Aristotle and Moral Realism* (New York: Westview Press, 1995).

Βλέπε επίσης, Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*.

Επίσης, είναι σημαντικό να αναφερθεί πως μετά την *Θεωρία της Δικαιοσύνης* του Rawls, αναπτύχθηκαν πλείστα όσα ηθικά και μεταηθικά πεδία θεωριών όπως επί παραδείγματι, τα πεδία της Ηθικής Επιστημολογίας (Ρεαλιστικής και Αντιρεαλιστικής), της Σχετικοκρατίας, του Κανονιστικού Ωφελισμού, του Ηθικού Ησυχασμού και του Ηθικού Ορθολογισμού. Επίσης, αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός πως η Θεωρία του Rawls, λειτούργησε κατά τη διάρκεια της κρίσεως του Ωφελισμού, ενάντια στην απαξία της Δικαιοσύνης, αλλά και των Θεσμών εν γένει.

Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 318.

¹⁰Βλέπε, Βασιλόγιαννης, *Φιλοσοφία μετά John Rawls*, 27- 41.

¹¹Σκεπτόμενοι την μεταφυσική διάσταση της καντιανής θεωρήσεως, αναλογιζόμεθα μεταηθικά το τι πραγματικά δυνάμεθα να ελπίζουμε. Ευρύτερα όμως, στο πλαίσιο της Μεταφυσικής, αναλογιζόμεθα επίσης, το εάν εντέλει βουλόμεθα ελευθέρως, αλλά και το εάν υφίστανται επαρκείς προϋποθέσεις για να εντοπίσουμε οντότητες (εφόσον αυτές υπάρχουν), που δεν είναι δυνατόν να εντοπίσουμε διαμέσου των αισθήσεών μας, λόγω των υφισταμένων αισθητηριακών δυνατοτήτων μας.

¹²Η εμπειρική παρατήρηση της ανθρωπίνου δράσεως, οδηγεί στη λήψη εμπειρικής γνώσεως. Η εμπειρική γνώση, αφορά στο πεδίο του εμπειρικού κόσμου. Αφορά δηλαδή στην όψη του κόσμου που αντιλαμβανόμεθα διαμέσου των βιωμάτων που προκύπτουν από την εμπειρία μας. Η εμπειρική γνώση, οδηγεί στην ανάπτυξη εμπειρικών προτάσεων, το νόημα των οποίων αντιλαμβανόμεθα διαμέσου της χρήσεως της νοήσεώς μας, στο πλαίσιο της εμπειρίας που λαμβάνουμε εκθετικά με τον χρόνο.

Μια ενδεχόμενη (υποθετικώς τουλάχιστον) επεξήγηση της φύσεως της Ηθικής, θα συνεπάγετο παραγωγικώς την ορθολογική και ουσιαστική αξιοποίηση της ελλόγου ικανότητός μας, τόσο προς χάριν της κατανόησης του τι εστί Ηθική, ως και προς χάριν της αντιμετώπισης των συγχρόνων δυσχερών ηθικών προβλημάτων που παρουσιάζονται στον κόσμο.

Θα συνεπάγετο δηλαδή αναμφιβόλως, ένα ξεκαθάρισμα φιλοσοφικού τοπίου, και μια σαφή, εκ νέου, αφετηρία που θα χάραζε, συν τω χρόνω, το δρόμο προς σαφέστερες ενδεχόμενες κατευθύνσεις, εις ότι αφορά την ηθική πορεία μας, διαμέσου της εναρμονίσεώς μας με τις αχτίδες του ορθώς, αντικειμενικώς, πράττειν, υπό την αιγίδα της ελλόγου διανοίας μας.

Η Μεταηθική, που αποτελεί επί της ουσίας μια προσπάθεια θεμελιώσεως της κανονιστικής Ηθικής, στοχεύει στην αναζήτηση και στον καθορισμό της φύσεως των ηθικών μας κρίσεων αλλά και των ηθικών εννοιών, διαμέσου της αναλύσεως, τόσο της σημασίας όσο και της λογικής, των ορισμών και των εννοιών που υπάγονται στο πεδίο της ηθικής γλώσσας.

Στοχεύει επίσης, στην σύγκλιση των διαφόρων ηθικών θεωριών που προβάλλουν κανονιστικές ρυθμίσεις εις ότι αφορά την ευρύτερα δραστηριότητά μας. Η σύγκλιση που επιζητείται, μπορεί να προέλθει μέσα από κοινά στοιχεία, τα οποία επιτελούν το ρόλο της έδρας των ηθικών μας κρίσεων. Αποτέλεσμα της επιζητούμενης συγκλίσεως, μπορεί να είναι η καινοτόμος παραγωγή υβριδικών θεωριών (ωσάν και αυτή που επιζητούμε, ανάμεσα στον Ηθικό Ρεαλισμό και τον Ηθικό Αντιρεαλισμό). Ακολουθώς, μεγίστη πρόκληση εις ότι αφορά τις ενδεχόμενες υβριδικές θεωρίες, αποτελεί το ποιες θεμελιώδεις αρχές πρόκειται να θεμελιώνουν το ζητηθέν υβριδικό οικοδόμημα.

Εν συνόλω, η Μεταηθική δεν ασχολείται με το περιεχόμενο των ηθικών μας κρίσεων¹³ και φυσικά έχει πιο αφηρημένο περιεχόμενο εν συγκρίσει με την θεωρία των ηθικών συστημάτων που χρησιμοποιείται για την πρακτική επίλυση των ηθικών προβλημάτων ή των ηθικών προκλήσεων¹⁴. Μήτε ασχολείται με τον τρόπο που εφαρμόζεται λειτουργικώς το περιεχόμενο τούτο σε συγκεκριμένα ηθικά ζητήματα. Η Μεταηθική, έχει ζωτικό, τεχνικό αλλά και μακροσκοπικό φιλοσοφικό χαρακτήρα. Ασχολείται τόσο με τις έννοιες που θεμελιώνουν τις κυρίαρχες ηθικές φιλοσοφικές αφετηρίες, όσο και με τον τρόπο που διαρθρώνεται συνολικώς το περιεχόμενο των ηθικών κρίσεών μας.

Εφ' όλης της ύλης, η μεταηθική στοχαστική αναζήτηση, διέπεται από μια εκ βαθέων ειλικρινή πρωταρχική ηθική υπευθυνότητα που στοχεύει στην πληρεστέρα κατανόηση, αναφορικώς με το τι νοείται ως Ηθική¹⁵. Εν αντιθέσει με την κανονιστική και την περιγραφική Ηθική¹⁶ (που αποτελεί

¹³Εν αντιθέσει με την κανονιστική ("normative") Ηθική, που ασχολείται με το περιεχόμενο και θέτει κριτήρια αναφορικώς με την ηθικότητα ή μη ηθικότητα της πράξεώς μας.

¹⁴Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 21.

¹⁵Σε κάθε περίπτωση, ακολουθώντας το πνεύμα της σκέψεως του Dworkin, οι Μεταηθικοί Φιλόσοφοι, οφείλουν να

θεωρία για τη λειτουργία των ηθικών μας κρίσεων), δεν απασχολείται με πρακτικά ηθικά προβλήματα και δεν περιλαμβάνει ηθικές αξιολογήσεις. Επικεντρώνεται στη δεοντολογία και τους κανόνες αυτής¹⁷. Οι εκπρόσωποι της Μεταηθικής, στοχάζονται κατ' αρχάς περί του νοήματος των ηθικών μας κρίσεων και των ηθικών όρων, παράγοντας σημασιολογικές ("semantic")¹⁸ θεωρίες.

Δευτερευόντως, οι εκπρόσωποι της Μεταηθικής, αναπτύσσουν ερωτήματα περί του εάν έχει ουσιαστικό νόημα να ομιλούμε περί Ηθικής ή περί του εάν δυνάμεθα κατ' αρχήν να διατυπώσουμε αντικειμενικές κρίσεις ηθικού περιεχομένου. Στοχάζονται επίσης, περί του εάν υφίστανται ηθικές ποιότητες ("moral qualities") αλλά και πού μπορούν τούτες να αναζητηθούν και να ευρεθούν εντέλει.

Εν συνεχεία, αναζητούν τρόπους δικαιολογήσεως και υποστηρίξεως των ηθικών μας κρίσεων, ενώ προσπαθούν να εντοπίσουν το λογικό status των¹⁹. Εξετάζουν τον τρόπο διαμορφώσεως του ηθικού βίου των ανθρώπων, μέσα από την μελέτη και την κριτική αποτίμηση της αξιοπιστίας των ηθικών αρχών, των ηθικών προτάσεων, των ηθών, των εθίμων, και των αντιλήψεων που ευρίσκονται πίσω από την παράδοση. Εν συνόλω, αναπτύσσουν μελέτες, μέσω των οποίων αναδύονται ερωτήματα, τα οποία με την σειρά των, θέτουν σε στοχαστική κρίση, όλα τα θεμέλια επί των οποίων εδράζονται οι διάφορες σχολές ηθικής φιλοσοφικής σκέψεως.

Ακόμη, όπως είδαμε, πολλοί αναλυτικοί Ηθικοί Φιλόσοφοι προχωρούν, είτε μέσω ενός εκ νέου ορισμού, είτε μέσω της δημιουργίας νέων καινοτόμων όρων, στη δημιουργία υβριδικών μεταηθικών θεωριών συνθέσεως ρεαλισμού και αντιρεαλισμού, προσαρμόζοντας τις υπάρχουσες ηθικές θεωρίες στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται την προβληματική που αφορά την Ηθική Φιλοσοφία στο σύνολό της²⁰ (Μεταηθική, Περιγραφική Ηθική, Κανονιστική Ηθική, αλλά και Εφαρμοσμένη Ηθική)²¹.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, δεν είναι λίγες οι φορές που η Μεταηθική, ως αντικείμενο, δέχθηκε εις βάρος της επικριτικά επιχειρήματα. Συμφώνως προς τον Thomas Nagel, στα τέλη της δεκαετίας

εξετάζουν τον τρόπο με τον οποίο θεμελιώνεται η κανονιστική Ηθική, χωρίς όμως να ξεχνούν την αξία της κανονιστικής, πρακτικής επιφάνειας που στο κάτω κάτω της γραφής επωμίζεται την μεγίστη (και συχνάκις καίρια ιστορικάς ειπεῖν) ευθύνη της αναλήψεως δράσεως και ευθύνης. Εάν οι διεξοδικές μελέτες μας επικεντρώνονται μόνο στην Μεταηθική, και στην προσπάθεια εντοπισμού ηθικών αντικειμενικών κρίσεων, τότε κινδυνεύουμε να διολισθήσουμε τόσο προς την υποτίμηση της κανονιστικής Ηθικής, όσο και προς την ανηθικότητα εν γένει (μολονότι αποφεύγουμε την ηθικολογία). Παραλλήλως, ενδέχεται να αναλώσουμε υπέρ το δέον φαιά ουσία, που χρειάζεται για την επίλυση κρίσιμων πρακτικών ηθικών προβλημάτων.

¹⁶Περιγραφή των ηθών αλλά και του τρόπου με τον οποίο σκεπτόμεθα ηθικά, χωρίς όμως να λαμβάνουμε θέση σχετικά με την ορθότητά των.

¹⁷Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 20.

¹⁸Βλέπε Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 446.

¹⁹Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 21.

²⁰Ο Schroeder μάλιστα (όπως και άλλοι Φιλόσοφοι), παραδέχεται τις προσπάθειες δημιουργίας υβριδικών θεωριών. Βλέπε, Mark Schroeder, *Expressing Our Attitudes: Explanation and Expression in Ethics*, 2^{ος} τόμος (Oxford: Oxford University Press, 2015), 137.

²¹Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 20.

του 1970, ο Saul Kripke, στο Πανεπιστήμιο του Princeton, προσπαθώντας να αντιμετωπίσει τις σχετικιστικές, τις υποκειμενιστικές, τις σκεπτικιστικές και τις αναθεωρητιστικές προκλήσεις εναντίον της τυπικής λογικής, αλλά και τις προκλήσεις της κβαντικής λογικής, υποστήριξε ότι θα πρέπει να επιχειρηματολογούμε εναντίον των προκλήσεων τούτων, με επιχειρήματα από το εσωτερικό της τυπικής λογικής.

Συνολικώς ο Nagel, συνηγορώντας σε γενικές γραμμές υπέρ της θέσεως του Dworkin²² (ο οποίος θεωρούσε ότι θα πρέπει να αντιληφθούμε κατ' αρχήν, πως οι προκλήσεις κατά της αντικειμενικότητας, θα πρέπει να κατανοηθούν ως ηθικοί ισχυρισμοί, και ως εκ τούτου θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με πρωτοβάθμια ηθικά επιχειρήματα), υποστήριξε ότι η απάντηση απέναντι στον Σχετικισμό, τον Αναθεωρητισμό, τον Σκεπτικισμό και τον Υποκειμενισμό, θα πρέπει να προέλθει από το εσωτερικό της Ηθικής (ήτοι μέσα από ορισμένες ανεπιφύλακτες ιδέες αναφορικώς με το πώς έχουν τα πράγματα) και δεν μπορεί να εντοπιστεί στο μεταηθικό επίπεδο²³.

2. Επιλογή Πεδίου Μεταηθικής Αναλύσεως και Ρασιοναλιστική Στόχευση προς την Ανάδυση ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού

Στην παρούσα μελέτη, πρόκειται να αναλυθεί, προς χάριν αναδύσεως ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού (*"Moderate Moral Realism"*)²⁴, το ενδεχόμενο της εναρμονίσεως ανάμεσα σε τρεις παραχθείσες, εκ του μεταηθικού στοχασμού, κατηγορίες αναπτύξεως μεταηθικών θεωριών: ανάμεσα δηλαδή,

- στην Ρασιοναλιστική Μεταηθική²⁵, Γνωσιοκρατική²⁶, Αντιρεαλιστική Προσέγγιση
- στην Ρασιοναλιστική Μεταηθική, Γνωσιοκρατική, Αντισκεπτικιστική, Ρεαλιστική Μη-φυσιοκρατική²⁷ Προσέγγιση

²²Πιο συγκεκριμένα, οι απόψεις του Nagel εκφράζουν μια μορφή ρεαλισμού με πλατωνίζουσες τάσεις. Χρονικώς, διατυπώνονται αρκετά πριν από την ανάπτυξη της θεωρήσεως του Dworkin.

²³Βλέπε, Thomas Nagel, *The Last Word* (Oxford: Oxford University Press, 1996), 127-143.

²⁴Βλέπε Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 446.

²⁵Ο χαρακτήρας των ορθολογικών θεωριών, που ευρίσκεται στην αντίπερα όχθη από τις εμπειριστικές θεωρίες, βασίζεται στην, μέσω της λογικής σκέψεως, αποκόμιση φιλοσοφικής γνώσεως, δίχως να καταφεύγουμε σε τυχόν αντιλήψεις που προκύπτουν από τις αισθήσεις μας.

²⁶Στη Γνωσιοκρατία (*"Cognitivism"*) οι ηθικές μας κρίσεις, επιδέχονται λογικές τιμές ή τιμές αληθείας. Αποτελούν είδος προτάσεων που μπορεί να μετατραπεί σε αντικείμενο γνώσεως, καθώς αναφέρονται στον περιβάλλοντα κόσμο. Έτσι, μια πρόταση μπορεί να είναι είτε αληθής (πρώτη τιμή), είτε ψευδής (δεύτερη τιμή). Βεβαίως, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο Μη-γνωσιοκράτης Blackburn, επικαλείται το επιχειρήμα ότι οι ηθικές κρίσεις μας, μπορούν να κριθούν ως αληθείς οι ψευδείς, «ακόμη και όταν δεν υπάρχουν τα γεγονότα στα οποία αναφέρονται». Ενδεικτικά, βλέπε, Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 24.

Βλέπε επίσης, Blackburn, *Ethics: A Very Short Introduction*, 5.

²⁷Εν αντιθέσει με τους Μη-φυσιοκράτες, οι Φυσιοκράτες υποστηρίζουν ότι δυνάμεθα να ερμηνεύσουμε τον τρόπο με

- και στον Μεταηθικό Ησυχασμό (“*Metaethical Quietism*”)²⁸ (που μπορεί όμως να θεωρηθεί επί της ουσίας ως Ηθικός Ρεαλισμός²⁹ στις περιπτώσεις του Nagel³⁰, και του Dworkin³¹ και ως Ηθικός Αντιρεαλισμός στην περίπτωση του Rawls).

τον οποίο λειτουργεί ο κόσμος, χωρίς την παραμικρή αναφορά σε οτιδήποτε δεν ανήκει στην φυσική πραγματικότητα. Εκεί έγκειται, υπό την σκοπιά της Μεταηθικής Φιλοσοφίας, το θεμελιώδες χάσμα ανάμεσα στη Μεταηθική Φυσιοκρατία (“*Naturalism*”) και την Ηθική Ενορασιοκρατία (“*Moral Intuitionism*”), μολονότι άπαντες οι εκπρόσωποι των δύο αντιθετικών μεταξύ των, μεταηθικών φιλοσοφικών ρευμάτων, υποστηρίζουν ότι υπάρχει πράγματι μια αντικειμενική ηθική πραγματικότητα. Σε γενικές γραμμές, για τους Ηθικούς Φυσιοκράτες, υπάρχει απόλυτο Αγαθό και δυνάμεθα να το εντοπίσουμε, μελετώντας την φύση και παρατηρούντας τα φυσικά φαινόμενα, δίχως να προσφεύγουμε σε οντότητες μεταφυσικού τύπου.

Πάντως, είναι προδήλως εμφανές, πως η Ηθική Φυσιοκρατία, δεν θα επέτρεπε την ανάδυση γνησίων ηθικών διαλόγων που βασίζονται σε μια αντιστοίχως γνησίως ηθική επιχειρηματολογία, διότι «οι ηθικοί ισχυρισμοί, καθίστανται ως ταυτολογίες».

Βλέπε, Βασιλόγιαννης, *Φιλοσοφία μετά John Rawls*, 165.

Στο πλαίσιο της θεωρίας του Kant, η Φυσιοκρατία, αποτελεί μορφή ετερονομίας, «καθώς διαμορφώνει ορισμούς των βασικών ηθικών εννοιών με όρους μη ηθικών εννοιών».

Βλέπε, Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, 130.

²⁸Βλέπε ενδεικτικώς, Douglas Kriemler και Karl Schafer, “Metaethical Quietism,” στο *The Routledge Handbook of Metaethics*, επιμέλεια Tristram McPherson και David Plunkett (New York: Routledge, 2017), 643-658.

Βλέπε επίσης, Stelios Virvidakis, “Varieties of Quietism,” *Philosophical Inquiry* 30 1 (2008): 157-175.

Βλέπε επίσης, Andrew Sepielli, “Quietism and Counter-Normativity,” *Ergo, Journal of Philosophy* 7 16 (2020): 458.

²⁹Είναι εύλογο να αναρωτιέται κανείς για ποιο λόγο ένας Φιλόσοφος να εμπίπτει ταυτοχρόνως και στο πεδίο του Ρεαλισμού, και στο πεδίο του Ησυχασμού. Τούτο, φρονώ πως μπορεί να συμβαίνει όταν λόγου χάριν ένας Φιλόσοφος που είναι Ηθικός Ρεαλιστής, επιλέγει συνειδητά να μείνει Ησυχαστής μπροστά στο δέος της ηθικής αντικειμενικής πραγματικότητας. Προς τούτο, ένας Φιλόσοφος μπορεί να αναγνωρίζει πως οι εγκεφαλικές δυνατότητές μας (η αντίληψή μας, ο Λόγος μας και ο λόγος μας), έχουν πεπερασμένα όρια μπροστά στην απειρότητα του κόσμου που μας περιβάλλει. Γι’ αυτόν τον λόγο, προτιμά να παραμείνει σιωπηλός, και να επικεντρωθεί στην κανονιστική Ηθική και στις δυνατότητες που έχουμε, όσον αφορά την χρησιμοποίησή της, διαμέσου της ελλόγου σκέψεώς μας ή του χαρακτήρος μας ή της υπολογιστικής μας ικανότητας.

³⁰Ο Nagel, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως Ηθικός Ρεαλιστής, διότι υποστηρίζει πως μπορούμε να βρούμε κανονιστικούς λόγους δράσεως που εκκινούν τις πράξεις μας, μέσα από την αναζήτηση και ακολούθως τον εντοπισμό, υψηλότερων διαστάσεων αντικειμενικότητας.

Βλέπε, Nagel, *The Last Word*, 130.

Ακόμη, ο Nagel, προσπάθησε, μέσα από το *The View from Nowhere*, να επαναπροσδιορίσει, μέσω ενός κανονιστικού ρεαλισμού, το πεδίο της ηθικής αντικειμενικότητας, ως ένα δυποκειμενικό πεδίο, εντός του οποίου δεν αποκλείεται ένας ρεαλισμός κανονιστικού τύπου, ο οποίος βέβαια, διαφέρει από τον εμπειρικό ρεαλισμό που υπάρχει στις Φυσικές Επιστήμες. Για τον Nagel, τόσο η αντικειμενική, όσο και η υποκειμενική προοπτική είναι πραγματικές. Ως εκ τούτου, η αλήθεια για τον κόσμο μας μπορεί να αποκτηθεί μόνο μέσω της κατανόησης του τρόπου με τον οποίο αυτές οι δύο προοπτικές συνυπάρχουν μεταξύ των, σε κάθε έκφανση της ζωής μας. Στο πώς σκεπτόμεθα αλλά και στο πώς πράττουμε.

Βλέπε, Thomas Nagel, *The View from Nowhere* (Oxford: Oxford University Press, 1986), 139-141.

Βλέπε επίσης, την ελληνική μετάφραση: Thomas Nagel, *Η Θέα από το Πουθενά*, μετάφραση Χρήστος Σταματέλος (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2002).

Βλέπε επίσης, Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 39.

Βλέπε επίσης, Στέλιος Βιρβιδάκης, “Μαθηματικές Αναλογίες και Διανεμητική Δικαιοσύνη: Σύγχρονες Προοπτικές,” στο *Περί Δικαιοσύνης*, επιμέλεια Κωνσταντίνος Βουδούρης (Αθήνα: Έκδοση της Ελληνικής Φιλοσοφικής Εταιρείας, 1989), 50.

³¹Πολλοί Ηθικοί Φιλόσοφοι, θα κατέληγαν στο συμπέρασμα πως ο Dworkin είναι «Μεταηθικός Ησυχαστής», αφού θεωρεί ότι η Μεταηθική αποτελεί ένα σφάλμα. Ωστόσο, πέραν του ότι ο Dworkin αρνείται τον χαρακτηρισμό «Μεταηθικός Ησυχαστής», η προτροπή του «να το πιστέψουμε καλύτερα», η οποία και συνηγορεί υπέρ της απόψεως ότι υπάρχουν εντέλει αντικειμενικώς κρίσεις ορθές ηθικώς ή κρίσεις μη ορθές ηθικώς (άρα και συνακολούθως υπάρχουν μεμπτές-ηθικώς κατακριτέες πράξεις), μας οδηγεί προς το συμπέρασμα πως ο Dworkin θα μπορούσε να χαρακτηριστεί εντέλει ως Ηθικός Ρεαλιστής, καθόσον υπερασπίζεται την προοπτική περί της ρεαλιστικής υπάρξεως αντικειμενικών αξιών. Μολαταύτα, ο Dworkin δεν αναλύει τις ηθικές κρίσεις και ούτε ψάχνει οντολογικές δεσμεύσεις. Όλη η επιχειρηματολογία του, με άξονα μια μεθοδολογία συνεκτικιστικής φύσεως, διαμορφώνεται εντός μιας *ungrounding* κανονιστικής θεώρησης των πραγμάτων.

Βλέπε, Ronald Dworkin, *Justice for Hedgehogs* (Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press,

3. Μεταηθικές Αντιθέσεις και Αξίωση περί Άρσεως Αντιθέσεων μεταξύ

Ηθικού Ρεαλισμού και Ηθικού Αντιρεαλισμού

Είναι αλήθεια ότι στην Μεταηθική Φιλοσοφία, καταγράφονται αντιθετικά δίπολα σκέψεως. Πολλοί εκ των Αναλυτικών Φιλοσόφων που ασχολούνται εκτενώς με το φιλοσοφικό πεδίο της Μεταηθικής, προσπαθούν να άρουν ή έστω να μετριάσουν, ο καθένας με τον δικό του τρόπο και με βάση τις δικές του μεταηθικές απόψεις, το χάσμα ανάμεσα στα δίπολα αυτά.

Μερικά από τα δίπολα αντιπαρετιθέμενων θέσεων είναι τα εξής:

- **Ηθικός Ρεαλισμός³² εναντίον του Ηθικού Αντιρεαλισμού (ή Ηθικού Ιρεαλισμού)**
- Περιγραφισμός (“*Descriptivism*”) εναντίον του Μη-περιγραφισμού (“*Non-descriptivism*”)
- Γνωσιοκρατία (“*Cognitivism*”) εναντίον της Μη-γνωσιοκρατίας (“*Non-cognitivism*”) [δηλαδή, εναντίον της Συγκινησιοκρατίας³³, της Εκφρασιοκρατίας (“*Expressivism*”), και του Επιτακτικισμού (“*Prescriptivism*”)]
- Θεμελιοκρατία³⁴ (“*Foundationalism*”)³⁵ εναντίον του Συνεκτικισμού (“*Coherentism*”)³⁶

2011).

Βλέπε επίσης, Ronald Dworkin, “Objectivity and Truth: You’d better believe it,” στο *Philosophy and Public Affairs* 25 2 (1996): 87-139.

Βλέπε επίσης, Στέλιος Βιρβιδάκης, “Ο Ρασιοναλιστικός Αξιακός Ρεαλισμός ως Θρησκεία χωρίς Θεό,” στο *Φιλοσοφικοί Περίπατοι και Σονάτες, Αντίδωρο στον Άρη Κουτούγκο*, επιμέλεια Κωνσταντίνος Θεολόγου και Μαρία Πουρνάρη (Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος, 2019), 49-74.

Ακόμη, είναι σημαντικό να τονιστεί πως για τον Dworkin, οι ηθικές αλήθειες, δεν έχουν εξωηθικά θεμέλια, ακριβώς όπως τα μαθηματικά δεν έχουν αντιστοίχως εξωμαθηματικά θεμέλια.

Βλέπε, Βασιλόγιαννης, *Φιλοσοφία μετά John Rawls*, 25.

Πάντως εν κατακλείδι, ο Dworkin, υποστηρίζει μια ρεαλιστική αντίληψη που αφορά στην ύπαρξη ενός σύμπαντος ανεξάρτητου της νοήσεως, υποθέτοντας πως η εννοιολογική σύνδεση ανάμεσα στις αισθητικές μας ιδιότητες και την αλήθεια, δεν αποτελεί μονάχα χαρακτηριστικό της ψυχικής μας δραστηριότητας αλλά και χαρακτηριστικό των ψυχικών μας καταστάσεων.

Για το γεγονός ότι ο Dworkin είναι Μεταηθικός Ησυχαστής και Ρεαλιστής, βλέπε, Stelios Virvidakis, “Rationalistic Value Realism as a Religion Without God: An Option for Metaethical Quietism,” στο *Quietism, Agnosticism, and Mysticism, Mapping the Philosophical Discourse of the East and West*, επιμέλεια Krishna Mani Pathak (New York: Springer, 2021), 53-72.

Βλέπε επίσης, Stelios Virvidakis, “Moral Minimalism in the Political Realm,” στο

<https://www.unige.ch/lettres/philo/publications/engel/liberamicorum/>, επιμέλεια Julien Dutant, Davide Fassio και Anne Meylan (Genève: Université de Genève, 2014), 867.

³²Για ορισμένα χαρακτηριστικά-ιδιότητες του Ηθικού Ρεαλισμού, υπό το πρίσμα των διαλέξεων του Rawls, βλέπε Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, 35.

³³Οι υποστηρικτές της Συγκινησιοκρατίας (“*Sentimentalism*” ή “*Moral Epistemological Sense Theory*”), θεωρούν ότι οι ηθικές μας κρίσεις, δεν διέπονται μήτε από αμεροληψία μήτε από αντικειμενικότητα. Κατ’ ουσίαν βασικά, για τους Συγκινησιοκράτες, δεν υπάρχει αξιακός αντικειμενικός κόσμος. Αντιθέτως, οι ηθικές μας κρίσεις, αποτελούν απαύγασμα ενός συναισθήματος, το οποίο δημιουργεί συγκινήσεις. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σκέψη, πως διαμέσου του ρεύματος της Συγκινησιοκρατίας, υποτιμάται επί της ουσίας η ίδια η αξία της Ηθικής Φιλοσοφίας. Τούτο διότι, αποκλείουμε το ενδεχόμενο περί της υπάρξεως μιας ηθικής αντικειμενικής τάξεως, υποβιβάζοντας εν προκειμένω τις ηθικές μας κρίσεις, στο επίπεδο ενός άκρατου συναισθήματος, το οποίο δημιουργεί απλώς συγκινήσεις και όχι Ηθική. Για το γεγονός ότι οι Συγκινησιοκράτες δεν πιστεύουν στην ύπαρξη ενός αντικειμενικού αξιακού κόσμου, βλέπε, Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 36-48.

Βλέπε επίσης, Στέλιος Βιρβιδάκης, “Ο Κόσμος 3 του Καρλ Πόππερ, ως Ερμηνευτική Πρόταση για την Κατανόηση των Μοντέλων Αξιακού Ρεαλισμού,” στο *Φιλοσοφία, Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, Τόμος 49, 2^ο Μέρος (Αθήνα: Εκδόσεις Ακαδημίας των Αθηνών, 2019), 10.

- Ρασιοναλισμός ή Ορθολογισμός (“*Rationalism*”)³⁷ εναντίον του Εμπειρισμού (“*Empiricism*”)
- Ρασιοναλισμός (ή Ορθολογισμός) εναντίον της Συναισθηματοκρατίας (“*Sentimentalism*”)
- Ιντερναλισμός (“*Internalism*” ή “*Internalistic Theory*”)³⁸ εναντίον του Εξτερναλισμού (“*Externalism*” ή “*Externalistic Theory*”)³⁹

Προς χάριν ευρέσεως μιας υβριδικής θεωρίας Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού (τουτέστιν προς χάριν της ευρέσεως ενός κράματος ανάμεσα στην Ηθικό Ρεαλισμό και στον Ηθικό Αντιρεαλισμό), *ακολουθώντας τās δισαισθήσεις ημών*, οφείλουμε κατ’ αρχάς να επικεντρωθούμε στην άρση του χάσματος ανάμεσα στον Ηθικό Ρεαλισμό και στον Ηθικό Αντιρεαλισμό. Προς τούτο, στην παρούσα μεταηθική μελέτη, αφού εξετάσουμε τα χαρακτηριστικά του Ηθικού Ρεαλισμού και του Ηθικού Αντιρεαλισμού, θα επικεντρώσουμε την συλλογιστική μας πορεία στην κατασκευασιοκρατική θεωρία⁴⁰ του Ηθικού Ησυχαστή, πλην όμως ουσιαδώς Ηθικού Αντιρεαλιστή, John Rawls, υπό το πρίσμα της εναρμονίσεώς της:

- με τη μεταηθική θεωρία του Ρασιοναλιστή Ηθικού Ρεαλιστή (Νέο-ενορασιοκράτη)⁴¹ Robert Nozick⁴²

³⁴Η Θεμελιοκρατία, αποτελεί Θεωρία Επιστημικής Δικαιολογήσεως (“*Theory of Epistemic Justification*”).

³⁵Ο όρος προέρχεται από την Αγγλική λέξη “*Foundation*”. Εφεξής, μπορούμε να ονομάσουμε την Θεμελιοκρατία, ως Θεμελιοκρατική Γνωσιολογία (“*Foundationalist Epistemology*”) ή “*Foundationalism*”.

³⁶Ο όρος προέρχεται από την Αγγλική λέξη “*Coherence*”. Εφεξής, μπορούμε να ονομάσουμε τον Συνεκτικισμό ως Συνεκτικιστική Γνωσιολογία (“*Coherentist Epistemology*”). Ο Συνεκτικισμός, αποτελεί Θεωρία Επιστημικής Δικαιολογήσεως (“*Theory of Epistemic Justification*”).

³⁷Ως ρεύμα της Ηθικής Γνωσιοκρατίας αλλά και κατεύθυνση του Βρετανικού Ηθικού Ρεαλισμού.

³⁸Που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως Γνωσιοκρατικός (“*Cognitivist Realism*”) και Ρασιοναλιστικός (“*Rationalist Realism*”).

³⁹Βλέπε, Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 445, 446.

⁴⁰Βεβαίως, εκτός από το “*Moral Constructivism*”, ή αλλιώς την ηθική Κατασκευασιοκρατία, που αποτυπώνεται σε σημαίνουσες φιλοσοφικές εργασίες που αναλύουν το εάν ο Kant ήτο Ηθικός Κατασκευασιοκράτης ή Ηθικός Ρεαλιστής (όπως λόγου χάριν οι φιλοσοφικές εργασίες του Paul Formosa), τα τελευταία χρόνια ανεπτύχθη ο όρος “*Constitutivism*”, που στηρίχθηκε από τον Karl Schafer και τον Oliver Sensen. Ένα από τα βασικά ερωτήματα που θα πρέπει να μας απασχολήσουν αναφορικά με τη διαφορά ανάμεσα στο “*Constructivism*” και στο “*Constitutivism*”, είναι το κατά πόσο το αντικείμενο και παραγωγικώς η αντικειμενικότητα, συγκροτούνται σε ηθικό επίπεδο, από τις ηθικές κρίσεις μας ή την Ηθική εν γένει. Μήπως τελικώς το αντικείμενο συγκροτείται αλλά δεν δημιουργείται ή δεν κατασκευάζεται; Και μήπως οι αξίες δεν κατασκευάζονται ex nihilo από τον Λόγο; Βλέπε, Paul Formosa, “Is Kant a Moral Constructivist or a Moral Realist,” *European Journal of Philosophy* 21 2 (2013): 170-96.

Βλέπε επίσης, Oliver Sensen, “Kant’s Constitutivism,” στο *Kant’s Moral Antirealism*, επιμέλεια Thomas Schmidt και Adriano Silva dos Santos (Berlin: De Gruyter), υπό έκδοσιν.

⁴¹Ο οποίος δέχθηκε ως αξίωμα την ύπαρξη των δικαιωμάτων μας.

Βλέπε, Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 340.

⁴²Κατά τη δεκαετία του 1990, στον Αγγλοσαξωνικό Φιλοσοφικό Χώρο, ανεπτύχθη ένα σημαίνον κομμάτι του φιλοσοφικού ρεύματος του Ηθικού Ρεαλισμού, μέσα από τα κείμενα του Wittgenstein και του Quine. Το φιλοσοφικό ρεύμα του Ηθικού Ρεαλισμού, χωρίστηκε σε δύο προσεγγίσεις. Η μεν πρώτη προσέγγιση, προσανατολίζεται από την Θεωρία του Moore, χωρίς όμως τις μεταφυσικές προϋποθέσεις αυτής. Η δεύτερη προσέγγιση, αφορά στην παράδοση της Φυσιοκρατίας υπό την οπτική γωνία του Nozick (βεβαίως, όπως θα δούμε παρακάτω, ο Nozick δεν αποτελεί χαρακτηριστικό εκπρόσωπο της παράδοσης της Φυσιοκρατίας. Είναι Νέο-ενορασιοκράτης και η Ενορασιοκρατία συνήθως θεωρείται μη φυσιοκρατική προσέγγιση). Από την στιγμή που μεθοδολογικώς αναγνωρίζουμε την ασυμβατότητα μεταξύ των θέσεων του Moore και του Rawls, θα επικεντρωθούμε αναγκαστικώς προς την καινοτόμο κατεύθυνση του Nozick. Ίσως η «*νοζική*» νέο-ενορασιοκρατική θέση, θα μπορούσε να συνυπάρξει με μια ηθική

- με την θεωρία του Τρίτου Κόσμου του Karl Popper
- με τη μεταηθική θεωρία Ησυχασμού του Ronald Dworkin
- με τη μεταηθική θεωρία του Ηθικού Ησυχαστή-Ηθικού Κανονιστικού Ρεαλιστή Thomas Nagel⁴³
- με την θεωρία του Ηθικού Αντιρεαλιστή Jürgen Habermas

Έπειτα, θα αναφερθούμε εναλλακτικώς, στην ηθική θεωρία του Kant⁴⁴, υπό τον όρο όμως, πως θα την εκλάβουμε υπό την σκοπιά μιας ρασιοναλιστικής καντιανής θεωρήσεως με πλατωνικά στοιχεία⁴⁵ (ή αλλιώς, υπό την σκοπιά ενός Πλατωνίζοντος Καντιανισμού) και μεταφυσικές προεκτάσεις.

Κατασκευασιοκρατία.

Βλέπε χαρακτηριστικώς, Robert Nozick, *Philosophical Explanations* (New York: Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press, 1983).

⁴³Βλέπε χαρακτηριστικώς, Thomas Nagel, *Mind and Cosmos: Why the Materialist Neo-Darwinian Conception of Nature is Almost Certainly False* (Oxford: Oxford University Press, 2012).

Για τον Thomas Nagel, «ο Λόγος, δεν θεμελιώνεται απέξω. Όλοι ευρισκόμεθα εντός των ορίων του Λόγου, εφόσον αυτός υφίσταται. Εάν υπάρχει Λόγος, τότε πρέπει να είναι καθολικός. Ο Λόγος πρέπει να αντανakλά αντικειμενικές αρχές των οποίων η εγκυρότητα είναι ανεξάρτητη από την [υποκειμενική] άποψή μας. Αρχές, που οιοσδήποτε με αρκετή ευφυΐα πρέπει να μπορεί να τις αναγνωρίσει ως σωστές».

Πάντως, υπό το πρίσμα της Θεωρίας του Nagel, δεν υπάρχει περαιτέρω δυνατότητα επιχειρηματολογικής δικαιολογήσεως εις ότι αφορά ένα σημείο και έπειτα στην ηθική αναζήτησή μας.

Βλέπε, Nagel, *The Last Word*, 1-18.

Βλέπε επίσης, Βιρβιδάκης, *Ο Κόσμος 3 του Καρλ Πόππερ, ως Ερμηνευτική Πρόταση για την Κατανόηση των Μοντέλων Αξιακού Ρεαλισμού*, 12.

⁴⁴Την οποία, οι Ενορασιοκράτες εκλαμβάνουν μεθοδολογικώς, ως ηθικώς ρεαλιστική.

Η Θεωρία του Kant, ευρίσκεται λόγω του κριτικισμού (ή της υπερβατολογίας) (“criticalism” – “transcendentalism”), ανάμεσα στο δίπολο μεταξύ της Ηθικής Κατασκευασιοκρατίας και του Ηθικού Ρεαλισμού. Όσον αφορά τον Kant, θαρρώ πως η σκέψη του ευρίσκεται κατά βάθος στο πεδίο ενός άρρητου Ηθικού Ρεαλισμού, παρόλο που επί της αρχής, συνάγεται το συμπέρασμα ότι οι ηθικές μας κρίσεις αποτελούν αποτέλεσμα της κατασκευής του Λόγου. Ορισμένες λέξεις που χρησιμοποιεί ο Kant, όπως η λέξη «αξιοπρέπεια» ή η λέξη «αυτονομία», επάνω στις οποίες εδράζεται η κατασκευή του Λόγου, εμπεριέχουν μια ανεξήγητη, ακατόρθωτα περιγράψιμη, ξεχωριστή σημασία μέσα των.

Εμπεριέχουν μια ξεχωριστή ενορασιοκρατική ουσία, που μόνο κατασκευασμένη δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί.

Αποτελούν αντικειμενικές έννοιες, που δεν κατασκευάζονται αλλά επιβάλλονται στις κατασκευές του Λόγου.

Συμφώνως προς την σκέψη του Rawls, ο Kant, είναι καθολικώς Κατασκευασιοκράτης. Ως εκ τούτου, ο Rawls δέχθηκε ισχυρή κριτική (μέσω ικανών επιχειρημάτων), για το γεγονός ότι χαρακτήρισε τον Kant ως αμιγώς

Κατασκευασιοκράτη. Σε κάθε περίπτωση πάντως, τόσο οι Ηθικοί Ρεαλιστές, όσο και οι Κατασκευασιοκράτες αντλούν επιχειρήματα από τον Kant, γεγονός που συνηγορεί υπέρ του βάσιμου, εξίσου, επιχειρήματος (το οποίο και ενστερνίζομαι) ότι ο Kant ευρίσκεται εντέλει κάπου ανάμεσα στην Κατασκευασιοκρατία και στον Ηθικό Ρεαλισμό.

Εις ότι αφορά την αντικειμενικότητα του περιεχομένου της λέξεως «αυτονομία», βλέπε, Στέλιος Βιρβιδάκης,

“Καντιανός Πλατωνισμός; Ο Ρυθμιστικός Ρόλος, η Επιστημική Λειτουργία, και η Οντολογική Υφή των Ιδεών του Λόγου,” στο *Δευκαλίων* 35 1 (2021): 35-59 (και ειδικότερως, βλέπε σελίδα 56).

Βλέπε επίσης, John Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, μετάφραση Λία Μελά και Ανδρέας Μιχαλάκης (Αθήνα: Εκδόσεις Liberal Books, 2016), 43.

Για την μελέτη Μεταηθικών Φιλοσόφων που συνηγορούν υπέρ μιας ρεαλιστικής ερμηνείας του Kant, βλέπε Guyer (2000), Ameriks (2003), Kain (2004), Hills (2008), Wood (2008) και Stern (2012). Από την άλλη, οι Reath, Darwall, Korsgaard και O'Neill, εκτιμούν πως γίνεται δεκτή η αντικειμενικότητα της Ηθικής ωστόσο αυτή, αποδίδεται σε κατασκευές του Λόγου.

Βλέπε, Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, 39.

⁴⁵Το δίλημμα ανάμεσα σε Πλάτωνα ή Kant, μετατρέπεται σε προσπάθεια εναρμονίσεως των θέσεων του Πλάτωνος με τάς θέσεις του Kant (που ήδη θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως Δεοντοκρατική Ενορασιοκρατία). Η εναρμόνιση που επιζητείται εν προκειμένω, χρειάζεται ενδελεχή μελέτη ετών, προσεκτική επιχειρηματολογία, αλλά και εύρεση ειδικών αναλογιών.

Επιζητούμε μια θεώρηση καντιανής προελεύσεως με πλατωνικά στοιχεία και όχι μια πλατωνική θεώρηση με καντιανά

4. Χαρακτηριστικά Στοιχεία του Ηθικού Ρεαλισμού και του Ηθικού Αντιρεαλισμού

Ο Ηθικός Αντιρεαλισμός, διαφέρει από τον Ηθικό Ρεαλισμό, ο οποίος αποτελεί μια «*Διακήρυξη Ανεξαρτησίας*»⁴⁶, δυνάμεθα να ανακαλύψουμε⁴⁷ και να πραγματώσουμε αντικειμενικές ηθικές ιδέες και κρίσεις⁴⁸. Πιο συγκεκριμένα, υφίσταται η αντισκεπτικιστική μεταηθική άποψη, πως υπάρχουν αντικειμενικά αληθείς ηθικές κρίσεις, οι οποίες είναι ανεξάρτητες της νοήσεώς μας.

Υποστηρίζεται το ενδεχόμενο της υπάρξεως μιας ηθικής αντικειμενικότητας (ή μιας ηθικής πραγματικότητας ιδιοτήτων και γεγονότων), ο χαρακτήρας της οποίας νοείται ως μεταφυσικός ή οντολογικός. Σε αυτό το πλαίσιο λογικής, πολλές ηθικές ιδέες ή ηθικές κρίσεις, έχουν ήδη ανακαλυφθεί, ενώ άλλες, προς το παρόν όχι⁴⁹.

Στον Ηθικό Ρεαλισμό, οι ηθικές μας κρίσεις επιδέχονται τιμές αληθείας και μπορούν να είναι κυριολεκτικώς είτε αληθείς, είτε ψευδείς⁵⁰. Εάν μπορούν κυριολεκτικώς να είναι είτε αληθείς είτε ψευδείς, τότε ορισμένες ηθικές μας κρίσεις είναι αντικειμενικώς αληθείς. Εάν όμως υπάρχουν αντικειμενικώς κρίσεις ορθές ηθικώς, τότε δυνάμεθα να υποθέσουμε πως υπάρχει και μια αντικειμενική ηθική πραγματικότητα που υφίσταται και που υποστηρίζει τις κρίσεις αυτές.

Οι αντικειμενικώς αληθείς ηθικές κρίσεις εδράζονται επάνω στην υφισταμένη ηθική αντικειμενική πραγματικότητα. Και ως έλλογα όντα με την σειρά μας, δυνάμεθα νά *ανεύρωμε* τις αληθείς τού-

στοιχεία.

Βλέπε, Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 118.

Άλλωστε, όπως επισημαίνει ο Στέλιος Βιρβιδάκης, «δεν θα ήτο άτοπο να ομιλούμε περί ορισμένων σημαινόντων θεμελιωδών στοιχείων της καντιανής αντιλήψεως του Λόγου, τα οποία, ως φαίνεται, προσεγγίζουν ορισμένες θέσεις της Φιλοσοφικής Θεωρίας του Πλάτωνος, αναφορικώς με ορισμένα υπερβατικά ηθικά στοιχεία του νου μας».

Βλέπε, Βιρβιδάκης, «Καντιανός Πλατωνισμός; Ο Ρυθμιστικός Ρόλος, η Επιστημική Λειτουργία, και η Οντολογική Υφή των Ιδεών του Λόγου», 53.

⁴⁶Elliot Sober, «Realism and Independence», *Νους* 16 3 (1982): 369.

⁴⁷Βιρβιδάκης, «Καντιανός Πλατωνισμός; Ο Ρυθμιστικός Ρόλος, η Επιστημική Λειτουργία, και η Οντολογική Υφή των Ιδεών του Λόγου», 53.

⁴⁸Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ορισμένα φιλοσοφικά κινήματα, απορρίπτουν το ενδεχόμενο περί της υπάρξεως αντικειμενικών ηθικών ιδεών. Επί παραδείγματι (ενδεικτικώς), η Σύγχρονη Επικούρεια Φιλοσοφική Σκέψη (χωρίς βεβαίως να αποτελεί ένα σύγχρονο ισχυρό μεταηθικό ρεύμα), αντιτίθεται στον Ηθικό Ρεαλισμό.

Βλέπε, Catherine Wilson, *Πώς να Είσαι Επικούρειος*, μετάφραση Αλεξάνδρα Αδαμτζιλογλου (Αθήνα: Εκδόσεις Θύραθεν, 2020), 100.

⁴⁹Θα μπορούσε να ειπωθεί πως ο θεσμός της δουλείας ήτο άδικος διαχρονικώς, ωστόσο προσφάτως, ως ανθρωπότητα, το ανακαλύψαμε. Σε επίπεδο Μαθηματικών, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι το $2+2=4$ αποτελεί μαθηματική ιδέα (και όχι εφεύρεση), που ισχύει από το Big Bang και έπειτα. Από εκεί και πέρα όμως, μετά από χιλιετίες, ανακαλύψαμε ότι $2+2=4$. Παρομοίως, σε επίπεδο Ηθικής, ενδέχεται να υπάρχουν ηθικές ιδέες «που περιμένουν εκεί έξω» για να τις ανακαλύψουμε, όπως επί παραδείγματι οι ηθικές ιδέες που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως εφιαλτήριο απαγορεύσεως των βασανιστηρίων αλλά και της κρεοφαγίας. Από εκεί και πέρα, το πόρισμα των ηθικώς αντιρεαλιστικών κρίσεων που χτίζονται διά του πρακτικού μας Λόγου, θα μπορούσαν να συμφωνούν με το πόρισμα των ηθικώς ρεαλιστικών κρίσεων.

⁵⁰Το πώς ευρίσκουμε, πώς δικαιολογούμε και πώς γνωρίζουμε ότι ορισμένες ηθικές μας κρίσεις είναι αληθείς, αποτελούν ερωτήματα που αφορούν στον φιλοσοφικό κλάδο της Γνωσιολογίας.

τες κρίσεις. Είτε μέσω της ελλόγου κατανόησης, είτε μέσω των ηθικών μας συναισθημάτων⁵¹ (“*moral sentiments*”), είτε μέσω της ενόρασης.

Μελετώντας τον ρου της ηθικής ιστορίας, ενδεχομένως να μπορούμε *νά ανεύρωμε* τα κύρια χαρακτηριστικά που διέπουν τη δράση της ανθρωπίνου φύσεως. Ανευρίσκοντας τα κύρια χαρακτηριστικά της ανθρωπίνου δράσεως και κατανοώντας την ανθρώπινη φύση, ενδέχεται να δυνάμεθα να εντοπίσουμε πάγιες ηθικές αλήθειες. Και επάνω στις πάγιες ηθικές αλήθειες δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την ανοικοδόμηση μιας Επιστήμης της Ηθικής⁵².

Απεναντίας, στον Ηθικό Αντιρεαλισμό, οι ηθικές μας κρίσεις επινοούνται, κατασκευάζονται⁵³ ή προβάλλονται, ενώ δεν υφίστανται μεταφυσικές προεκτάσεις. Αμφισβητείται το ενδεχόμενο υπάρξεως ηθικών κρίσεων με αντικειμενικό χαρακτήρα που να επιδέχονται τιμές αληθείας. Συνακολούθως, αμφισβητείται το ενδεχόμενο της κοινής κατανόησης των διαφόρων ηθικών εννοιών. Εν κατακλείδι, υποστηρίζεται η ύπαρξη αντικειμενικώς αληθών ηθικών κρίσεων, οι οποίες είναι ανεξάρτητες των διαφόρων πεποιθήσεών μας, και συγχρόνως δεν είναι ανεξάρτητες της νοήσεώς μας.

5. Πρωτεύουσες, Μεθοδολογικές Σκέψεις σχετικά με την Εναρμόνιση ανάμεσα στον Ηθικό Ρεαλισμό και στον Ηθικό Αντιρεαλισμό

Ο Μετριοπαθής Ηθικός Ρεαλισμός στον οποίο στοχεύουμε, μπορεί να προέλθει μέσα από μια Ευρεία Αναστοχαστική Ισορροπία (“*Wide Reflective Equilibrium*”)⁵⁴, η οποία αναθεωρείται ή αναδιαμορφώνεται δυναμικώς εκθετικώς με τον χρόνο, μέσω ενός επανακαθορισμού εκτιμήσεων⁵⁵. Η Ευρεία Αναστοχαστική Ισορροπία, δύναται να αναπτυχθεί κατά βάση στο πλαίσιο της αντιρεαλιστικής Κατασκευασιοκρατίας του Rawls. Εντός της αντιρεαλιστικής Κατασκευασιοκρατίας του Rawls, η βάση του Ηθικού Αντιρεαλισμού, θα μπορούσε να εναρμονισθεί υπό προϋποθέσεις με έναν εξασθενημένο Ηθικό Ρεαλισμό (που αποτελεί κράμα ανάμεσα σε ηθικές ενόρασεις⁵⁶ και ηθικά

⁵¹Βλέπε επί παραδείγματι, Adam Smith, *Η Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων*, μετάφραση Δημήτριος Δρόσος (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2012).

⁵²Βλέπε, Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 22.

⁵³Βιρβιδάκης, “Καντιανός Πλατωνισμός; Ο Ρυθμιστικός Ρόλος, η Επιστημική Λειτουργία, και η Οντολογική Υφή των Ιδεών του Λόγου”, 53.

⁵⁴Βλέπε, Norman Daniels, “Wide Reflective Equilibrium and Theory Acceptance in Ethics,” *Journal of Philosophy* 76 5 (1996): 256-282.

⁵⁵Βλέπε, Stelios Virvidakis, “Reflective Equilibrium,” στο *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 2^η Έκδοση, επιμέλεια James David Wright (Oxford: Elsevier B.V. Publishers, 2015), 77-81.

⁵⁶Η ενόραση ή «*η εσωτερική*» εποπτεία του νου (“*intuition*” ή και “*intellectual intuition*”) δεν προέρχεται από το πεδίο του φυσικού κόσμου. Έχει μυστικιστικό χαρακτήρα, και προσφέρει άμεση γνώση, πέρα από νοητικές (ή συλλογιστικές) και αισθητηριακές διεργασίες (ή διαδικασίες). Δεν προκύπτει από την εμπειρία και έχει «*αυτόνομη ποιότητα*».

Βλέπε, Θεοδόσιος Πελεγρίνης, *Ηθική Φιλοσοφία* (Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2009), 125.

Υπάρχουν πολλές κατηγορίες Ενορασιοκρατίας. Συμφώνως προς τον Rawls, οι διακρίσεις προκύπτουν αναλόγως με την γενικότητα των αρχών, των επιμέρους κατηγοριών.

John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge: Belknap Press, 1971), 143.

συναισθήματα) που όμως, δεν λειτουργεί εις βάρος της πρακτικής Ηθικής Φιλοσοφίας και των κανονιστικών θεωριών αυτής.

Στο πλαίσιο της Ευρείας Αναστοχαστικής Ισορροπίας⁵⁷, θα πρέπει να μας απασχολήσει εξίσου, το μείζον ενδεχόμενο να υφίσταται μια αντικειμενική αλήθεια που ευρίσκεται σε ένα υψηλότερο επίπεδο από το επίπεδο των αντικειμενικών ηθικών κρίσεων που δυνάμεθα να εντοπίσουμε ή δυνάμεθα να γνωρίζουμε, από την οποία εκπηγάζουν οι αληθείς αντικειμενικές κρίσεις μας [είτε πρόκειται για αντικειμενικές ηθικές κρίσεις που είναι ανεξάρτητες της νοήσεως (φυσικές και μη φυσικές), είτε πρόκειται για αντικειμενικές ηθικές κρίσεις που δεν είναι ανεξάρτητες της νοήσεως].

Με βάση τα ανωτέρω, επιζητείται ο μετριασμός του άκρατου Ηθικού Ρεαλισμού⁵⁸, ούτως ώστε να διασφαλίσουμε πως η Ηθική Φιλοσοφία (Ηθική Φιλοσοφία πρώτης τάξεως) θα συνεχίσει να επιτελεί τον θεμελιώδη πρακτικό της ρόλο, εις ότι αφορά τη ρύθμιση της ζωής μας, αλλά και την επαλήθευση της ελλόγου φύσεώς μας.

Διασφαλίζοντας τον πρακτικό ρόλο της Ηθικής, προασπίζουμε την ελευθερία (“liberty” ή “freedom”) του ατόμου να στοχάζεται και να πράττει ελευθέρως. Τούτο διότι, από την ελευθερία του ατόμου, παράγονται οι ηθικές πράξεις⁵⁹ που επαληθεύουν την ίδια την ελευθερία του. Η παραγωγή ηθικών πράξεων, βελτιστοποιεί ουσιαστικώς τη ζωή του. Οφείλουμε λοιπόν πρωτίστως, να βασιζό-

Βλέπε επίσης, Will Kymlicka, *Η Πολιτική Φιλοσοφία της Εποχής μας*, μετάφραση Γρηγόριος Μολύβας (Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2005), 143.

⁵⁷ Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 79.

⁵⁸ Η Ρεαλιστική Εκφρασιοκρατία αλλά και ο Μετριοπαθής Πλατωνισμός του Διονυσίου Αναπολιτάνου, αποτελούν παραδείγματα μετριασμού του Ρεαλισμού, γεγονός που θα αναλυθεί παρακάτω.

Χαρακτηριστικώς, βλέπε Διονύσιος Αναπολιτάνος, *Λαβύρινθοι, Γνωσιολογικά Ρήγματα, Φιλοσοφικά Σπαράγματα και Παραμυθίες* (Αθήνα: Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, 2016).

Βλέπε επίσης, Διονύσιος Αναπολιτάνος, *Φιλοσοφικές Εξεικονίσεις, Αφηγήσεις και Σχήματα* (Αθήνα: Εκδόσεις Εκκρεμές, 2019).

Ως Πλατωνισμό, ορίζουμε εφεξής, την Ορθολογική Ενορασιοκρατία, ήτοι τον Πλατωνικό Ρεαλισμό. Στον Πλατωνικό Ρεαλισμό, άσκησε κριτική ο Rawls στις διαλέξεις του.

Βλέπε, Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, 35.

Πρεσβευτές της Ορθολογικής Ενορασιοκρατίας, θα μπορούσαν να λογιστούν, οι Clarke, Price, Sidgwick, Moore και Ross.

Ορθολογικοί Ενορασιοκράτες επίσης, μπορούν να λογιστούν, σε ένα διαφορετικό πλαίσιο σκέψης, ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης. Η Ορθολογική Ενορασιοκρατία, αμφισβητήθηκε κατά τον Rawls, από τον Hobbes, τον Hume και (ευελπιστεί, χωρίς να είναι σίγουρος όμως) από τον Kant.

Βλέπε, Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, 127.

Ενδεικτικώς, στον Πλατωνισμό, άπασες οι ηθικές αξίες (όπως λόγου χάριν η ανδρεία, η δικαιοσύνη, η σωφροσύνη και η ευσέβεια), αποτελούν ιδέες. Ο Πλάτων καταλήγει στις ιδέες, προσπαθώντας να αποδείξει πως υπάρχουν απόλυτες ηθικές αξίες (τούτη η θέση ονομάζεται Ηθικός Ρεαλισμός).

Βλέπε, Βασίλειος Κάλφας και Γεώργιος Ζωγραφίδης. *Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι* (Αθήνα: Εκδόσεις Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών-Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 2006), 122, 129.

⁵⁹ Ακολουθώντας τις απόψεις του Παύλου Σούρλα, θα μπορούσαμε να εστιάσουμε την προσοχή μας στην έννοια της πράξεως, αποδίδοντάς της, δύο ταυτότητες, βασιζόμενοι στο γεγονός ότι αποτελεί έννοια ορίου. Εμπειρικώς, ως όριο εκείνου που έπραξα επεμβαίνοντας στον ρου των γεγονότων, και κανονιστικώς ως όριο εκείνου για το οποίο δικαιολογείται να θεωρηθώ υπεύθυνος.

μεθα σε κανονιστικές ηθικές αρχές που δίνουν το έναυσμα στην ελεύθερη ηθική δράση⁶⁰ του Δρώντος Υποκειμένου-Ηθικού Αυτουργού⁶¹ (“*Moral Agent*”).

Ενός Δρώντος Υποκειμένου-Ηθικού Αυτουργού, ο οποίος διέπεται εκ φύσεως από ηθική αντίληψη (“*moral perception*”), ηθική υπευθυνότητα (“*moral responsibility*”) και ελευθερία βουλήσεως (“*free will*”)⁶². Πράγματι, είναι προδήλως σαφές, πως οι ενοράσεις (εφόσον αυτές υφίστανται εντέλει), μπορούν να διαδραματίσουν ξεχωριστό ρόλο στην ηθική διάπλαση. Ωστόσο, σε καμία εκ των περιπτώσεων δεν θα πρέπει να υποκαθιστούν την πρώτη αρχή (“*first principle*”) των ηθικών μας πράξεων, ήτοι τις ίδιες τις κανονιστικές αρχές που διέπουν την Ηθική Φιλοσοφία.

Ακολουθώντας, μπορεί στη Μεταηθική Φιλοσοφία να επιδιώκεται η βελτίωση και η αναπροσαρμογή των παλαιότερων βασικών ηθικών κανονιστικών θεωριών μέσω καινοτόμων επιχειρημάτων, ωστόσο οφείλουμε κατ’ αρχήν, να σεβόμεθα το γενικότερο πνεύμα των κανονιστικών θεωριών που προ-υφίστανται⁶³ των μεταηθικών προσπαθειών μας. Αναπροσαρμογή και βελτιστοποίηση δεν συνεπάγονται αντικατάσταση ή πλήρη απόρριψη του περιεχομένου του στιβαρού πυρήνα των ηθικών θεωριών. Συνεπάγονται ενδεχομένως όμως, διαφορετική εννοιολογική ερμηνεία του ισχύοντος περιεχομένου των αρχικών των θέσεων.

Από την άλλη όμως, θα πρέπει να καταφέρουμε να στηρίξουμε εξίσου, μια υποτυπώδη επιχειρηματολογία που να συνηγορεί υπέρ της υπάρξεως μιας ηθικής αντικειμενικής πραγματικότητας, έστω και εάν προτιθέμεθα να αρκεστούμε σε μια μινιμαλιστική (“*minimalistic*”) μορφή Ηθικού Ρεαλισμού⁶⁴.

⁶⁰Η αλλέως, αναπτύσσονται ικανοί λόγοι δράσεως (“*reasons for action*”). Μάλιστα, όταν πρόκειται για συμφωνίες εντός του πλαισίου του Φιλελευθερισμού, οι ικανοί λόγοι δράσεως, όπως επισημαίνει ο Larmore, προκύπτουν φυσικώς από ορισμένες αρχές, που υπάρχει λόγος να αποδεχθούμε, και όχι από αρχές που θεωρείται ότι συμμερίζομεθα. Βλέπε, Βασιλόγιαννης, *Φιλοσοφία μετά John Rawls*, 25.

Εφεξής, να γνωρίζουμε πως οι «*λόγοι δράσεως*», που χρησιμοποιεί ορολογικά ο Στέλιος Βιρβιδάκης, αντιστοιχούν στους «*λόγους προς το πράττειν*», που χρησιμοποιούν ορολογικά η Σταυρούλα Τσινόρεμα και ο Πάυλος Σούρλας. Βλέπε, το δεύτερο μέρος του πρώτου κεφαλαίου από: Πάυλος Σούρλας, *Δίκαιο και Δικανική Κρίση. Μια Φιλοσοφική Αναθεώρηση της Μεθοδολογίας του Δικαίου* (Κρήτη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017).

⁶¹ «Ως ελεύθεροι, Ηθικοί Δρώντες, δυνάμεθα να είμεθα ευτυχείς και να προχωρήσουμε προς στο Δέον, διαμέσου των ηθικών μας καθηκόντων που λειτουργούν πέρα από εμπειρικούς ωφελμιστικούς (ή τελεολογικούς) ηδονιστικούς υπολογισμούς, (πλην όμως ίσως ηθικώς ωφελμιστικούς προς την κατεύθυνση ελλόγων επιτασσόντων νόμων). Από την στιγμή που μπορούμε να πράξουμε ηθικά, τότε πρέπει να πράξουμε ηθικά, κατόπιν ελευθέρως επιλογής μας. Η ελευθερία της επιλογής μας, προκύπτει από την αυτονομία μας, η οποία αντιτίθεται στην ετερονομία».

Το παρόν απόσπασμα, αποτελεί μέρος της υπό έκδοσιν μελέτης μου με τίτλο, *Η Συνάρτηση μεταξύ της Ηθικής και του Δικαίου στην Φιλοσοφική Θεωρία του Immanuel Kant*.

⁶²Βλέπε χαρακτηριστικώς, Thomas Pink, *Free Will a Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2003).

⁶³Επί παραδείγματι, για να συνθέσουμε μια θεωρία που αξιώνει την εύρεση μιας χρυσής τομής ανάμεσα στον Ηθικό Ρεαλισμό και τον Ηθικό Αντιρεαλισμό, καταφεύγουμε στον πυλώνα της καντιανής στρατηγικής. Η αναζήτηση παραλλαγών στην καντιανή στρατηγική όμως, δεν θα πρέπει να υπονομεύει το γενικότερο πνεύμα της θεωρίας του Kant.

⁶⁴Περί της σημασίας του Ηθικού Μινιμαλισμού στην Ηθική και τον Φιλελευθερισμό, βλέπε Virvidakis, “*Moral Minimalism in the Political Realm*”, 860-877.

Τυχόν απόρριψη του Ηθικού Ρεαλισμού από επιχειρήματα (“arguments”) που στηρίζουν την απόλυτη πρωτοκαθεδρία της πρακτικής Ηθικής έναντι της ηθικής αληθείας, θα συνεπάγετο την απόρριψη του εγχειρήματος περί της αποδείξεως της υπάρξεως μιας υφής Ηθικού Ρεαλισμού εντός της αντιρεαλιστικής ηθικής προσεγγίσεως. Θα συνεπάγετο επίσης, την απόρριψη του ενδεχομένου περί της υπάρξεως οιασδήποτε δυνατότητος για την εύρεση ηθικής αληθείας.

Εν πάση περιπτώσει, απαραίτητη προϋπόθεση για την άρση του χάσματος ανάμεσα στον Ηθικό Ρεαλισμό και τον Ηθικό Αντιρεαλισμό, αποτελεί η διεξοδική μελέτη, και συνακολούθως η κατανόηση όλων των θέσεων που εκπηγάζουν από τα ρεύματα των δύο αντιθετικών μεταηθικών πόλων (τουτέστιν του Ηθικού Ρεαλισμού και του Ηθικού Αντιρεαλισμού).

Η διεξοδική μελέτη αμφοτέρων των ρευμάτων, συνεπάγεται τον εντοπισμό των νευραλγικών αξιών που εκφράζουν τον χαρακτήρα των δύο αντιθέτων ηθικών πόλων. Συνεπάγεται επίσης, και την εύρεση των καταλλήλων ή εγκρίτων αποδείξεων που επαληθεύουν την αξία και την λειτουργία των μεταηθικών θεωριών του Ηθικού Ρεαλισμού και της Ηθικής Κατασκευασιοκρατίας. Τέλος, συνεπάγεται ενδεχομένως, την αποδοχή της θέσεως ότι υπάρχουν δηλωτικές ηθικές προτάσεις (“moral statements”) που οφείλουμε να κατανοήσουμε.

Εν κατακλείδι, το εγχείρημα περί της εναρμονίσεως ανάμεσα στον Ηθικό Ρεαλισμό και στον Ηθικό Αντιρεαλισμό, χαρακτηρίζεται από ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον, πολλώ μάλλον εάν συμμεριστούμε την άποψη πως οι κατασκευασμένες αξίες και οι ρεαλιστικές αξίες, θα πρέπει στο πλαίσιο της επιδράσεώς των στον κόσμο μας, να αλληλοσυμπληρώνονται μεταξύ των, αντλώντας η μια από την άλλη, ζωτική αξία διαμέσου της ενώσεώς των. Ως εκ τούτου, κανένα εκ των δύο σκελών αξιών δεν θα πρέπει να υποβαθμίζει το άλλο ή να υπερτερεί έναντι του άλλου. Μήτε χρειάζεται κατ’ ανάγκην να επιλέξουμε ανάμεσα στη μια ή στην άλλη μεταηθική επιλογή σκέψεως.

Οφείλουμε όμως, να αναζητήσουμε ενδεχόμενες προοπτικές συζεύξεως ή εναρμονίσεως ανάμεσα στις δύο άκρες, εντοπίζοντας, στο πλαίσιο της ηθικής ομογενοποίησης, τις απαιτούμενες ισορροπίες αλλά και τις κατάλληλες αναλογίες συγκερασμού των πεδίων. Οι κατασκευασμένες αξίες λοιπόν, ενδέχεται, και ίσως πρέπει, να αλληλοϋποστηρίζονται με τις ρεαλιστικές αξίες. Σε αυτήν την περίπτωση, το ένα πεδίο αντλεί αξία, αλλά και επαληθεύει την αξία του, από το έτερο πεδίο, και τούμπαλιν. Δια τούτο, με βάση τα ανωτέρω, μπορούμε κάλλιστα να κατασκευάζουμε αλήθειες, χρησιμοποιώντας, κατά τη διάρκεια της κατασκευής, ισχνά πραγματικά, στοιχεία που φαίνεται να υφίστανται ανεξαρτήτως των δικών μας νοητικών κατασκευών.

6. Κριτικά Μεταηθικά Επιχειρήματα κατά του Νατουραλισμού, του Υποκειμενισμού, και του Σχετικισμού

Ως στιγμής, αντιλαμβανόμεθα ότι στην παρούσα μελέτη, επικεντρωνόμεθα στην ανάπτυξη επιχειρημάτων που συνηγορούν υπέρ της υπάρξεως ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού. Όπως είδαμε, ο Μετριοπαθής Ηθικός Ρεαλισμός που αναζητούμε, μπορεί να προκύψει εν προκειμένω μέσα από την εναρμόνιση ορισμένων μεταηθικών θεωριών που εμπίπτουν στις ρασιοναλιστικού τύπου, μεταηθικές διακλαδώσεις της Ρασιοναλιστικής Μεταηθικής, Γνωσιοκρατικής, Αντιρεαλιστικής Προσεγγίσεως, της Ρασιοναλιστικής Μεταηθικής, Γνωσιοκρατικής, Αντισκεπτικιστικής, Ρεαλιστικής Μη-φυσιοκρατικής Προσεγγίσεως, και του Μεταηθικού Ησυχασμού.

Για να στηρίξουμε δομικώς το εγχείρημά μας, θα πρέπει πρωτίστως στρατηγικώς να εντοπίσουμε στοιχειώδη λειτουργικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι σημαίνουσες μεταηθικές κατηγορίες του Νατουραλισμού, του Υποκειμενισμού, και του Σχετικισμού⁶⁵. Κρίνεται σαφές, πως εάν κατανοήσουμε τη δυσχέρεια των ανωτέρω μεταηθικών κατηγοριών, τότε θα μπορούμε να αντιληφθούμε διά της εις άτοπον απαγωγής, ότι το εγχείρημα της αναδείξεως ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού από τις ρασιοναλιστικές κατηγορίες που επιλέξαμε, έχει απαραίτητως ξεχωριστή σημασία⁶⁶.

Εν αρχή, ο Νατουραλισμός⁶⁷ αντιμετωπίζει ορισμένες σημαίνουσες προκλήσεις. Πρώτον, είναι επίφοβο να επιδεικνύουμε μια άνευ όρων, υπέρμετρη εμπιστοσύνη στην Επιστήμη όταν πρόκειται να μπούμε στη διαδικασία να αναλύσουμε περίπλοκα και κρίσιμα ζητήματα που αφορούν στο διακριτό από την Επιστήμη κλάδο της Ηθικής. Τούτο διότι, η Επιστήμη ασχολείται με το Είμαι, ενώ η Ηθική ασχολείται με το Δέον⁶⁸.

Το Είμαι, αφορά στο πώς έχουν τα πράγματα, ενώ απεναντίας, η Ηθική ασχολείται με το πώς θα έπρεπε να πράττουμε. Οι Νατουραλιστές, συνάγουν, εις ότι αφορά την πράξη, το Δέον από το Εί-

⁶⁵Εφεξής, ο όρος «Σκεπτικισμός» που χρησιμοποιούμε υπό το πρίσμα της μεταηθικής διαβουλεύσεως, διαφέρει από τον γενικώτερο σκεπτικισμό σκέψεως που αναφέραμε στην αρχή, αναφορικώς με την στάση που διέπει τους Φιλοσόφους της Ηπειρωτικής Φιλοσοφίας σχετικώς με την Ηθική.

⁶⁶Αξίζει να σημειωθεί, πως η εργαλειακή (*“instrumental”*) εύρεση ελαττωμάτων στις μεταηθικές κατηγορίες του Νατουραλισμού, του Υποκειμενισμού, και του Σχετικισμού, οφείλει να χαρακτηρίζεται από μεταηθική ακριβοδικία (*“meta-ethical fairness”*) και αμεροληψία. Η μεταηθική ακριβοδικία και αμεροληψία όμως, δεν θα πρέπει να εκληφθούν ως αποδοχή της απόψεως ότι όλες οι θεωρίες είναι λανθασμένες. Ούτε θα πρέπει να θεωρήσουμε, όπως υποστηρίζει ο Mackie, πως οι ηθικές μας κρίσεις πρώτου επιπέδου είναι άπασες ψευδείς [ακολουθώντας έτσι την κεντρική ιδέα της *«Θεωρίας του Λάθους»* (*“Error Theory”*) του Αυστραλού Φιλοσόφου που αποτελεί μια μορφή αντιρεαλισμού]. Διατηρούμε αποστάσεις και κρίνουμε ακριβοδικαίως, εμμένοντας όμως δημιουργικά προς τον στόχο μας, που δεν είναι άλλος από την υποστήριξη ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού.

⁶⁷Στον Ηθικό Νατουραλισμό, οι ηθικές ποιότητες προκύπτουν με μια μεταφυσική συνεπαγωγή με μη ηθικές ποιότητες.

⁶⁸Όπως εξηγεί ο Παντελής Μπασάκος, *«η Φιλοσοφία (η Ηθική Φιλοσοφία αποτελεί επιμέρους πεδίο της Φιλοσοφίας), ως η μελέτη του Δέοντος ή των γνωμώνων διαχωρίστηκε από την Επιστήμη ως τη μελέτη του Είμαι. Από αυτό τον διαχωρισμό εκπήγασε η υποτίμηση του Λόγου και το αποτέλεσμα ήταν ότι ενώ η μελέτη του Είμαι ή η Επιστήμη κατόρθωσε να αυξήσει ακόμα περισσότερο την ισχύ του ανθρώπου, δεν μπορούσε κανείς πλέον να διακρίνει μεταξύ της φρόνιμης ή Ορθής και της άφρονης ή εσφαλμένης χρήσης της ισχύος. Η Επιστήμη δεν μπορεί να διδάξει τη φρόνηση»*. Συμπληρώνοντας την σκέψη του Παντελή Μπασάκου, *«η Ηθική Φιλοσοφία όμως, μπορεί»*.

ναι. Μπορούμε όμως να συνάγουμε δεοντικά επιχειρήματα μέσα από το Είναι από την στιγμή που το Είναι αποτελεί βιώσιμη βεβαιότητα περί του πράττειν, ενώ το Δέον αποτελεί ιδανική συνθήκη δράσεως; Τέλος, εάν κάθε ηθική αδυναμία μας ανάγεται στην ανθρώπινη φύση μας, (ως κεκρυμμένη άφεση αμαρτιών)⁶⁹, ποιος είναι άραγε εντέλει ο πρακτικός ρόλος της Ηθικής Φιλοσοφίας εις ότι αφορά τη βελτιστοποίηση της ζωής μας;

Προχωρώντας, εξίσου σημαντικά προβλήματα συλλογιστικής πορείας, αντιμετωπίζει ο Ηθικός Υποκειμενισμός⁷⁰. Συμφώνως προς τον Ηθικό Υποκειμενισμό, οι ηθικές μας κρίσεις έχουν υποκειμενικό χαρακτήρα, και επί της ουσίας αποτελούν κρίσεις άνευ αντικειμενικών τιμών αληθείας. Μορφές Ηθικού Υποκειμενισμού, μπορεί να αποτελούν οι διάφορες παραλλαγές Συγκινησιοκρατίας και γενικότερα Εκφρασιοκρατίας.

Αναφορικός με τούτες τις παραλλαγές, οι ηθικές μας κρίσεις δεν έχουν γνωστικό νόημα. Δεν είναι δηλωτικές προτάσεις, εφόσον συνιστούν απλώς εκφράσεις συναισθημάτων. Εκφράζουν απλώς την ευρύτερη νοοτροπία μας, τα συναισθήματά μας, τις απόψεις και τις προτιμήσεις μας. Όμως, πώς γίνεται να μην υπάρχει ηθική αντικειμενικότητα, από την στιγμή που η έλλογη ικανότητά μας, η ηθική ψυχολογία μας, αλλά και οι ενοράσεις μας, αναδεικνύουν διαχρονικώς προβληματισμούς που άπτονται της Ηθικής και Μεταηθικής Φιλοσοφίας παράγοντας αναποφεύκτως φιλοσοφικές ανησυχίες και διαβουλεύσεις περί του ηθικώς πράττειν;

Έπειτα, δομικές προκλήσεις αντιμετωπίζουν και οι θέσεις του Ηθικού Σχετικισμού. Συμφώνως προς τον Ηθικό Σχετικισμό, οι ηθικές αξίες αποτελούν απλώς συμβάσεις ή νόρμες που λαμβάνουν χώρα από εποχή σε εποχή και από κοινωνία σε κοινωνία. Στο Ηθικό Σχετικισμό, δεν υφίσταται η έννοια του απολύτου Αγαθού. Οι λέξεις Αγαθό, καλό ή κακό, αποκτούν ορισμούς, και χρησιμοποιούνται από τις κατά τόπο κοινωνίες, στο πλαίσιο της κατασκευής της κοινωνικής Ηθικής.

Εφόσον οι ηθικές μας κρίσεις, υπό το πρίσμα του Σχετικισμού, έχουν σχετικιστικό χαρακτήρα (αποτελώντας απλώς τάσεις της εκάστοτε εποχής ή της εκάστοτε κοινωνίας), τότε κανένα ηθικό ρεύμα δεν μπορεί να υπερισχύει έναντι κάποιου άλλου, ακόμη και εάν εντοπίζουμε πασιδήλως με διαισθητικό τρόπο προβλήματα και παθογένειες στις πεποιθήσεις αλλά και στις πρακτικές ορισμένων ηθικών συστημάτων.

⁶⁹Συμφώνως προς τον Jean Paul Sartre, «η συνεχής αναφορά στην ανθρώπινη φύση είναι ένας τρόπος να αποφεύγουμε τα ηθικά προβλήματα και να μην αναλαμβάνουμε την ευθύνη των πράξεών μας».

⁷⁰Πράγματι, οι υποκειμενικές μας στάσεις, κρίσεις και απόψεις, μπορεί να εκκινούν διαμέσου της εκφράσεώς μας, μια πράξη που έχει ηθικό χαρακτήρα αναφορικός με την επίλυση ενός ηθικού προβλήματος. Ωστόσο, οι υποκειμενικές μας στάσεις, κρίσεις και απόψεις, δεν βασίζονται σε ουσιαστικούς λόγους ως προς την επίλυση των ηθικών μας προβλημάτων. Μπορεί επί παραδείγματι ο υποκειμενικός χαρακτήρας της πράξεώς μας να προέρχεται από αισθήματα καλαισθησίας ή μη. Χαρακτηριστική είναι και η σκέψη του Νίτσε: «Αν σκοτώσεις μια κατσαρίδα είσαι ήρωας, αν σκοτώσεις μια πεταλούδα είσαι κακός. Η ηθική έχει αισθητικά πρότυπα».

Όσον αφορά την υποκειμενικότητα, βλέπε, Βασιλόγιαννης, *Φιλοσοφία μετά John Rawls*, 164-165.

Βλέπε επίσης, Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 67, 247, 251-252.

Από την στιγμή που κανένα ηθικό ρεύμα δεν υπερισχύει έναντι κάποιου άλλου, τότε δεν νομιμοποιούμεθα ηθικώς να καταδικάζουμε και ακολούθως να παρεμβαίνουμε σε άλλες ηθικές κουλτούρες, ακόμη και εάν είναι προφανές με βάση την έλλογη ικανότητά μας, τις διαισθήσεις μας και την ηθική ψυχολογία μας, ότι ανά περιπτώσεις, αναπτύσσονται πασιδήλως πλήρως αντιδεοντολογικές πρακτικές. Ακόμη, επεκτείνοντας τον συλλογισμό μας, οφείλουμε ακολούθως να επικεντρωθούμε και στην ρίζα των ηθικών συστημάτων. Πιο συγκεκριμένα, οφείλουμε να εστιάσουμε στις ηθικές βάσεις, επάνω στις οποίες εδράζονται τα ηθικά συστήματα, και ειδικότερως, επάνω στις αξίες που πρεσβεύουν οι ηθικές ποιότητες που εντοπίζονται σε αυτά.

Άραγε, είναι ομοίως σχετικές οι δομικές ηθικές ποιότητες των ηθικών συστημάτων και των αξιών των; Είναι σχετικές οι προκύπτουσες από τα ηθικά συστήματα, δομικές ηθικές στοχοθεσίες περί της υπάρξεως κοινωνικής τάξεως, πολιτειακής οργανώσεως, κοινωνικής ωφελείας και ευπρεπούς χρηστής ατομικής συμπεριφοράς; Επίσης, πώς εξηγείται ότι άπαντα τα ηθικά συστήματα βασίζονται κατ' αρχήν τα αφηγήματα και τη λειτουργία των, στην προσπάθεια επιλύσεως συγκεκριμένων προκλήσεων που συνδέονται με προβληματικές που εκκινούν την φιλοσοφική μας σκέψη;

Ο Ηθικός Σχετικισμός όμως, αποτελεί έναυσμα για περαιτέρω φιλοσοφικούς προβληματισμούς. Πρώτον, εάν όλα είναι σχετικά, τότε ενδέχεται να αδυνατούμε εκ των πραγμάτων να αποδώσουμε έναν έγκυρο, αντικειμενικό, ορισμό αναφορικός με το τι εστί κοινωνία (ενδέχεται διότι οι Ηθικοί Σχετικιστές, δεν υιοθετούν κατ' ανάγκην μια σχετικιστική αντίληψη της έννοιας «κοινωνία»). Δεύτερον, είναι προφανές πως εάν ακολουθήσουμε το ρεύμα του Ηθικού Σχετικισμού, τότε δεν θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε την ουσιαστική εξέλιξη της Ηθικής, τόσο χρονικώς, όσο και ανάμεσα στις διάφορες κοινωνίες που παρατηρούμε κατά καιρούς στον ρου της Ιστορίας. Μήτε παραγωγικώς θα μπορούσαμε να προβούμε στην αντιμετώπιση ηθικών παθογενειών που παρατηρούνται στον κόσμο.

Συνεπώς λοιπόν, κάθε προσπάθεια κριτικής αποτιμήσεως των διαφόρων ηθικών συστημάτων, και των παραχθειςών ατομικών και συλλογικών ηθικών κρίσεων, όχι μόνο οδηγεί σε τέλμα, αλλά πρακτικώς, τίθεται εκτός του πλαισίου της Ηθικής Φιλοσοφίας, λόγω της λειτουργικής αυτοαναιρέσεως που προκύπτει από τα επιχειρήματα που προβάλλει ο Ηθικός Σχετικισμός, εις ότι αφορά την απόρριψη του ενδεχομένου περί της υπάρξεως μιας ηθικής αντικειμενικότητας. Το ίδιο συμβαίνει και εις ότι αφορά, τόσο τις προσπάθειες επιλύσεως των διαφόρων ηθικών προβλημάτων, όσο και τη μακροσκοπική έρευνα, που στοχεύει στην ευρύτερα αποτίμηση της ηθικής εξελίξεως στον χρόνο εν γένει.

Υστέρως, ο Ηθικός Σχετικισμός, μολονότι αποτελεί επιμέρους θέση εντός της Μεταηθικής Φιλοσοφίας (που εν προκειμένω διακρίνεται από την Ηθική Φιλοσοφία, εν αντιθέσει με τις θέσεις των

Μεταηθικών Ησυχαστών), ενεργεί κατ' αρχήν εις βάρος της Ηθικής Φιλοσοφίας, καθόσον στην Ηθική Φιλοσοφία αναζητούμε αξίες, ιδεώδη και κανόνες που οφείλουμε επιτακτικώς να ακολουθήσουμε.

Η ασυμβατότητα του Ηθικού Σχετικισμού με την Ηθική Φιλοσοφία όμως, οδηγεί σε ασυμβατότητα και με την ίδια τη Μεταηθική. Τούτο διότι, η τελευταία απορρέει από την Ηθική Φιλοσοφία, ως εξελικτική συζήτηση δευτέρου επιπέδου, έστω και εάν η Μεταηθική διακρίνεται εν προκειμένω από την Ηθική Φιλοσοφία ή έστω και εάν το τίμημα της Μεταηθικής είναι να παράγει αναποφεύκτως και θεωρίες που απορρίπτουν, κατόπιν κριτικού φιλοσοφικού απολογισμού, την ίδια την Ηθική.

Η Μεταηθική διακρίνεται από την Ηθική Φιλοσοφία, ωστόσο συμπλέει μαζί της, και προς χάριν αντιμετώπισεως των διαφόρων ηθικών προβλημάτων. Διάκριση, δεν συνεπάγεται επ' ουδενί αναίρεση ή επιβολή. Οι κανονιστικές μελέτες που αναπτύσσονται στο όνομα της Ηθικής Φιλοσοφίας, προβάλλουν το «ιδανικό», ούτως ώστε να εμπνευστεί η πράξη μας.

Η έμπνευση της πράξεώς μας, μεταλλάσσει προοδευτικά το «είναι» μας, και συνακολούθως το γενικότερο «Είναι» προς το καλύτερο, μέσω της παραγωγής πράξεων που εκκινούν από την ελευθέρα βούλησή μας. Παρά ταύτα, ακολουθώντας το ρεύμα του Ηθικού Σχετικισμού, απορρίπτουμε αυτομάτως όλες τις μελέτες της Ηθικής Φιλοσοφίας που στοχεύουν στο ιδανικώς ή ορθώς πράττειν (άρα και στο τι θεωρείται ηθικώς ως ορθό και στο τι θεωρείται ηθικώς ως ατόπημα), το οποίο αποτελεί εφελτήριο προσωπικής και κοσμικής προόδου. Απορρίπτουμε επίσης, όλες εκείνες τις προσπάθειες που αφορούν στο ευ ζην αλλά και στον καθορισμό της φύσεως του καλού και του κακού. Τέλος, αμφισβητούμε ή απορρίπτουμε, έννοιες που αισθανόμεθα διαισθητικώς ότι υπάρχουν, ιδίως όταν αντικρίζουμε, παραδείγματος χάριν, απεχθή εγκλήματα.

Σε κάθε περίπτωση, σταματούμε να αποδεχόμεθα πως η Ηθική Φιλοσοφία διέπεται από πρακτικό και κανονιστικό χαρακτήρα, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την ώθησή μας προς την αγαθοπραξία (*"principle of beneficence"*), την αναζήτηση των όρων που μπορούν να επιφέρουν Δικαιοσύνη στον κόσμο, αλλά και τους ακριβοδίκαιους όρους κοινωνικής συνεργασίας⁷¹, που μπορούν να απο-

⁷¹Που επιζητούνται, όπως θα δούμε στην περίπτωση της θεωρίας του Rawls.

Βλέπε, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 29, 162.

Βλέπε επίσης, John Rawls, "Justice as Fairness: Political not Metaphysical," *Philosophy and Public Affairs* 14 3 (1985): 53.

Βλέπε επίσης, Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 249.

Βλέπε επίσης, Παναγιώτης Πανταζάκος, *Ηθική και Δημοκρατία* (Αθήνα: Εκδόσεις Ινστιτούτου του Βιβλίου Καρδαμίτσα, 2012), 406.

Βλέπε επίσης, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 136, παράγραφος 48.

τελέσουν εγγυητικό παράγοντα για την αλληλοαποδοχή της αυτονομίας των ανθρώπων, στο πλαίσιο της συναινέσεως⁷² μεταξύ των.

Ωσαύτως, το ίδιο συμβαίνει και με τον Ηθικό Μηδενισμό (*“Moral Nihilism”*) ή Αμοραλισμό⁷³ ή Αηθικισμό. Αποδεχόμενοι την απολύτως σκεπτικιστική άποψη ότι δεν υφίσταται ουδεμία ηθική αλήθεια, απαρνούμεθα αυτομάτως κάθε αξίωση που προβάλλεται από τους στόχους που τίθενται από τους Φιλοσόφους που εργάζονται υπό την αιγίδα του πεδίου της Ηθικής Φιλοσοφίας⁷⁴.

Η Ηθική άλλωστε, είναι σαν το Φως, ενόσω βρισκόμαστε στο σκοτάδι. Πρώτον, γνωρίζουμε καλά μέσα μας συνειδησιακώς πως το Φως υφίσταται ως ζωτική ουσία. Δεύτερον, επιζητούμε την παρουσία του Φωτός, προσπαθώντας να *ανεύρωμεν* τρόπους, ούτως ώστε αυτό να επικρατήσει έναντι του σκότους που μας αποπροσανατολίζει. Το σκότος, νοείται ως απουσία Φωτός, και το Φως, ως αντιμετώπιση του σκότους, είναι επιβεβλημένο για τη ζωή και δη, για την ηθική ζωή. Αντιστοίχως, όπως και το Φως, έτσι και η Ηθική, που γνωρίζουμε καλά μέσα μας ότι υπάρχει, έχει και εγγενή και εργαλειακή αξία.

Δύναται να αντιμετωπίσει τις τυχόν δυσχερείς ηθικές προκλήσεις που ομοιάζουν στο σκότος, ενώ ταυτοχρόνως έχει μια αναμφίλεκτη αντικειμενική αξία. Όλα τα ανωτέρω, υπό την προϋπόθεση ότι εργαζόμεθα υπό την αιγίδα των ηθικών θεωριών μέσα στο διαχρονικώς επικρατούν σκότος που ομολογουμένως κυριαρχούσε, κυριαρχεί και θα κυριαρχεί, ενόσω ταυτοχρόνως παράγεται (είτε λόγω κατασκευής, είτε λόγω εναρμονίσεώς μας με ιδέες που εντοπίζουμε, είτε και με τα δύο) και μεταλαμπαδεύεται, στο όνομα της ανθρωπότητας, το Φως της Ηθικής.

7. Ο Ρασιοναλισμός στην Ηθική Φιλοσοφία

Είναι γεγονός, πως ο ρασιοναλισμός στην Ηθική, εκτείνεται ανάμεσα στον ρεαλισμό και την υποκειμενικότητα που ενυπάρχει καταστατικώς εντός της κατασκευασιοκρατικής σκέψεως. Η μεγάλη ρασιοναλιστική παράδοση, εκτείνεται από τον Πλάτωνα (αναφορικώς με τον Ηθικό Ρεαλισμό), μέχρι τον Rawls (ο οποίος μέσω της θεωρίας του, εστιάζει τη μεθοδολογική στρατηγική του στη χρησιμότητα της ορθολογικότητας ως προς την ηθική Κατασκευασιοκρατία, παρέχοντάς

⁷²Η οποία θα μπορούσε να προέλθει μέσα από ένα κοινωνικό συμβόλαιο, όπως στις διαφορετικού τύπου περιπτώσεις του Hobbes, του Locke, του Rousseau, και του Kant.

Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 36.

⁷³Κύριος εκπρόσωπος του Αμοραλισμού, είναι ο Nietzsche (τουλάχιστον συμφώνως προς μια ορισμένη ερμηνεία, διότι ο ίδιος φαίνεται να οραματίζεται μια νέα Ηθική). Στον Αμοραλισμό, διαψεύδονται οι ηθικές αρχές, ενώ απορρίπτονται τόσο τα ηθικά καθήκοντα όσο και η διάκριση ανάμεσα στο καλό και στο κακό. Δεν υφίσταται ούτε κακό, ούτε Αγαθό και καμία έννοια του πραγματικού κόσμου δεν αντιστοιχεί στους όρους αυτούς.

Περί του Nietzsche, βλέπε ενδεικτικώς, Βιβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 1-2.

⁷⁴Και παραγωγικώς, απορρίπτουμε το ενδεχόμενο υπάρξεως αντικειμενικών αληθειών που μπορούν να διέπουν το περιεχόμενο ενός βασικού πυρήνα Ηθικής και δικαιωμάτων, βάσει του οποίου θα μπορούσαν να συγκλίνουν οι διαφορετικές κοινωνίες μεταξύ των.

μας ικανούς λόγους για να πράξουμε αλλά και για να κρίνουμε)⁷⁵.

Συμφώνως προς την παραδοσιακή γνωσιολογική έννοια του όρου του ρασιοναλισμού, (εν αντιθέσει με την λειτουργία του εμπειρισμού ο οποίος αποτελεί γνωσιολογική θεωρία που αφορά στο πώς λειτουργεί ο νους κατά την απόκτηση της γνώσεως), ο νους λειτουργεί μέσω της συλλήψεως a priori αρχών. Από τις a priori αρχές, προκύπτει οιαδήποτε αλήθεια μπορεί να θεωρηθεί σίγουρη.

Από a priori αλήθειες, παράγεται ένα a priori συνθετικό αληθές, αντικειμενικώς, αποτέλεσμα, το οποίο σχετίζεται με την ανακάλυψη μιας αντικειμενικής πραγματικότητας και όχι απλώς με την ανάλυση διαφόρων ιδεών. Επομένως, αντιστοίχως, υπό το πρίσμα της ηθικής διαστάσεως, δηλαδή υπό το πρίσμα του ηθικού γνωσιολογικού ρασιοναλισμού, διαμέσου της κανονιστικής Ηθικής, αναδεικνύεται μια αλήθεια, ενόσω πρωτίστως, επικεντρωνόμεθα σε κανονιστικές αρχές και διαδικασίες⁷⁶. Συμφώνως προς την κατασκευασιοκρατική θεώρηση, οι πρώτες αρχές⁷⁷, είναι είτε λογικές, είτε μη λογικές, και αντιστοίχως συνεπαγωγικώς, δεν είναι αληθείς ή ψευδείς⁷⁸.

8. Ιστορικό Πλαίσιο Αναπτύξεως Επιχειρημάτων που αφορούν την Κατασκευασιοκρατία στη Μεταηθική Φιλοσοφική Σκέψη

Η έννοια της Κατασκευασιοκρατίας στην ηθική σκέψη, καλλιεργείται με συνέπεια από το 1980 και έπειτα, καθόσον αναπτύσσονται μεταηθικές φιλοσοφικές θεωρήσεις που είτε παρουσιάζουν κατασκευασιοκρατικά μοντέλα, είτε συνηγορούν υπέρ της εγγενούς σημασίας των. Κατόπιν τούτων, εφόσον η δράση φέρνει αντίδραση, από το 1987 και έπειτα, αναπτύσσονται θέσεις που επιχειρηματολογούν κριτικώς εναντίον των κατασκευασιοκρατικών θεωρήσεων.

Ενδεικτικώς, η παρουσίαση κατασκευασιοκρατικών θεωρήσεων, οφείλεται εν πολλοίς, στους Hill (1989), Darwall (1992) και O' Neill (2003).

Έπειτα, η υπεράσπιση της κατασκευασιοκρατικής σκέψεως, εδράζεται στις απόψεις των Rawls (1980), Scanlon (1982)⁷⁹, O'Neill (1989), Milo (1995), Korsgaard⁸⁰ (1996), James (2007), Street

⁷⁵Βλέπε, Βασιλόγιαννης, *Φιλοσοφία μετά John Rawls*, 165.

⁷⁶Βιβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 232.

⁷⁷Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 247-249.

⁷⁸John Rawls, "Kantian Constructivism in Moral Theory," *The Journal of Philosophy* 77 9 (1980): 515-572.

Βλέπε επίσης, Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 272.

⁷⁹Βεβαίως, ο Scanlon, στο βιβλίο του με τίτλο *Being Realistic about Reasons* υιοθετεί ένα ησυχαστικό ρεαλισμό.

Βλέπε, Thomas Michael Scanlon, *Being Realistic about Reasons* (Oxford: Oxford University Press, 2014).

Σε γενικές γραμμές πάντως, τόσο οι φιλοσοφικές απόψεις του Scanlon, όσο και οι φιλοσοφικές απόψεις του Rawls (με

(2008), LeBar (2008), Lenman (2010, 2012), Dorsey (2012), Bagnoli (2013)⁸¹, Silk (2015), και Schafer (2015)⁸².

Εν κατακλείδι, οι κριτικές θεωρήσεις επί της Κατασκευασιοκρατίας, βασίζονται στους Brink⁸³ (1987, 1989), Timmons (2003), Gibbard⁸⁴ (1999), Shafer-Landau (2003), Fitzpatrick (2005), Hussain (2006), Shah (2006), Enoch (2009), και Ridge (2012).⁸⁵

9. Η Ουσία της Ηθικής Διαστάσεως, της Πολιτικο-ηθικής Φιλοσοφικής Θεωρίας του John Rawls

Κατ' αρχάς, για να καταφέρουμε να κατανοήσουμε την ηθική θεωρία του Rawls, θα πρέπει πρωτίστως να αντιληφθούμε πως το ηθικό μας χρέος, θεμελιώνεται και συνακολουθώς πραγματώνεται, μέσα από την αυτονομία του προσώπου μας⁸⁶. Εμείς επιλέγουμε με ορθολογικό τρόπο (και όχι αρετολογικό)⁸⁷ τις ηθικές μας αρχές, οι οποίες διέπονται από αξιώσεις καθολικής αποδοχής⁸⁸, περιορίζοντάς μας επί της ουσίας⁸⁹, προς κατευθύνσεις κατευνασμού των

άξονα την Αναστοχαστική Ισορροπία), αποτελούν μια ισχυρή, ορθολογική, κατασκευασιοκρατικής φύσεως, παρακαταθήκη για τη μετέπειτα συνέχεια της μεταηθικής συζητήσεως σε ευρύτερο επίπεδο.

⁸⁰Η κατασκευασιοκρατική θεωρία της οποίας (όπως συμβαίνει και με την κατασκευασιοκρατική θεωρία της O'Neill), χαρακτηρίζεται ευρέως ως «ριζοσπαστική».

Βλέπε, Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, 43.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως η Korsgaard, προβαίνει σε μια συνεπή και διεξοδική υπεράσπιση των αντιρεαλιστικών θέσεων, των καντιανής φύσεως κειμένων. Αποδίδεται δηλαδή μια θεμελιώδης, καταλυτικώς, σημασία στον πρακτικό Λόγο, ο οποίος με τη σειρά του, αποτελεί εφελκυστήρα παραγωγής εννοιών όπως η έλλογη ελευθερία του υποκειμένου και οι ηθικοί κανόνες του πράττειν. Σε γενικό επίπεδο, είναι σαφές πως η Korsgaard δεν θα συμφωνούσε με την προσπάθεια διαμορφώσεως ενός είδους Ηθικού Ρεαλισμού, ακόμη και μετριοπαθούς. Η θεωρία της, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «Εκφρασιακή Κατασκευασιοκρατία Διευρυμένης Αυτονομοθετήσεως».

Βλέπε, Βασιλόγιαννης, *Φιλοσοφία μετά John Rawls*, 36-37, 39, 125-137.

Για την Korsgaard, ακόμη και η ανθρώπινη ιδιότητά μας, δεν έχει εγγενή αξία, και ως εκ τούτου θα πρέπει να κατασκευάσουμε διαμέσου του πρακτικού μας Λόγου ικανούς λόγους για να μας αποδώσουμε αξία. Οι ικανοί λόγοι-απαύγασμα του πρακτικού μας Λόγου, δύνανται να παρέχουν αξιώσεις αντικειμενικότητας στις πράξεις μας, εις ότι αφορά την ακολουθία των σκοπών μας.

Βλέπε, Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, 39.

Βλέπε επίσης, Christine Korsgaard, "Constitutivism and the Virtues," *Philosophical Explorations* 22 2 (2019): 98-116.

Βλέπε επίσης, Christine Korsgaard, "Realism and Constructivism in Twentieth-Century Moral Philosophy," *Journal of Philosophical Research* 28 (2003): 9-122.

⁸¹Βλέπε, Carla Bagnoli, *Constructivism in Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013).

⁸²Ενδεικτικώς, βλέπε Karl Schafer, "Constructivism and Three Forms of Perspective-Dependence in Metaethics," *Philosophy and Phenomenological Research* 89 1 (2014): 68-101.

⁸³Βλέπε χαρακτηριστικώς, David Brink, *Moral Realism and the Foundations of Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

⁸⁴Ο Gibbard, αναπτύσσει κυρίως μια εκφρασιοκρατική θεώρηση που έχει κοινά στοιχεία με εκείνη του Blackburn.

Βλέπε, Anthony Gibbard, *Wise Choices, Apt Feelings* (Cambridge: Harvard University Press, 1992).

⁸⁵Jessi Nathaniel, "Rawls on Kantian Constructivism," *Journal of the History of Analytical Philosophy* 4 8 (2016): 1.

⁸⁶Η έννοια της αυτονομίας εν προκειμένω, έχει καντιανό πρόσημο, με μεταηθικά στοχαστικά επακόλουθα.

Βλέπε, Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, 33.

⁸⁷Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 316.

⁸⁸Στο ίδιο, 304.

⁸⁹Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 9, 41.

αλληλοσυγκρουόμενων απόψεων⁹⁰ (καθώς εν προκειμένω, η έννοια της Δικαιοσύνης προσφέρει «μια προσηκουσα ισορροπία μεταξύ ανταγωνιστικών αξιώσεων»⁹¹). Οι ηθικές μας αρχές, διέπουν τον Ηθικό Νόμο, τον οποίο άπαντες θα επιλέγαμε να ακολουθήσουμε, δεδομένου ότι είμεθα έλλογα όντα που επιζητούν την αρμονική συνύπαρξη⁹², στο πλαίσιο μιας ηθικής κοινοπολιτείας⁹³.

Οι δύο βασικές αρχές Δικαιοσύνης του Rawls⁹⁴ (περί ισότητας και διαφοράς) που εκκινούν από μια αρχική κατάσταση ισότητας⁹⁵, υπέχουν ρόλο κατηγορικών προστακτικών⁹⁶. Αποτελούν τον εγγυητικό παράγοντα κοινωνικής Δικαιοσύνης⁹⁷ ανάμεσα στους ισότιμους Ελλόγους Δρώντες⁹⁸ (και ειδικότερως, αποτελούν σαφώς πιο αποδοτικό παράγοντα από προκείμενες που θα προέκυπταν από τελειοκρατικές και ωφελιμιστικές θεωρίες), δημιουργώντας δικαιώματα⁹⁹, αλλά και υποχρεώσεις¹⁰⁰.

Συμφώνως προς την αρχή της ισότητας που υπερισχύει της αρχής της διαφοράς¹⁰¹, «κάθε πρόσωπο, έχει ίσο δικαίωμα στο πλέον εκτεταμένο σχήμα βασικών ελευθεριών που είναι συμβατό με ένα παρόμοιο σχήμα ελευθερίας για τους άλλους»¹⁰².

⁹⁰Στο ίδιο, 62.

⁹¹Στο ίδιο, 35.

⁹²Βλέπε χαρακτηριστικώς, Ralf Bader, John Meadowcroft, *The Cambridge Companion to Nozick's Anarchy State and Utopia* (Cambridge: Cambridge University Press), 132.

⁹³Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 300.

⁹⁴John Rawls, *A Theory of Justice* (αναθεωρημένη επανέκδοση) (Cambridge: Harvard University Press, 1999), 266. Βλέπε επίσης, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 72, 92.

Οι αρχές αυτές, θα αναλυθούν παρακάτω, στο πλαίσιο της μεταηθικής ανάλυσεως.

⁹⁵Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 111.

⁹⁶Στο ίδιο, 302.

⁹⁷Μάλιστα, σε διεθνές επίπεδο, στο τρίτο και τελευταίο του βιβλίο που αφορά στη διεθνή πολιτική σκηνή, ο Rawls, φαίνεται πως δίνει έμφαση και στην ελευθερία και στην ισότητα εις ότι αφορά τις διεθνείς ισορροπίες.

Βλέπε, Σπυρίδων Μακρής, *Φιλελευθερισμός, Φιλοσοφικές Απαρχές και Σύγχρονες Τάσεις, Από τον Αριστοτέλη στον Rawls* (Αθήνα: Εκδόσεις Ιωάννης Σιδέρης, 2007), 205.

Βλέπε επίσης, Michael Sandel, *Δικαιοσύνη. Τι Είναι το Σωστό;*, μετάφραση Αλέξανδρος Κιουπκιόλης (Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2011), 89-90.

⁹⁸Πανταζάκος, *Ηθική και Δημοκρατία*, 412-413.

⁹⁹Άλλωστε, η θεωρία του Rawls, επικεντρώνεται, στο πλαίσιο της Κατασκευασιοκρατίας, στα αναδυόμενα, μετά την πρωταρχική θέση («αμιγούς υποθετικής καταστάσεως»), δικαιώματα (που αποτελούν αποτέλεσμα εξισορροπημένης ελευθερίας) καθώς και στην προάσπισή των, στο πλαίσιο της ευρυτέρας προασπίσεως των θεμελιωδών ελευθεριών (όπως η ελευθερία του λόγου και της κινήσεως ή το δικαίωμα στο εκλέγειν και στο εκλέγεσθαι).

Βλέπε, Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 341.

Βλέπε επίσης, Kymlicka, *Η Πολιτική Φιλοσοφία της Εποχής μας*, 147.

Βλέπε επίσης, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 37.

¹⁰⁰Στο ίδιο, 315.

Βλέπε επίσης, Rex Martin, *Rawls on Rights* (Kansas: The University of Kansas Press, 1986), 21-31.

¹⁰¹Αριστείδης Χατζής, *Φιλελευθερισμός*, 2^η Έκδοση (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος, 2017), 92.

¹⁰²Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 92.

Περί ισότητας και ίσης ελευθερίας, βλέπε τις διαλέξεις του Rawls.

Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 91-121.

Βλέπε επίσης, Μυρτώ Δραγώνα Μονάχου, “Η Ηθική Φιλοσοφία στην Παιδεία της Ανθρωπότητας. Για μια Παιδεία που βασίζεται στα Ανθρώπινα Δικαιώματα,” *Δευκαλίων* 14 1 (1995): 89.

Συμφώνως προς την αρχή της διαφοράς που αφορά στη Διανεμητική Δικαιοσύνη (*“Distributive Justice”*)¹⁰³, «οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες, πρέπει να διευθετούνται έτσι ώστε, αφενός, να αναμένεται ευλόγως ότι θα αποβούν προς όφελος όλων και, αφετέρου, να τελούν σε συνάρτηση με θέσεις και αξιώματα ανοιχτά σε όλους»¹⁰⁴.

Οι αρχές της ισότητας και της διαφοράς, αποτελούν τη βασική προϋπόθεση διαγωγής και αναπτύξεως ελευθέρων υπευθύνων πράξεων¹⁰⁵. Όπως στην περίπτωση του Kant, έτσι και στην περίπτωση του Rawls, οι κατηγορικές προστακτικές, αναφέρονται στο έλλογο πρόσωπο, που στο πλαίσιο της ελευθερίας του¹⁰⁶, αναγνωρίζει τα υπόλοιπα έλλογα ηθικά πρόσωπα¹⁰⁷ ως ισότιμα¹⁰⁸. Ο

¹⁰³Ο όρος «Διανεμητική Δικαιοσύνη», προέρχεται από την Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία, και συνδέεται αρρήκτως με την θεωρία του Rawls. Ορίζεται ως η δίκαιη κατανομή αγαθών.

Βλέπε, Μακρής, *Φιλελευθερισμός, Φιλοσοφικές Απαρχές και Σύγχρονες Τάσεις*, Από τον Αριστοτέλη στον Rawls, 424.

¹⁰⁴Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 92.

¹⁰⁵Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 317.

¹⁰⁶Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 302.

¹⁰⁷Συμφώνως προς την θεωρία του Rawls, τα πρόσωπα των δημοκρατικών κοινωνιών, κατανοούν τον εαυτό και τους γύρω τους, ως ίσα και ελεύθερα ηθικά πρόσωπα. Η ηθικότητά μας, έγκειται στο γεγονός, ότι ως ορθολογικά, αυτόνομα πρόσωπα, έχουμε δύο υψηλότερου επιπέδου ηθικές δυνάμεις. Μία ανωτάτη και μία ανωτέρα.

Αφενός, προσπαθούμε να διασφαλίσουμε την ύπαρξη και ανάπτυξη των ηθικών ιδιοτήτων μας. Αφετέρου, χαρακτηριζόμαστε από ένα ανώτερο συμφέρον, που αφορά στην προάσπιση, στην εξασφάλιση και στην προαγωγή της αντιλήψεώς μας για το Αγαθό, χωρίς όμως το ανώτερο συμφέρον να προηγείται, αφού κατ' αρχήν προέχει το ανώτατο συμφέρον της υπάρξεως και της αναπτύξεως των ηθικών μας δυνάμεων, μέσα από τις αρχές της Δικαιοσύνης [όπως εξηγεί ο Rawls στον *Πολιτικό Φιλελευθερισμό*, «η Δικαιοσύνη (ως επιείκεια αυτή καθ αυτή) περιχαράσσει, ενώ το Αγαθό προσανατολίζει»]. Τα πρόσωπα, έχουν ορισμένες ηθικές ιδιότητες. Εν πρώτοις, είναι ορθολογικά διότι μπορούν να διαμορφώνουν, να αναθεωρούν και να επιδιώκουν με ορθολογικό τρόπο μια αντίληψη για το Αγαθό, εις ότι αφορά τους τελικούς σκοπούς των. Δεύτερον, τα πρόσωπα είναι έλλογα, διότι διέπονται από την έλλογη ικανότητα να φέρουν εκ φύσεως ένα καταλυτικό αίσθημα Δικαιοσύνης. Το αίσθημα Δικαιοσύνης, παράγει πράξεις που βασίζονται στις αρχές της Δικαιοσύνης. Προχωρώντας, η ελευθερία των προσώπων, νοείται ως η ελευθερία των προσώπων που ευρίσκονται σε μια ευτεταγμένη κοινωνία (ή αλλιώς η ελευθερία που υφίσταται σε ένα κράτος σκοπών, το οποίο αποτελεί μια συστηματική ένωση όλων των σκοπών σε ένα σύνολο, αποτελούμενο από τα έλλογα όντα, που ως αυτοσκοποί θέτουν το καθένα μέσω της διακριτότητός του, αντικειμενικούς και υποκειμενικούς σκοπούς) (υπό το πρίσμα της θεωρίας του Kant). Η ελευθερία των προσώπων, έχει τρεις διαστάσεις. Κατ' αρχήν, τα μέλη της ευτεταγμένης κοινωνίας, αντιλαμβάνονται τον εαυτό των, ως αυτόνομες γενεσιουργές πηγές εγκύρων αξιώσεων. Έτσι, τα μέλη της ευτεταγμένης κοινωνίας, δικαιούνται να εγείρουν αξιώσεις για συμμετοχή στον ευρύτερο σχεδιασμό των κοινών θεσμών, υπό την αιγίδα των τελικών σκοπών των, αλλά και της ανωτάτης τάξεως των συμφερόντων των. Δεύτερον, τα πρόσωπα έχουν ηθικό υπόβαθρο, και μπορούν, ως ανεξάρτητα ορθολογικά και αυτόνομα πρόσωπα, να αναθεωρούν ή να αποστασιοποιούν για δικούς τους λόγους (είτε έλλογους, είτε ορθολογικούς) τον τρόπο με τον οποίο θα πορευτούν, αναζητώντας το Αγαθό. Τρίτον, τα πρόσωπα φέρουν ευθύνη εις ότι αφορά την χάραξη των σκοπών των. Εκεί έγκειται η προοπτική αναθεωρήσεως αλλά και η προοπτική αποστασιοποιήσεως. Προχωρώντας στο επίπεδο της ισότητας, άπαντες σε μια εύτακτη κοινωνία είναι ίσοι, διότι άπαντες μπορούν να αντιληφθούν την σημασία της Δικαιοσύνης και των δομικών αρχών αυτής. Από εκεί και πέρα, άπαντες έχουν παραγωγικώς το δικαίωμα να συμμετέχουν στη διαδικασία καθορισμού των περί δικαίου, αρχών. Εν συνεχεία, η αυτονομία του προσώπου, διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην θεωρία του Rawls, τόσο στην πρωταρχική θέση, όσο και εντός της ευτάκτου κοινωνίας. Ειδικότερως, μέσα από την αυτονομία μας, προκύπτει η ίδια η Δικαιοσύνη, διότι οι περί δικαίου αρχές επιλέγονται από τα αυτόνομα συμβαλλόμενα μέρη δίχως την επιβολή ξένων βουλήσεων ή ηθικών ρεαλιστικών κρίσεων προς αυτά. Η διαδικασία επιλογής αρχών, πραγματοποιείται υπό συνθήκες ισότητας και ελευθερίας. Οι αρχές επιλέγονται από έλλογα και ορθολογικά πρόσωπα, που επαληθεύουν την ιδιότητά των, ικανοποιώντας το αίσθημα Δικαιοσύνης των, υπό το πρίσμα του συμφερόντός των, επί τη βάσει κριτηρίων ανωτέρας και ανωτάτης τάξεως συμφερόντων που διαφοροποιούνται από τις απλές συγκυρίες που καθορίζουν ανά καιρούς ορισμένες, κατωτέρου επιπέδου, επιθυμίες μας. Η επιλογή αρχών, οδηγεί στην αυτοπραγμάτωση του καθενός, αφενός μέσα από τη δημιουργία προϋποθέσεων για έλλογη ηθική διάπλαση και αφετέρου μέσα από την εγγύηση παροχής των απαραίτητων μέσων που χρησιμεύουν για την επιμέρους αναζήτηση του Αγαθού από τους Ελλόγους και Ορθολογικούς Δρώντες. Η αυτονομία, χωρίζεται σε ορθολογική και πλήρη (η πλήρης αντιστοιχεί στην έννοια του ελλόγου). Η ορθολογική αυτονομία αποτελεί όψη της πλήρους αυτονομίας. Η καθολική αυτονομία των αυτόνομων προσώπων, έγκειται στο γεγονός ότι πράττουν με βάση τις αρχές της Δικαιοσύνης.

Rawls, ακολουθεί την καντιανή διάκριση ανάμεσα στην καθαρή και την εμπειρική βούληση, προσαρμόζοντάς την όμως, στην νεοκαντιανή¹⁰⁹ θεωρία της Δικαιοσύνης του¹¹⁰. Μολονότι οι αξιώσεις για ακριβοδικία¹¹¹ βασίζονται στις επιθυμίες που έχουμε για βασικά αγαθά¹¹², οι αρχές της (πολιτικής, φιλελεύθερης)¹¹³ ισότητας και της ελευθερίας, αποτελούν κατηγορικές και ουχί υποθετικές προστακτικές, καθότι οι επιθυμίες μας οφείλουν να έχουν έλλογο χαρακτήρα¹¹⁴.

Ο έλλογος χαρακτήρας των επιθυμιών μας, λειτουργεί ανεξαρτήτως των τυχόν επιθυμιών που έχει ο καθείς εξ ημών¹¹⁵. Παράλληλα, η τελική στοχοθεσία του κοινωνικού συμβολαίου¹¹⁶, δεν βασίζεται μήτε στην εμπειρία, μήτε και στην φύση. Βασίζεται στην έλλογη ικανότητά μας, η οποία μεριμνά για την εξαγωγή ορθολογικών σκέψεων που αφορούν τον βίο μας¹¹⁷.

Όπως στην περίπτωση του Kant, έτσι και στην περίπτωση του Rawls, η ύπαρξη κατηγορικών προστακτικών συνεπάγεται απαραίτητως την έλλογη, αυτόνομη και ελεύθερα, υπακοή μας προς

Δεν συμμορφώνονται απλώς με αυτές. Εν κατακλείδι, έπεται η αρχή της πλήρους δημοσιότητας, περί της πλήρους επεξηγήσεως και δικαιολογήσεως της Δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας, στο πλαίσιο της συνεργασίας των αυτόνομων προσώπων, εντός ενός ακριβοδικαίου συστήματος. Η ορθολογική (“rational”) αυτονομία εμπεριέχεται στο ιδεώδες της πλήρους αυτονομίας, ενώ το έλλογο (“reasonable”) ευρίσκεται σε προτεραιότητα έναντι του Ορθού. Και το Ορθό, με την σειρά του, έχει προτεραιότητα έναντι του Αγαθού.

Βλέπε, Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, 22-30, 33-34, 38, 63, 64.

Βλέπε επίσης, Rawls, *Διαλέξεις στην Ιστορία της Πολιτικής Φιλοσοφίας*, 231.

Βλέπε επίσης, John Rawls, *Political Liberalism* (New York: Columbia University Press, 1993), 174.

Όσον αφορά στην άποψη ότι η Δικαιοσύνη περιχαράσσει ενώ το Αγαθό προσανατολίζει, βλέπε στην ελληνική έκδοση, Rawls, *Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, 242.

Όσον αφορά την «αυτονόητη» διακριτότητα των προσώπων στην ρωσιανή θεωρία της Δικαιοσύνης, βλέπε την 4^η υποσημείωση της μελέτης του Χαρίλαου Πλατανάκη, που αφορά στην εναντιότητα απέναντι στην αναγωγιστική ερμηνεία της διανεμητικής Δικαιοσύνης.

Βλέπε, Χαρίλαος Πλατανάκης, “Ενάντια στην Αναγωγιστική Ερμηνεία της Διανεμητικής Δικαιοσύνης,” *Δευκαλίων* 35 1 (2021): 128-158.

¹⁰⁸ Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 305, 310.

¹⁰⁹ Ο «Νεοκαντιανισμός», αποτελεί, όπως και ο «Μετακαντιανισμός», εξελικτικό ρεύμα της καντιανής θεωρίας.

Εκπροσωπείται μεταξύ άλλων από τον Rawls και τον Habermas. Ανεπτύχθη τον 19^ο αιώνα, και απορρίπτει το πράγμα καθ’ εαυτό της θεωρίας του Kant. Βεβαίως, ο όρος «Νεοκαντιανισμός», χρησιμοποιείται εδώ σε μια πιο χαλαρή μορφή, διότι με την αυστηρή σημασία του όρου, παραπέμπει στο σχετικό φιλοσοφικό ρεύμα που ανεπτύχθη στη Γερμανία στις αρχές του 20ου αιώνα.

Για την εννοιολογική απόδοση του όρου «Νεοκαντιανισμός», βλέπε, Αναστάσιος Ζούμπος, “Οι Νεοκαντιανοί, το Πράγμα Καθ’ εαυτό του Kant και η Θεωρία της Εννοιοκρατίας,” *Φιλοσοφία* 19 (1989): 407-409.

Για τον Αγγλικό όρο, βλέπε στο Stanford Encyclopedia of Philosophy, “Neo-Kantianism”

<https://plato.stanford.edu/entries/neo-kantianism/>.

¹¹⁰ Τα μαθήματα περί της οποίας, ξεκίνησαν να διδάσκονται τη δεκαετία του 1970.

Βλέπε, Rawls, *Διαλέξεις στην Ιστορία της Πολιτικής Φιλοσοφίας*, 19.

¹¹¹ Βλέπε, Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 84, 103.

¹¹² Η Δικαιοσύνη ως ακριβοδικία, επικεντρώνεται σε τρεις άξονες: στα πρωταρχικά Αγαθά, στα ορθολογικά σχέδια ζωής, και στη διαβουλευτική ορθολογικότητα.

Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 124, 163, 460, 470-473, 479-480.

Βλέπε επίσης, Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 302-303.

¹¹³ Kymlicka, *Η Πολιτική Φιλοσοφία της Εποχής μας*, 142.

¹¹⁴ Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, 24, 25.

¹¹⁵ Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 302.

¹¹⁶ Που έπεται της προπολιτικής φυσικής καταστάσεως.

¹¹⁷ Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 302.

αυτές¹¹⁸. Η υπακοή μας προς τις κατηγορικές προστακτικές, διαφαίνεται επί της ουσίας μέσα από τις περιορισμένες, εντέλει, κατευθύνσεις που έχουμε, εάν θέλουμε να λειτουργούμε σε συνάρτηση αμοιβαιότητας με τους γύρω μας,¹¹⁹ ούτως ώστε να δημιουργηθούν συγκεκριμένες προϋποθέσεις και συνθήκες για την ανάπτυξη μιας προοδευτικής εξισωτικής¹²⁰ φιλελεύθερης κοινωνίας¹²¹ (“egalitarian liberalism”)¹²². Ο περιορισμός αυτός, διαφαίνεται διά της εις άτοπον απαγωγής, μέσα από τις επιλεχθείσες αρχές¹²³ που διαγράφουν την πορεία της Ηθικής¹²⁴ (την οποία καλούμεθα συλλογικώς να ακολουθήσουμε).

Τούτες οι αρχές, καλούνται να αξιολογηθούν, και κατόπιν ελλόγου ελευθέρως θετικής αξιολογήσεως¹²⁵, να υιοθετηθούν ή να απορριφθούν από τα έλλογα πρόσωπα που απαρτίζουν την κοινωνία. Η έλλογη αξιολόγηση, διακρίνει το λογικό από το μη λογικό, επαληθεύοντας την σημασία της λειτουργίας του πρακτικού μας Λόγου¹²⁶.

Επί τη βάσει των ανωτέρω, η ρωσιανή ηθική θεώρηση, επιτρέπει στον καθένα να διαμορφώνει την προσωπική του αντίληψη για το Αγαθό¹²⁷. Η περί Αγαθού αντίληψη, αποτελεί παράγωγο της ηθικής προσωπικότητός μας, και θα πρέπει απαραιτήτως να εναρμονίζεται με την αντίληψή μας για τη Δικαιοσύνη διαμέσου της αναπτύξεως μιας ελλόγου πρέπουσας συμπεριφοράς¹²⁸. Τουτέστιν, τα ορθολογικά πλάνα που χαράζονται εντός του βίου μας, θα πρέπει να αναπτύσσονται υπό την αιγίδα του, περί Ορθού, γνώμονος, ο οποίος μας βοηθά να αντιληφθούμε την σημασία της ελλόγου εναρμονίσεώς μας, τόσο με τους άλλους ανθρώπους, όσο και με τους θεσμούς εν γένει¹²⁹.

¹¹⁸Στο ίδιο, 303.

¹¹⁹Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 306.

¹²⁰Στο ίδιο, 313.

Πέρα από τον Rawls, και ο Dworkin στηρίζει μια μορφή εξισωτικού Φιλελευθερισμού.

Βλέπε, Ronald Dworkin, *Φιλελευθερισμός*, μετάφραση Φιλήμων Παιονίδης (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 1992).

¹²¹Σε αυτήν την Φιλελεύθερη Δημοκρατία, δημιουργείται μια πολιτική αντίληψη περί Δικαιοσύνης που διέπεται από τρία μείζονα στοιχεία. Αφενός, υφίσταται ένας κατάλογος θεμελιωδών, πολιτικών, αστικών δικαιωμάτων (που σε δεύτερο, ειδικότερο επίπεδο προσδιορίζονται και ιεραρχούνται μέσα από απαιτητικές διανοητικές διεργασίες) και ελευθεριών. Αφετέρου, υφίσταται η προτεραιότητα αυτών των ελευθεριών. Και τέλος, όλα τα μέλη της κοινωνίας, έχουν το δικαίωμα και τη δυνατότητα να κάνουν χρήση των σκοπών.

Βλέπε Rawls, *Διαλέξεις στην Ιστορία της Πολιτικής Φιλοσοφίας*, 43.

¹²²Ητοι η εναρμόνιση αξιών ανάμεσα στην ελευθερία του ανθρώπου και την οικονομικο-κοινωνική ισότητα.

Βλέπε, Μακρή, *Φιλελευθερισμός, Φιλοσοφικές Απαρχές και Σύγχρονες Τάσεις*, Από τον Αριστοτέλη στον Rawls, 425.

¹²³Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 303, 304.

Βλέπε επίσης, Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 324.

¹²⁴Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 314-315.

¹²⁵Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 305.

¹²⁶Στο ίδιο, 304.

¹²⁷Για τον Rawls, «οι πολίτες μπορεί να θεωρούν ότι είναι απλά ασύλληπτο να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους αποκομμένο από ορισμένες θρησκευτικές, φιλοσοφικές και ηθικές πεποιθήσεις ή από ορισμένες μονιμότερες προσηλώσεις και αφοσιώσεις».

Βλέπε Rawls, “Justice as Fairness: Political not Metaphysical”, 232.

¹²⁸Βλέπε, Σούρλας, *Δημοκρατία και Αυτονομία*, 52.

¹²⁹Ειδικότερως, οι διάφορες κλίσεις και τάσεις μας, θα πρέπει να μπαίνουν στις ράγες της Δικαιοσύνης και του Ορθού, προτού ξεκινήσουν να μας καθορίζουν ως προσωπικότητες.

Η προσήλωσή μας προς τον γνώμονα του Ορθού¹³⁰, πραγματώνεται μέσα από ορθολογικές κατευθύνσεις δράσεως, αλλά και μέσα από προσωπικά αισθήματα ορθότητας, εμπιστοσύνης και Δικαιοσύνης, τα οποία λειτουργούν ως εγγυητικός παράγοντας, αφενός τηρήσεως των συμφωνιών, και αφετέρου αναπτύξεως κοινών στόχων, ανάμεσα σε ανθρώπους από διαφορετικές, ενδεχομένως, τάξεις, με διαφορετικά σωματικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, διαφορετικά χαρίσματα διαφορετικές κλίσεις και διαφορετικά ιδεώδη¹³¹.

Πραγματώνεται επίσης, εφόσον αναλογισθούμε την εναρμόνιση του Ορθού με το Αγαθό. Και η δράση μας με την σειρά της, δεσμεύεται μονάχα από τις πρώτες έλλογες αρχές, χωρίς να χρειάζεται να δημιουργηθούν περαιτέρω αναγωγές δράσεως επί τη βάσει των θεμελιωδών, ελλόγων αρχών τούτων. Σαφέστερα, οι έλλογες αρχές, που αποτελούν απαύγασμα ενορατικής συλλήψεως¹³², τίθενται στη διαδικασία μιας εν καιρώ ελλόγου αξιολογήσεως, κατόπιν της οποίας αναδεικνύεται συγκριτικώς η ενδεχόμενη υπέρτερα αξία μιας αρχής, έναντι μιας άλλης.

Πέραν τούτου σε υποκειμενικό επίπεδο, το Αγαθό που διακρίνεται από το Ορθό¹³³, αποτελεί προσωπική υπόθεση του καθενός. Ο καθείς εξ ημών, νομιμοποιείται και δικαιούται να σχηματίζει και να αναθεωρεί την δική του άποψη για το τί εστί Αγαθό, εφόσον άπαντες σχηματίζουμε μια συγκεκριμένη κοινή αντίληψη περί Ορθού, με βάση τις κατηγορικές προστακτικές του Rawls (υπό την προϋπόθεση πως μπορούμε πράγματι να υιοθετήσουμε την καντιανή ερμηνεία των αρχών του). Οι υποκειμενικές κρίσεις περί Αγαθού, διαφέρουν από τις κρίσεις περί δικαίου. Μια συγκεκριμένη αντικειμενική αντίληψη για το Ορθό από άπαντες τους Ελλόγους Ηθικούς Δρώντες¹³⁴, αναδύει τις προϋποθέσεις για την μετέπειτα προσωπική αναζήτηση του Αγαθού.

Και σε αυτό το πλαίσιο, δικαιούμεθα να θεωρούμε πως υπάρχουν ηθικώς αντικειμενικές κρίσεις, οι οποίες στηρίζονται σε μια αντικειμενική πραγματικότητα (παρόλο που ο ίδιος ο Rawls δεν συμφωνεί με αυτήν την ρεαλιστική αντίληψη μιας αντικειμενικής ηθικής πραγματικότητας), χωρίς όμως να νομιμοποιούμεθα να επιβάλλουμε τις κρίσεις μας αυτές στους υπολοίπους Ελλόγους Δρώντες που χαράζουν τη δική τους πορεία Φιλοσοφικής αναζητήσεως, καθόσον όλοι οι ηθικοί

Περί του ανωτέρω συλλογισμού, βλέπε, Γρηγόριος Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 2^η Έκδοση (Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2011), 236-237.

¹³⁰Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 38.

¹³¹Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 44.

¹³²Βλέπε, Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 240-241.

¹³³Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 470.

Βλέπε επίσης, Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 79.

¹³⁴Βλέπε ενδεικτικώς, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 519.

Δρώντες «που διαθέτουν μια απαραβίαστη αξία»¹³⁵, θα πρέπει, στο πλαίσιο της Δικαιοσύνης, να αντιμετωπίζονται επί ίσους όρους.

Εν συνόλω, η θεωρία του Rawls, υπό το πρίσμα του Ορθού, αναπτύσσει όλες εκείνες τις προϋποθέσεις Δικαιοσύνης που χρειαζόμαστε για την έλλογη διάπλαση του χαρακτήρος και του αυτοσεβασμού μας, εντός ενός ελλόγου πλαισίου αμοιβαίας συναναστροφής με τους υπολοίπους Ηθικούς Δρώντες. Το έλλογο πλαίσιο συναναστροφής με την σειρά του, εδράζεται επάνω στην άποψη ότι οι άνθρωποι δεν είμαστε ηδονιστές, μήτε και αλτρουιστές. Απεναντίας, είμαστε εκ φύσεως ηθικώς αδιάφοροι¹³⁶ μεταξύ ημών¹³⁷. Η ηθική αδιαφορία όμως, δεν αναιρεί σε καμία των περιπτώσεων την αξία που διέπει την έλλογη φύση μας. Φέρ' ειπείν, σε περίπτωση που αδικοπραγήσουμε εις βάρος κάποιου, λειτουργούμε εις βάρος της ελλόγου φύσεώς μας¹³⁸, θίγοντας επί της ουσίας, τόσο τον αυτοσεβασμό μας, όσο και τον ρόλο που εκ φύσεως έχουμε.

Υποβιβάζουμε τον εαυτό μας σε κατώτερα, υποδεέστερα, επίπεδα δράσεως, που δεν συνάδουν με το έλλογο επίπεδο που μας χαρακτηρίζει εκ γενετής. Άπαντες οι Έλλογοι Ελεύθεροι Δρώντες λοιπόν, όταν αποφασίζουμε, οφείλουμε να ενεργούμε υπό την αιγίδα της ελευθερίας και του Λόγου, επαληθεύοντας τις κρίσιμες έλλογες ιδιότητες του είδους μας. Ως εκ τούτου, ακολουθώντας την θεμελιώδη σκέψη του Kant, η επιλογή αντιδεοντολογικών αρχών δεν αποτελεί αποτέλεσμα μιας πραγματικά ελευθέρας επιλογής, διότι η ελευθερία αντλεί και επαληθεύει την αξία της από την έλλογη ικανότητα.

Για τον Rawls, η ηθική αδυναμία δεν δικαιολογείται, καθώς η ελευθερία συνεπάγεται και δεσμεύσεις, ακριβώς όπως οι έλλογοι ηθικοί κανόνες συνεπάγονται έλλογες πράξεις¹³⁹. Προτού δράσουμε, θα πρέπει να σκεπτόμεθα, όπως πιστεύει και ο Kant, τις πράξεις μας, αναλογιζόμενοι το διακύβευμα του ενδεχομένου όλοι οι άνθρωποι να ενεργούν με τον τρόπο που εμείς θα ενεργήσουμε¹⁴⁰. Από την στιγμή που α) δρούμε ελλόγως και β) είμαστε ισότιμοι (πολιτικώς)¹⁴¹ με τους υπολοίπους Ελλόγους Δρώντες, τότε κρίνεται σαφές πως οι επιλεγθείσες αρχές μας, θα είναι εξ' απάντων των Ελλόγων Δρώντων αποδεκτές και τούμπαλιν, προς χάριν της κοινωνικής

¹³⁵Στο ίδιο, 28.

¹³⁶Στέφανος Δημητρίου, *Ηθική και Πολιτική. Δικαιολόγηση των Πεποιθήσεων και Πολιτική Φιλοσοφία* (Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2008), 29.

¹³⁷Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 39.

¹³⁸Στο ίδιο, 305.

¹³⁹Για τον Αμερικανό Φιλόσοφο όμως, η καντιανή θεωρία, δεν έχει ουτοπικό χαρακτήρα, διότι τίποτε δεν μας αποτρέπει από το να λαμβάνουμε αποφάσεις με άξονα το συλλογικό αντίκτυπο.

¹⁴⁰Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 305.

Βλέπε επίσης, Πανταζάκος, *Ηθική και Δημοκρατία*, 413.

¹⁴¹Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 244.

ευημερίας¹⁴². Ακολουθως, το δίπτυχο της ελευθερίας και της ισότητας που μας χαρακτηρίζει ως έλλογα όντα, αναδύει το δικαίωμα περί ισηγορίας, εις ότι αφορά την από κοινού επιλογή και υιοθέτηση των δημοσίων αρχών μιας ηθικής κοινοπολιτείας.

Για την ακρίβεια, εντός της ηθικής κοινοπολιτείας, αναπτύσσονται, οι έλλογες ορθολογικές αξιώσεις για ειρηνική και αρμονική συμβίωση, εις πείσμα των διαφόρων αντιτιθέμενων απόψεων που δημιουργούν δημοκρατικές ρωγμές, προκλήσεις αντιπαράθεσεων¹⁴³, αστάθεια, θεσμικές δυσλειτουργίες, και κοινωνική δυσαρμονία¹⁴⁴. Τούτη η επιζητούμενη αρμονική συμβίωση, μπορεί να προέλθει μέσα από την σύνθεση αξιώσεων η οποία όμως, εν αντιθέσει με την ανεξάντλητη ελευθερία και βούληση του Θεού (ο οποίος αποτελεί για τον Rawls, μια διαισθητική ιδέα όπως συμβαίνει και με τις συλληφθείσες από την ενόραση έννοιες του Αγαθού και του καθήκοντος)¹⁴⁵, υπόκειται σε περιορισμούς, λειτουργώντας εντός των ορίων της φυσικής πραγματικότητας.

Οι περιορισμοί αυτοί, προκύπτουν από τη δική μας έλλογη διεργασία. Η έλλογη διεργασία, ιδίως στο πλαίσιο της Αναστοχαστικής Ισορροπίας¹⁴⁶, δημιουργεί πρότυπα αλλά και στοιχειώδεις προτεραιότητες. Εις ότι αφορά τις βάσεις της ρωλσιανής φιλοσοφικής προσεγγίσεως, οφείλουμε να στηριχθούμε θεμελιακώς επάνω σε ενορατικές συλλήψεις περί του Αγαθού και του καθήκοντος, ειδάλλως θα αναγκαστούμε να στηριχθούμε αμιγώς σε εμπειρικά κριτήρια. Και εάν στηριχθούμε αμιγώς σε εμπειρικά κριτήρια, τότε θα απωλέσουμε τον καντιανό χαρακτήρα της θεωρίας του Rawls. Η ευτεταγμένη κοινωνία¹⁴⁷ που οραματίζεται ο Αμερικανός Φιλόσοφος, χρειάζεται ορισμένες κατάλληλες συνθήκες, ούτως ώστε να ευδοκιμήσει¹⁴⁸. Οι κατάλληλες συνθήκες που χρειάζονται, θα πρέπει να επιβάλλονται στις περί δικαίου, αντιλήψεις των συμβαλλομένων μερών.

Οι περί δικαίου, αντιλήψεις των συμβαλλομένων μερών, οφείλουν να ανάγονται τελεσιδίκως σε μια συγκεκριμένη αντίληψη για τη Δικαιοσύνη, που προκρίνεται από το ελλόγως Ορθό¹⁴⁹. Η συγκεκριμένη αντίληψη για τη Δικαιοσύνη με την σειρά της, εδράζεται επάνω σε θεμελιώδεις

¹⁴²Στο ίδιο.

¹⁴³Οφείλουμε να γνωρίζουμε πως, υπό την σκοπιά της θεωρίας του Rawls, για να εξεταστούν οι όποιες αντιπαράθεσεις υπάρχουν ή οι όποιες αντιπαράθεσεις θα αναδυθούν στο μέλλον, θα πρέπει κατ' αρχήν να βρεθεί ο τρόπος Δικαιοσύνης με τον οποίον τούτες θα κριθούν.

Βλέπε, John Rawls, *Justice as Fairness: A Restatement* (New York: Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press, 2001), 11.

¹⁴⁴Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 305.

¹⁴⁵Στο ίδιο, 168.

¹⁴⁶Περί Αναστοχαστικής Ισορροπίας, βλέπε Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 46, 80.

Βλέπε επίσης, Πανταζάκος, *Ηθική και Δημοκρατία*, 412.

¹⁴⁷Εφεξής, ως «ευτεταγμένη κοινωνία», ορίζουμε την κοινωνία «που πράγματι διέπεται από μια δημόσια αντίληψη Δικαιοσύνης, και που αποσκοπεί στο να προάγει το καλό των μελών της».

Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 29.

¹⁴⁸Και συνακολούθως, να αποτελέσει θεμέλιο καλλιέργησεως ελλόγων συμπεριφορών, στο πλαίσιο της ελευθερίας μας.

¹⁴⁹Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 637.

αρχές που αντικατοπτρίζουν την ισχύ του πρακτικού μας Λόγου, εντός της βιωθείσας πραγματικότητας (εκεί έγκειται ρεαλιστικώς και πρακτικώς, η ισχυρή αξία της θεωρίας του Rawls).

Παραλλήλως, οι αντιλήψεις θα πρέπει να είναι διαισθητικές¹⁵⁰ και γενικές¹⁵¹ (άρα και πειστικές), λειτουργικές, να έχουν καθολική εφαρμοσιμότητα¹⁵² προς όλους του Ηθικούς Δρώντες που κατανοούν την αξία των, και να λειτουργούν υπέρ της άρσεως των συγκρουσιακών αξιώσεων. Σε μακροσκοπικό επίπεδο, οι έλλογες αντιλήψεις της αρχής (τουτέστιν η πρώτη εκ των δύο περί Δικαιοσύνης αρχών), δεν μπορούν να λειτουργήσουν εάν δεν υφίσταται η ανάλογη και πρέπει να ισότιμη ελευθερία μεταξύ των συμβαλλομένων μερών¹⁵³. Από την ισότιμη ελευθερία, προκύπτει η έννοια της ακριβοδικίας, η οποία στηρίζει το εγχείρημα της υπάρξεως ισοτίμου ελευθερίας.

Οι σκέψεις και τα αισθήματα ακριβοδικίας ή Δικαιοσύνης (τα αισθήματα αυτά αντιστοιχούν στις έννοιες της φιλίας και της αμοιβαίας εμπιστοσύνης που προκρίνονται από τον Αριστοτέλη) των Ελλόγων Όντων, παράγουν την κρίσιμη απόφαση, πως ως Έλλογα Όντα, δεν θα πρέπει να επιζητούμε περισσότερη ελευθερία από αυτή που δεχόμαστε να παραχωρήσουμε στους άλλους ανθρώπους. Επιπροσθέτως, είναι σαφές πως η έννοια της ακριβοδικίας, εκκινεί την παραγωγή διαδικασιών που σκοπεύουν στην αντιμετώπιση των προκλήσεων που σχετίζονται με την ανάπτυξη του εγωιστικού ωφελιμισμού, εις βάρος των υπολοίπων ανθρώπων αλλά και εις βάρος της έννοιας του Ορθού¹⁵⁴.

Ενδεχόμενη ανάπτυξη εγωιστικών πράξεων από άπαντα τα συμβαλλόμενα μέρη¹⁵⁵, θα λειτουργούσε ενάντια στο Ορθό. Διά τούτο, η παραχθείσα κοινωνική ωφέλεια, θα πρέπει να κατανέμεται μεσοσταθμικώς και κατά κεφαλήν. Με αυτόν τον τρόπο, διαγράφονται συνεπειοκρατικές κατευθύνσεις συλλογικής εμβελείας, εις ότι αφορά την ευζωία και την κατανομή των κοινωνικών πόρων επ' ωφελεία της κοινωνίας (λαμβάνοντας υπόψιν και τη φροντίδα για τους λιγότερο προνομιούχους¹⁵⁶, συμφώνως προς την αρχή της διαφοράς).

¹⁵⁰Βλέπε στο ίδιο, 63.

Βλέπε επίσης, Πανταζάκος, *Ηθική και Δημοκρατία*, 416.

¹⁵¹Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 167.

¹⁵²Άλλωστε, η γενικότητα επιμερίζεται ενώ η καθολικότητα όχι, ενώ υπάρχουν καθολικές ηθικές αρχές αλλά όχι γενικές. Βλέπε, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 168-169.

¹⁵³Εκεί έγκειται η μείζων αξία της *Θεωρίας Δικαιοσύνης* του Rawls, που θα μπορούσε να εννοηθεί ως ένα ουδέτερο πλέγμα ισορροπιών ανάμεσα στις διαφορετικές απόψεις.

Βλέπε, Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 244.

¹⁵⁴Δραγόνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 141, 402.

¹⁵⁵Βεβαίως, κατά τον Rawls, μπορεί, όντας στην πρωταρχική θέση, να φέρουμε ισχνά εγωιστικά κίνητρα.

Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 257.

¹⁵⁶Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 186.

10. Ο Ηθικός Ρασιοναλισμός του Rawls

Ο ηθικός ρασιοναλισμός του Rawls, ο οποίος έχει πρακτικό χαρακτήρα και όχι επιστημικό (σύμμαχό του αποτελεί ο πρακτικός Λόγος), δεν χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια καθορισμού των πεποιθήσεών μας. Αντιθέτως, ο Αμερικανός Φιλόσοφος, εστιάζει την προσοχή του στη δημιουργία και λειτουργία ενός οικοδομήματος που αφενός στηρίζεται επάνω σε ορθολογικές βάσεις, αφετέρου λειτουργεί ορθολογικώς, και τέλος, δύναται να επιστεγάσει ορθολογικές αποφάσεις.

Διά τούτο, υπό το ρωλσιανό πρίσμα, δεν επικεντρωνόμεθα, επάνω στα ζητήματα που άπτονται του οντολογικού περιεχομένου, παρόλο που στην πραγματικότητα η ηθικοποίηση, μολονότι δεν λαμβάνεται υπόψιν από τον Rawls, αποτελεί εκ των πραγμάτων, μια ουσιώδη προϋπόθεση κοινωνικής λειτουργίας. Ταυτοχρόνως, η κατασκευασιοκρατική σκέψη του Rawls, αποφεύγει το μείζον δίλημμα που διαχωρίζει καταστατικώς τον υποκειμενισμό από τον ρεαλισμό περί της υπάρξεως ή μη υπάρξεως ηθικής αληθείας, εστιάζοντας στη δημιουργία ενός συμβολαίου, το οποίο διέπεται από έναν χαρακτήρα πολιτικής φιλοσοφίας· θεμελιώνεται δηλαδή σε μια πέρα από το χρόνο ¹⁵⁷ διαχρονική αποκρυστάλλωση ¹⁵⁸ αρχών, η οποία προκύπτει κατόπιν ορθολογικής μεθοδολογικής αναλύσεως.

Ειδικότερως, στην προκειμένη περίπτωση, η ηθική μας σκέψη διέπεται από έναν πρακτικό χαρακτήρα. Κατά συνέπειαν, δεν εστιάζουμε στις πεποιθήσεις μας καθαυτές, αλλά στο πώς τούτες αναπτύσσονται μέσω του πρακτικού μας Λόγου, ο οποίος αποτελεί τη χρυσή, έστω και στο πνεύμα ή τον χαρακτήρα εν προκειμένω, κανονιστική τομή ανάμεσα σε κατά τόπους απόψεις που αναπτύσσονται πλουραλιστικώς, εντός ενός πλαισίου ελλόγου πλουραλισμού ¹⁵⁹. Επομένως, υφίσταται μια αξιοπρόσεκτη, δομικής φύσεως, διαφορά ανάμεσα στην Ηθική και στα ζητήματα που άπτονται των προβληματισμών της Επιστήμης.

Η ίδια η έννοια της αντικειμενικότητας, σχετίζεται με καθολικά (“universal”) προτάγματα, τα οποία αποτελούν απαύγασμα ελλόγου σκέψεως, όπως στην περίπτωση της διαφωτιστικής απορροής της Νεωτερικότητας ¹⁶⁰, εντός της οποίας, διαμορφώνονται μοντέλα, τα οποία διέπονται από στόχους, οι οποίοι με τη σειρά των, εμπνέονται από την έλλογη αλλά και συμπληρωματικώς

¹⁵⁷Βλέπε, Χαρίλαος Πλατανάκης, “Αρχαία Πολιτική Φιλοσοφία,” στο *Εισαγωγή στην Αρχαία Φιλοσοφία*, επιμέλεια Γεώργιος Καραμανώλης (Κρήτη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017), 419-421.

¹⁵⁸Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 273.

¹⁵⁹Περί του ελλόγου πλουραλισμού, βλέπε Παύλος Σούρλας, *Δημοκρατία και Αυτονομία* (Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2017), 194.

¹⁶⁰Γενικότερα, η θεωρία του Rawls, αποτέλεσε για πολλούς, ένα γνήσιο τέκνο του Διαφωτισμού. Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 476.

ενορασιοκρατική, υπό το πρίσμα της κοινωνικής χροιάς ή και χρησιμότητας, οικουμενική στοχοθεσία του Διαφωτισμού. Προχωρώντας παραγωγικώς από το γενικό της εννοίας του ρασιοναλιστικού ρεαλισμού, προς το ειδικό της ρασιοναλιστικής ρεαλιστικής Κατασκευασιοκρατίας, ο ρασιοναλιστικός ρεαλισμός, που διαφέρει παρασάγγας από άλλες μορφές ρεαλισμού, διέπεται από τρία χαρακτηριστικά.

Αφενός, ευδοκιμεί μέσα από την ορθολογική Ηθική Γνωσιολογία. Αφετέρου, δυνάμεθα να θεωρήσουμε πως έρχεται σε μια κοινή γραμμή πλεύσεως με την Ενορασιοκρατία (με τρόπο ορθολογικό ή ρασιοναλιστικό και όχι εμπειριστικό). Έπειτα, δημιουργούνται ηθικές αλήθειες, οι οποίες δεν έχουν οντολογικώς ρεαλιστικό χαρακτήρα. Η Κατασκευασιοκρατία ευρύτερα, αναδεικνύει ηθικώς αντιρεαλιστικές πεποιθήσεις¹⁶¹, επομένως, το εύλογο ερώτημα που γεννάται αφορά στο εάν μπορεί να συνδυαστεί με τον ρεαλισμό.

Στην Ηθική σαφέστερα, ο Ηθικός Αντιρεαλισμός, ο οποίος, όπως ειπώθηκε, ευρίσκεται στην αντίπερα όχθη από τον Ηθικό Ρεαλισμό, διέπεται από μια εμφανή, εγγενούς κοινωνικής φύσεως, σχετικότητα, η οποία προκρίνει θεμελιακώς το γεγονός ότι υφίσταται κοινωνικώς ένα στοιχειώδες μοτίβο αναπτύξεως διαφωνιών¹⁶², αλλά και συνεχούς αμφισβήτησεως των ηθικών αρχών και των ηθικών πεποιθήσεων.

Το κατασκευασιοκρατικό αντιρεαλιστικό μοντέλο, χαρακτηρίζεται από μια θεμελιακή αποδοχή της καταστατικής υπάρξεως άλυτων διλημμάτων που αφορούν στην Ηθική· γεγονός που υποδεικνύει, σε πολιτικό επίπεδο, τον κοινωνικό πλουραλισμό απόψεων περί διαφόρων ζητημάτων, που άπτονται μεταξύ άλλων της Ηθικής, σε μια γνησίως φιλελεύθερη ρωλσιανού τύπου κοινωνία εν προκειμένω.

Σε μια τέτοιου είδους Φιλελεύθερη Δημοκρατία, το κοινό περί δικαίου αίσθημα, εκκινεί ή εμπνέει απόψεις και συμπεριφορές, οι οποίες διαφέρουν πλουραλιστικώς μεταξύ των, γεγονός που συνεπάγεται δύο ζητήματα. Αφενός, δημιουργούνται διαφορετικές απόψεις περί δικαίου, αφετέρου, η δημιουργία μιας ευτάκτου κοινωνίας¹⁶³, αποτελεί ένα, υπό το πρίσμα της τελεολογικής

¹⁶¹Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 276.

¹⁶²Άλλωστε οι πολιτικές διαφωνίες, αποτελούν ένα εύλογο πολιτικό επακόλουθο σε μια Δημοκρατία.

Βλέπε, Rawls, *Justice as Fairness: A Restatement*, 189-195.

Βλέπε επίσης, Charles Larmore, *The Morals of Modernity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 158.

Βλέπε επίσης, Γιάννης Τασόπουλος, *Η Λαϊκή Κυριαρχία και η Πρόκληση της Αμεροληψίας* (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2014), 27-28, 61.

¹⁶³Τουτέστιν μιας κοινωνίας, εντός της οποίας, στο πλαίσιο της αλληλοαποδοχής και του σεβασμού προς τον πλησίον, κατοχυρώνονται οι βασικές μας ελευθερίες (περί της συνειδήσεώς μας, περί της σκέψεώς μας, περί του να μπορούμε να διαγράψουμε την πορεία που θέλουμε, και περί του να έχουμε τα οικονομικά και πολιτικά εχέγγυα για να δυνάμεθα να

υλοποίησεως, εγχείρημα μεγίστης δυσκολίας¹⁶⁴, ιδίως εάν λάβουμε υπόψιν μας, τους ήδη υπάρχοντες νομιμοποιημένους θεσμούς, μέρος των οποίων κατά τον Rawls, αλλά και κατά κοινή φιλοσοφική ομολογία, έχουν άδικο χαρακτήρα¹⁶⁵.

Προχωρώντας δε από την αντικειμενική πραγματικότητα προς την οντολογική διάσταση, ο ηθικώς αντιρεαλιστικός τρόπος σκέψεως, δεν λαμβάνει υπόψιν του την οντολογική διάσταση της Ηθικής αναφορικώς με την ερμηνεία της αντικειμενικής πραγματικότητας και κατ' επέκτασιν, η ηθικώς οντολογική διάσταση, δεν διαδραματίζει κάποιο ρόλο αιτίου-αιτιατού, στη φυσική πραγματικότητα που μας περιβάλλει.

Η αντιρεαλιστική σκέψη, διέπεται από έναν πρακτικό χαρακτήρα¹⁶⁶ και από ηθικές ιδιότητες, οι οποίες φαίνεται πως συνδέονται τόσο με τη βούληση¹⁶⁷ όσο και με τη δράση των Δρώντων Υποκειμένων, γεγονός που υποδεικνύει έναν ιντερναλιστικό χαρακτήρα επιθυμιών, και όχι πεποιθήσεων περιγραφής και αναλύσεως του περιβάλλοντος στο οποίο ζούμε (εν αντιθέσει σε γενικές γραμμές, με τον ρεαλισμό)¹⁶⁸.

Η Κατασκευασιοκρατία, που δεν αποτελεί «μορφή ρεαλισμού», αλλά μπορεί να συνδυαστεί με ρεαλιστικά στοιχεία ούτως ώστε να προκύψει ένας μετριοπαθής ρεαλισμός, διαμέσου μιας θέσεως που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μεταφυσική, παράγει ισχνές ηθικές αξίες αλλά και ιδιότητες, μέσα από ορθολογικές διαδικασίες. Εντός της Κατασκευασιοκρατίας, εν αντιθέσει με την περίπτωση της οντολογικής μορφοκρατίας, ο Φιλόσοφος που συνδυάζει την Ενορασιοκρατία με την Κατασκευασιοκρατία, αναγνωρίζει πως δύναται να ενοράται (και ενοράται) ισχνές ηθικές αξίες και ιδιότητες.

Η Κατασκευασιοκρατία αποτελεί μορφή αντιρεαλισμού. Ως εκ τούτου, οι ηθικές πεποιθήσεις (ως έκφραση ηθικών κρίσεων γνωσιοκρατικά), δεν αναφέρονται σε γεγονότα τα οποία είναι ανεξάρτητα ως προς το περιεχόμενό των, από το ανθρώπινο μυαλό ή τις τυχόν ανθρώπινες γνώμες. Ο όρος Κατασκευασιοκρατία στην Μεταηθική γενικότερα, μπορεί να χαρακτηριστεί ως η προσέγγιση που

επιτύχουμε τα αποτελέσματα που θέλουμε).

Βλέπε Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, 64-67.

¹⁶⁴Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 29.

¹⁶⁵Στο ίδιο, 331.

¹⁶⁶Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 277.

¹⁶⁷Βεβαίως, στην περίπτωση του Kant, εν αντιθέσει με την περίπτωση της θεωρίας του Rawls, «όταν η βούληση αναζητά τον νόμο της έξω από τον εαυτό της τότε είναι ετερόνομη»
Βλέπε, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 38.

¹⁶⁸Υπάρχουν βεβαίως διάφορες παραλλαγές και μορφές ιντερναλιστικού ρεαλισμού, όπως ο ανθρωποκεντρικός μετριοπαθής ρεαλισμός του McCowell.

δίδει έμφαση στη διαδικασία, μέσω της οποίας οι ηθικές αρχές κατασκευάζονται και δεν ανευρίσκονται μέσω της παρατηρήσεώς μας ή της ενοράσεώς μας, όπως συμβαίνει αντιθέτως, με την περίπτωση του διαφόρων, μαθηματικών ή φυσικο-επιστημικών παραλλαγών, του Ηθικού Ρεαλισμού¹⁶⁹.

Εν συνεχεία, σε ειδικότερο επίπεδο, η Κατασκευασιοκρατία, μπορεί να διαχωριστεί ανάμεσα στην μερική Κατασκευασιοκρατία του Scanlon και στην μεταηθική Κατασκευασιοκρατία καντιανής και χιουμιανής εμπνεύσεως. Στην περιορισμένη Κατασκευασιοκρατία, δημιουργούνται κανονιστικοί ισχυρισμοί, που λειτουργούν μέσω του πρακτικού μας Λόγου και δύνανται να περιορίσουν το τι μπορεί να κατασκευαστεί.

Έχουμε δηλαδή ένα οικοδόμημα, το οποίο αποκλείει λόγω μιας εύλογης και αρκούντως συνεπούς κανονιστικής πρακτικής λειτουργίας, ισχυρισμούς που εκ των πραγμάτων περιορίζονται λόγω των, επί της αρχής δομικών, ισχυρισμών. Η περιορισμένη Κατασκευασιοκρατία του Rawls εν προκειμένω, αφορά στην αμερόληπτη ισότητα, η οποία χτίζεται διά του πρακτικού μας Λόγου.

Από την άλλη, η περιορισμένη Κατασκευασιοκρατία του Scanlon, αφορά στην αξία της διυποκειμενικής συμβιώσεως, η οποία χτίζεται εξίσου, από τον πρακτικό μας Λόγο. Προχωρώντας, στην μεταηθική Κατασκευασιοκρατία, οι πρακτικές απόψεις δέχονται έναν φορμαλιστικό χαρακτήρα. Ακριβέστερα, η καντιανή όψη, εστιάζει στην ορθολογικότητα των Δρώντων Υποκειμένων. Από τη στιγμή που είμεθα ορθολογικά όντα, τότε μπορούμε κατ' επέκτασιν να δημιουργήσουμε παγκόσμιες ηθικές αρχές.

Εντούτοις, η χιουμιανή μεταηθική Κατασκευασιοκρατία, αφορά στην άποψη πως θα πρέπει να εργαστούμε με όλες τις αξίες και τις επιθυμίες που μας έχουν παραχωρηθεί, λόγω είτε της κοινωνικής εξελίξεως, είτε της κουλτούρας στην οποία έχουμε μνηθεί και συνεχίζουμε να μνούμεθα εκθετικώς με τον χρόνο, είτε άλλων παραγόντων.

11. Διάκριση ανάμεσα στην Υπερβατολογική Κατασκευασιοκρατία του Kant και στην Πολιτική Κατασκευασιοκρατία του Rawls

Ο Rawls, μετασχημάτισε την *Θεωρία της Δικαιοσύνης* του, μέσα από το βιβλίο του με τίτλο *Πολιτικός Φιλελευθερισμός*¹⁷⁰, το οποίο εκδόθηκε εν έτει 1993. Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια του

¹⁶⁹Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 237.

¹⁷⁰John Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, μετάφραση Σπυρίδων Μαρκέτος και Αλέξανδρος Κιουπκιόλης (Αθήνα:

μετασχηματισμού της θεωρίας του, ο Αμερικανός Φιλόσοφος, προέβη στην πλήρη αναθεώρηση της Καντιανής Κατασκευασιοκρατίας¹⁷¹. Η αναθεώρηση της Καντιανής Κατασκευασιοκρατίας από τον Rawls, έδωσε μια νέα κατεύθυνση στο κατασκευασιοκρατικό έργο του Kant¹⁷², καθώς ο Αμερικανός Φιλόσοφος, ερμήνευσε με έναν διαφορετικό κονστρουκτιβιστικό τρόπο την θεωρία του Kant¹⁷³. Η κατεύθυνση αυτή, είχε πολιτικό και όχι μεταφυσικό χαρακτήρα.

Η Πολιτική Κατασκευασιοκρατία του Rawls¹⁷⁴, που οφείλει να αληθεύει αναφορικά με την υποχρεωτικότητα των λόγων¹⁷⁵, διακρίνεται από την Καντιανή Μεταφυσική Κατασκευασιοκρατία σε τέσσερα σημεία¹⁷⁶.

Εκδόσεις Μεταίχμιο, 2017).

¹⁷¹Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 336-340.

¹⁷²Προτού μελετήσουμε τη διάκριση τεσσάρων σταδίων ανάμεσα στην πολιτική και την υπερβατολογική κατασκευή, θα πρέπει να γνωρίζουμε πως ο Rawls άσκησε κριτική στον Kant, διότι θεωρούσε πως η καντιανή θεωρία, δεν μας επιτρέπει να ζούμε με τον τρόπο που πραγματικά θέλουμε. Εξετάζει τις συνέπειες των επιλογών μας, αλλά δεν μας επιτρέπει να χαράξουμε τις δικές μας πορείες. Γι' αυτόν τον λόγο, συμφώνως προς το σκεπτικό του Rawls, η θεωρία του Kant, μας κάνει να αισθανόμεθα πως η ηθική ελευθερία επιφέρει δραματικές συνέπειες και σοβαρά τιμήματα εις ό,τι αφορά τον ηθικό μας βίο, τις επιλογές και τις αποφάσεις μας. Μας καθιστά άξιους για να ευτυχίσουμε αλλά τούτο δεν συνεπάγεται απαραίτητως ότι όντας ηθικοί θα ευτυχίσουμε. Γι' αυτό, συμφώνως προς τον Αμερικανό Φιλόσοφο, η ηθική ελευθερία δεν θα πρέπει να μας φοβίζει, και για να μην μας φοβίζει θα πρέπει, όπως και οι πράξεις μας, να μην νοείται απολύτως. Η ηθική ελευθερία, θα πρέπει λοιπόν, να αποτελεί προοπτική και όχι έμμεση απειλή ή έμμεση επιβολή μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς και ενός συγκεκριμένου τρόπου σκέψης. Η προοπτική της, έγκειται στο να αντιμετωπίζει με ουδέτερο τρόπο τα ηθικά προβλήματα, διευθετώντας διαφορές, και κατευνάζοντας τις τυχόν υπαρκτές ανισότητες.

Βλέπε, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 37, 38, 41, 304.

Βλέπε, επίσης Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 137, 273-374, 300-301.

Σε γενικές γραμμές, μπορούμε να πούμε πως ο Rawls, στάθηκε επικριτικά απέναντι στον φορμαλισμό που, κατά την άποψή του, χαρακτηρίζει την θεωρία του Kant. Παρά ταύτα, συμφώνως προς τον Alan Haworth, ο Rawls, ισχυρίζονταν (όπως και ισχύει) πως ήτο καντιανός.

Βλέπε, Alan Haworth, *Understanding the Political Philosophers* (New York: Taylor and Francis, 2012), 224.

Βλέπε επίσης, Bryan Magee et al., *Men of Ideas* (New York: Viking Press, 1979), 137.

Βλέπε επίσης, Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 336-340.

Εις ό,τι αφορά το πρόσωπο που συμμετέχει στην πολιτική κατασκευή, ο Rawls, προέβη στην απόλυτη αποσύνδεση της καντιανής αντιλήψεως περί προσώπου από οιαδήποτε αναφορά στην φύση του ανθρώπου, στον βωμό της ειδικότερας διαστάσεως που αντιλαμβανόμεθα τον εαυτό μας, εντός του πολιτικού, και όχι μεταφυσικού, πλαισίου των δημοκρατικών φιλελευθέρων κοινωνιών.

Ως φορμαλισμός, νοείται η τυπολατρία ή έστω η απαρέγκλιτη προσκόλληση στο περιεχόμενο μιας θεωρίας. Εν προκειμένω δηλαδή, νοείται ως η απαρέγκλιτη προσήλωση του Kant, στο περιεχόμενο της ηθικής θεωρίας του, που αφορά στην προσήλωσή μας προς τις επιταγές του Ορθού Λόγου.

¹⁷³Βλέπε, Μακρής, *Φιλελευθερισμός, Φιλοσοφικές Απαρχές και Σύγχρονες Τάσεις, Από τον Αριστοτέλη στον Rawls*, 417.

¹⁷⁴Στην Πολιτική Κατασκευασιοκρατία του Rawls, η Ηθική υπάγεται στην Πολιτική εν αντιθέσει με την Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία, που η Πολιτική υπάγεται στην Ηθική. Στην περίπτωση της θεωρίας του Rawls, η Δικαιοσύνη αποτελεί προϋπόθεση της Ηθικής, όντας «η πρώτιστη αρετή των κοινωνικών θεσμών». Συμπληρωματικά, τόσο η Δικαιοσύνη, όσο και η Ηθική, δεν αποτελούν έννοιες που αντιτίθενται ως προς την ανθρώπινη φύση.

Βλέπε, Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 94.

Βλέπε επίσης, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 28, 34.

Βλέπε επίσης, Rawls, *Διαλέξεις στην Ιστορία της Πολιτικής Φιλοσοφίας*, 20.

¹⁷⁵Που θα πρέπει να υποστηρίζεται, συμφώνως προς τον Φίλιππο Βασιλόγιαννη από μια ήπια Ενορασιοκρατία.

Βλέπε, Βασιλόγιαννης, *Φιλοσοφία μετά John Rawls*, 24.

¹⁷⁶Τα τελευταία χρόνια, αναπτύσσονται διαφορετικές διακλαδώσεις μεταηθικής Κατασκευασιοκρατίας. Με βάση τις κυρίαρχες ηθικές θεωρίες, το “construction” (ή «η κατασκευή»), μπορεί να διακριθεί σε «καντιανό» (“kantian”), σε «χιουμιανό» (“humean”) και σε «αριστοτελικό» (“aristotelian”).

Βλέπε, Stanford Encyclopedia of Philosophy, “Constructivism in Metaethics”

<https://plato.stanford.edu/entries/constructivism-metaethics/>.

Τα προσεχή 4 επιχειρήματα, παρατίθενται στο βιβλίο του Φίλιππου Βασιλόγιαννη, με τίτλο *Φιλοσοφία μετά John Rawls*.

Εν πρώτοις, η Καντιανή Μεταφυσική Κατασκευασιοκρατία, έχει, όσον αφορά τις αξίες, περιεκτικό χαρακτήρα, αδυνατώντας πρακτικώς να παράσχει μια αμοιβαίως αποδεκτή βάση αρχών Δικαιοσύνης. Διά τούτο, θα πρέπει να περιοριστεί, ως εύλογη¹⁷⁷ (“reasonable”), καθοριστική, φιλοσοφική διδασκαλία, στο πλαίσιο της μεταφυσικώς ελαχίστου επαλλήλου συναινέσεως ή αλληλοπεριχωρουμένης συναινέσεως¹⁷⁸ (“overlapping concensus”)¹⁷⁹, μαζί με άλλες εύλογες ισότιμες πολιτικές διδασκαλίες όπως ο Ωφελισμός¹⁸⁰.

Δεύτερον, η Καντιανή Μεταφυσική Κατασκευασιοκρατία¹⁸¹ (που αντιδιαστέλλεται ως προς την ρωλσιανή Κατασκευασιοκρατία), αποδεικνύεται ως μεταφυσική, διότι δεν αρκείται στην αυτοτέλεια που χαρακτηρίζει τις διάφορες πολιτικές διδασκαλίες. Αντιθέτως, θεμελιώνει την φύση της επάνω στον Υπερβατολογικό Ιδεαλισμό (ο οποίος αντιτίθεται ως προς τον Ηθικό Ενορατικό Ρεαλισμό, στον οποίο ο Rawls ασκεί εντόνως κριτική). Υπό το πρίσμα της θεωρίας του Kant, η αυτονομία του πρακτικού μας Λόγου, αποτελεί ζωτικό θεμέλιο για την δημιουργία πολιτικών και ηθικών αξιών¹⁸².

Τρίτον, στο υπερβατολογικό πλαίσιο της Κατασκευασιοκρατίας του Kant, εδράζονται οι πολιτικώς αυτοτελείς έννοιες του Προσώπου¹⁸³ και της Κοινωνίας¹⁸⁴.

Τέταρτον, η Καντιανή Μεταφυσική Κατασκευασιοκρατία, αντιτίθεται ως προς την ρωλσιανή Πολιτική, Μη Μεταφυσική Κατασκευασιοκρατία¹⁸⁵, καθώς η πρώτη, δεν παραμένει περιορισμένη στο αμιγώς πολιτικό πεδίο των αρχών Δικαιοσύνης, όπως συμβαίνει με την περίπτωση του Rawls. Αντιθέτως, η θεωρία του Kant, χαρακτηρίζεται από μια μεθοδολογική προσπάθεια υπερασπίσεως της θεωρητικής και πρακτικής μεγίστης αξίας του Λόγου, στο σύνολό του¹⁸⁶.

¹⁷⁷Βλέπε, Σούρλας, *Δημοκρατία και Αυτονομία*, 199.

¹⁷⁸Βλέπε, Πανταζάκος, *Ηθική και Δημοκρατία*, 409.

¹⁷⁹Περί του πρωτοτύπου Αγγλικού όρου “overlapping concensus”, βλέπε Μελά, *Δοκίμια Σύγχρονης Πολιτικής Φιλοσοφίας, Δικαιοσύνη-Ελευθερία-Αρετή*, 487.

¹⁸⁰Βασιλόγιαννης, *Φιλοσοφία μετά John Rawls*, 33.

Που και αυτός θα μπορούσε να λογιστεί υπό το πρίσμα του Sidgwick, ως μορφή ενοράσεως.

Βλέπε, Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 245.

¹⁸¹Βλέπε, Βασιλόγιαννης, *Φιλοσοφία μετά John Rawls*, 35.

¹⁸²Στο ίδιο, 33.

¹⁸³Ο Rawls, προτείνει την εγκατάλειψη της καντιανής συγκροτικής αυτονομίας (constitutive autonomy).

Βλέπε, Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, 35.

¹⁸⁴Βασιλόγιαννης, *Φιλοσοφία μετά John Rawls*, 34.

¹⁸⁵Στο ίδιο, 46.

¹⁸⁶Στο ίδιο, 34.

12. Συνάρτηση της Φιλοσοφικής Σκέψεως του Rawls με την Φιλοσοφική Σκέψη του Mill.

Στην παρούσα μελέτη, έως στιγμής, διαφαίνεται χαρακτηριστικώς η επιρροή (αναφορικώς με την εγγενή αξία του πρακτικού Λόγου), του Kant στην σκέψη του Rawls, έστω και εάν προκύπτουν διαφοροποιήσεις απέναντι στην καντιανή Φιλοσοφία, όσον αφορά την μετέπειτα σκέψη του Rawls. Ένα εύλογο ερώτημα που γεννάται, αφορά στο κατά πόσο μια κατασκευασιοκρατικής φύσεως καντιανή, επί της αρχής, θέση ή αλλέως μια θεωρία με καντιανό καταστατικό πρόσημο, δύναται να οδηγηθεί εντέλει προς μια συνεπειοκρατική ή ωφελμιστική κατεύθυνση¹⁸⁷. Εν αρχή, ο ίδιος ο μη συνεπειοκράτης Rawls, στο βιβλίο του με τίτλο *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, αναφέρει πως σκοπός του

¹⁸⁷ Όπως ο Kant αμφισβήτησε τις ωφελμιστικές θεωρίες λόγω της ενδεχομενικότητάς των, έτσι και ο Rawls, απομακρυνόμενος από τον Kant (όντας Νέο-καντιανός), στηρίχθηκε τόσο στην ενδεχομενικότητα, όσο και σε διάφορες εμπειρικές παρατηρήσεις. Γι' αυτό, η θεωρία του Rawls, χωρίς να είναι ωφελμιστική, κινείται έξυπνα σε ένα παρόμοιο μήκος κύματος με τον Ωφελμισμό, μολοντί ο Rawls στάθηκε επικριτικός απέναντι του, (καθότι παραβιάζει τη διακριτότητα των προσώπων).

Βλέπε, Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 340.

Για το γεγονός ότι ο Rawls, ήτο επικριτικός απέναντι στον Ωφελμισμό, βλέπε Rawls, *A Theory of Justice* (αναθεωρημένη επανέκδοση), 24.

Βλέπε επίσης, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 52, 53, 212.

Βλέπε επίσης, Πανταζάκος, *Ηθική και Δημοκρατία*, 413, 414.

Όσον αφορά την κριτική του Kant απέναντι στον Ωφελμισμό (η εννοιολογική θεμελίωση του οποίου στηρίζεται σε μια, μάλλον επισφαλή ενόραση) (την οποία οφείλουμε να λάβουμε καταστατικώς υπόψιν μας): Ο Kant, εκπρόσωπος της Δεοντοκρατίας στην Ηθική (ο οποίος εκφράζει την άποψη ότι οφείλουμε να ακολουθούμε την φωνή του ηθικού νόμου μέσα μας έχοντας αγαθή βούληση), αναπτύσσει μια εκτενή επιχειρηματολογία ενάντια στον Ωφελμισμό (και μάλιστα στις πρώτες του συλλήψεις που θα αναπτυχθούν αργότερα σε συστηματική μορφή στο έργο των Bentham και Mill). Κατ' αρχάς για τον Kant, η Ηθική δε νοείται, όπως πρεσβεύουν οι Ωφελμιστές, να βασίζεται απλώς στις επιθυμίες μας, διότι επί της ουσίας, οι επιθυμίες αποτελούν τυχαίους αλλά και μεταβλητούς παράγοντες. Παράλληλως, η ίδια η Ηθική, δεν αποτελεί συνθήκη που ταυτίζεται με την επιτυχία, μολοντί μας καθιστά άξιους για να ευτυχίσουμε. Ως εκ τούτου, αποτελεί διαφορετικό πράγμα να είναι κάποιος ευτυχισμένος και διαφορετικό πράγμα να είναι κάποιος ηθικώς καλός. Επομένως, η Ηθική δεν σχετίζεται με το αποτέλεσμα, αλλά με τη πράξη αυτή καθ' εαυτήν. Για τον Kant, ο καθαρός Ορθός Λόγος μέσω της ασκήσεώς του, αποτελεί την κατευθυντήρια γραμμή εντοπισμού της ανωτάτης αρχής της Ηθικής. Σε επίπεδο ατομικότητας, κάθε πρόσωπο είναι άξιο σεβασμού καθώς αποτελεί ορθολογικό ον. Ειδικότερως, τα πρόσωπα διέπονται εκ φύσεώς τους, από την ικανότητα να δρουν υπό την σκέπη της ελευθέρας σκέψεως αλλά και υπό την αιγίδα της ευρύτερας ελευθερίας περί του καθορισμού των επιλογών των. Στο σημείο αυτό, κλειδί εντοπισμού του διαφορετικού τρόπου σκέψεως μεταξύ του Kant και των Ωφελμιστών, αποτελεί η λέξη ελευθερία. Στην περίπτωση της καντιανής δεοντοκρατικής σκέψεως, εφόσον προβούμε σε επιλογές οι οποίες καθορίζονται από τις επιθυμίες μας, τότε δεν είμεθα πραγματικά ελεύθεροι, αλλά αντιθέτως τείνουμε να οδηγούμεθα προς επιλογές οι οποίες καθορίζονται από βιολογικούς αλλά και κοινωνικούς παράγοντες. Έτσι, η πραγματική ελευθερία εντοπίζεται στη περίπτωση που ενεργούμε αυτονόμως, συμφώνως δηλαδή προς τον νόμο που ημείς έχουμε θέσει για τον εαυτό μας, πέρα από επιταγές που προκύπτουν από φυσικές ή και κοινωνικές διαστάσεις. Διά τούτο, το ότι ενεργούμε αυτονόμως, έγκειται στο γεγονός ότι ενεργούμε προς χάριν του ιδίου του σκοπού μας, επιλέγοντας με αυτόν τον τρόπο όχι τα μέσα του σκοπού, αλλά τον ίδιο τον σκοπό μας. Εν αντιθέσει με την ωφελμιστική θεωρία, ο Kant εστιάζει την έλλογης φύσεως εποπτεία του, στην σημασία του κινήτρου της πράξεως και όχι στις συνέπειες αυτής. Επομένως, η ηθική αξία μιας πράξεως προσδίδεται μόνο στη περίπτωση που υφίσταται το κίνητρο του καθήκοντος (πράττοντας παραγωγικώς εκ καθήκοντος). Το κίνητρο του καθήκοντος, προσδίδει ορθότητα στην πράξη, επαληθεύοντας, υπό το πρίσμα της καντιανής σκέψεως, το γεγονός ότι υφίσταται ο δέων λόγος συμφώνως προς τον οποίο εκκινείται, ίσως πράγματι, προς την ορθή κατεύθυνση, η ίδια η πράξη.

Βλέπε, Sandel, *Δικαιοσύνη. Τι Είναι το Σωστό;*, 66-68, 150-160.

Αναφορικώς με την εννοιολογική θεμελίωση του Ωφελμισμού, βλέπε Θεοδόσιος Πελεγρίνης, *Ηθική Φιλοσοφία* (Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο, 2015), 97.

είναι να παράγει γενικότερα μια εναλλακτική θεωρία απέναντι στις υπάρχουσες ωφελμιστικές θέσεις¹⁸⁸.

Για πολλούς Ηθικούς Φιλοσόφους, το γεγονός ότι η ατομική ελευθερία αυτοπεριορίζεται με έλλογο τρόπο στην αναγνώριση των ατομικών ελευθεριών και των άλλων, καθιστά την θεωρία του Rawls, εγγύτερη προς την θεωρία του Mill¹⁸⁹, εντός της οποίας αναπτύσσεται μια καινοτόμος (συ-

¹⁸⁸Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 30.

Παρά ταύτα, ο Rawls θεωρεί πως «οι ηθικές διδασκαλίες οι οποίες αξίζουν την προσοχή μας, λαμβάνουν υπόψιν τους τις συνέπειες, επομένως μια ηθική θεωρία που δε λαμβάνει υπόψιν της τις συνέπειες θα ήτο απλώς ανορθολογική».

Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 57.

Στο σημείο αυτό, κρίσιμη είναι η αποσαφήνιση της διαφοράς ανάμεσα στην Συνεπειοκρατία και τον Ωφελμισμό.

Πράγματι, παρατηρούνται πλείστες όσες περιπτώσεις που ο όρος Ωφελμισμός (ευημερία, άθροισμα, συνεπειοκρατία) ταυτίζεται, ηθελημένα ή μη, με τον όρο Συνεπειοκρατία. Φαίνεται πως ο όρος Ωφελμισμός, αποτελεί ειδικότερη έννοια που προκύπτει από τον όρο Συνεπειοκρατία. Κατά την άποψή μου, ο Slote κατάφερε, στο άρθρο του με τίτλο “*Morality and Self-Other Asymmetry*”, να εξηγήσει επαρκώς την κρίσιμη διαφορά μεταξύ των ανωτέρω όρων (οι οποίοι όμως συνδέονται μεταξύ των). Στην περίπτωση που η αποτίμηση της βέλτιστης καταστάσεως περιλαμβάνει και ζητήματα Δικαιοσύνης (όπως η θεωρία του Rawls εν προκειμένω), τότε, ακριβέστερα, μια θεωρία, εντέλει, μπορεί να χαρακτηριστεί όχι ως ωφελμιστική, αλλά ως συνεπειοκρατική.

Βλέπε Michael Slote, “*Morality and Self-Other Asymmetry*,” *Journal of Philosophy* 81 4 (1984): 179-192.

Βλέπε επίσης, Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 20, 63.

¹⁸⁹Σε ευρύτερο επίπεδο φιλοσοφικής μεθοδολογίας, ο Rawls, φαίνεται πως εμπνέεται από τον Mill. Ειδικότερος, ο Αμερικανός Φιλόσοφος, όπως και ο Mill, προσπάθησε να παρουσιάσει στις διαλέξεις του, την κάθε φιλοσοφική θεωρία, στη βέλτιστη δυνατή μορφή της. Επίσης, στο πλαίσιο μεθοδολογίας, ο Rawls, συντάχθηκε και με την σκέψη του Kant, αναφορικά με την άποψη πως δεν μπορούμε να μάθουμε Φιλοσοφία αλλά μπορούμε να εκπαιδευτούμε στο να φιλοσοφούμε με βάση την εκάστοτε θεμελιώδη θεωρία. Ο Rawls λοιπόν, θεωρούσε κατ’ αρχήν ως καθήκον του να διδάξει τις βασικές θεωρίες των Kant, Hobbes, Rousseau, από τις οποίες και επηρεάστηκε.

Βλέπε, Rawls, *Διαλέξεις στην Ιστορία της Πολιτικής Φιλοσοφίας*, 23.

Βλέπε επίσης, Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 265.

Μολονότι η θεωρία του Rawls λειτουργεί με καντιανά στοιχεία, αποτελεί μια απάντηση προς τις ωφελμιστικές θεωρίες, παράγοντας όμως για πολλούς και αυτή με τη σειρά της, μια συνεκτικιστική θεωρητική σκέψη που τείνει μάλλον προς την συνεπειοκρατική καινοτόμο θεωρία του Mill.

Βλέπε, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 83.

Βλέπε επίσης, Henry West, “*Mill and Rawls*,” στο *Mill on Justice*, επιμέλεια Leonard Kahn (New York: Palgrave Macmillan, 2012), 120.

Βλέπε επίσης, Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 342-343.

Βλέπε επίσης, Gregory Molivas, “*John Stuart Mill through Rawls*,” στο *John Stuart Mill*, επιμέλεια Kyriakos Demetriou και Antis Loizides (New York: Palgrave Macmillan, 2013), 230-254.

Εν κατακλείδι ο Rawls, ισχυρίζεται πως η πιο αποδοτική ωφελμιστική θεωρία για κάποιον που προσδοκά να παραμείνει Ωφελμιστής, είναι εκείνη του Sidgwick. Αυτό όμως, δεν ισχύει, κατά τον Rawls, και με την περίπτωση του Mill. Ο Rawls, θέλησε να αποδομήσει την περί δικαίου, θεωρία του Sidgwick που δεν είναι συμβατή με την ρωσσιανή Κατασκευασιοκρατία. Πιο συγκεκριμένα, ο Sidgwick, όπως μας πληροφορούν οι μελέτες του Γρηγορίου Μολύβα, ερμήνευσε την κατηγορική προσταγή του Kant, ως μια αμιγώς τυπική αρχή ωφελμιστικής εκκινήσεως, που πρεσβεύει πως «ότι είναι Ορθό για ένα πρόσωπο είναι Ορθό, για κάθε πρόσωπο υπό συναφώς όμοιες συνθήκες».

Βλέπε, Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 336.

Βλέπε επίσης, Rawls, *Διαλέξεις στην Ιστορία της Πολιτικής Φιλοσοφίας*, 15-16, 226, 257, 337, 408.

Βλέπε επίσης, Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, 123-126, 128.

Βλέπε επίσης, Henry Sidgwick, *The Methods of Ethics* (London: Palgrave Macmillan, 1962).

Η, όχι απολύτως, συμβολαιοκρατική θεωρία του Rawls, στοχεύει στην συναίνεση. Η Ηθική αποτελεί δημόσιο ζήτημα και όχι ιδιωτικό. Μολονότι δίδεται έμφαση στις συνέπειες, οι βασικές αρχές της κατασκευασιοκρατικής (και νέο-ενορασιοκρατικής) θεωρίας του Rawls, αντιτίθενται προς τον Ωφελμισμό.

Βλέπε, William Donald Hudson, *Modern Moral Philosophy-Modern Introductions to Philosophy* (New York: Palgrave Macmillan, 1983), 373.

Βλέπε επίσης, Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 267.

Για τον Sidgwick, υφίστανται τρεις θεμελιώδεις μέθοδοι Ηθικής: ο Εγωιστικός Ωφελμισμός, ο Διαισθητικός ή Ενορατικός Ωφελμισμός και ο Ηδονισμός. Ο Αγγλος Φιλόσοφος, θέλησε να εξετάσει την φύση και την αληθοφάνεια καθεμιάς από αυτές τις μεθόδους. Παρακάτω, θα δούμε ορισμένες θέσεις του Rawls για τον Εγωιστικό Ωφελμισμό και τον Ηδονισμό.

γκριτικώς με την μέχρι πρότινος ιστορικώς, ωφελμιστική προοπτική του Bentham) αξίωση, περί της ευρέσεως μιας χρυσής τομής ανάμεσα στο κοινωνικό όφελος, και την εν παραλλήλω διατήρηση των δικαιωμάτων του ατόμου εντός της κοινότητας. Στο σημείο τούτο, διαφαίνεται ευλόγως πως η θεωρία του Rawls, εκφράζει τελικώς, μια μεσότητα ανάμεσα στον Kant και τον Mill. Παράλληλως, διαφαίνεται πως μάλλον ο Rawls εκλαμβάνει τον Mill πρωτίστως ως Φιλελεύθερο, και έπειτα ως Συνεπειοκράτη¹⁹⁰.

Η έννοια της κοινωνικής υποχρεώσεως που είναι προδήλως εμφανής στην περίπτωση του Rawls, αποτελεί εντέλει και την ειδοποιό διαφορά μεταξύ της σκέψεως του Nozick και του Rawls, η οποία και εκκίνησε μια διαβουλευτική και συγγραφική σειρά από επιχειρήματα αντικρουόμενων απόψεων με έμφαση στις απαράβατες (υπό το πρίσμα του Nozick), ή μη απαράβατες (υπό το πρίσμα του Rawls), αρχές της ατομικής ελευθερίας, υπό την σκοπιά της Δικαιοσύνης¹⁹¹. Είναι εμφανές, πως η ελευθεροκρατική καταδίκη του Nozick οιασδήποτε ωφελμιστικής εργαλειοποίησεως της ατομικής ελευθερίας (που αποτελεί απαύγασμα των ατομικών μας δικαιωμάτων) από το Κράτος, διαφέρει παρασάγγας από την μετριοπαθή σκέψη του Rawls, η οποία κινείται σε διαφορετικό πλαίσιο λογικής από την άκρατη και άνευ ορίων απαρέγκλιτη χρήση αυστηρών και απαράβατων δικαιωματικών αρχών (όπως η λοκιανής προδιαθέσεως αρχή της ελευθερίας¹⁹² του Nozick εν προκειμένω).

Εν συνεχεία όμως, πέρα από τον άξονα της καντιανής επιρροής (που κατά κοινή φιλοσοφική ομολογία υφίσταται, έστω και στοιχειωδώς στο φιλοσοφικό έργο του Rawls), το γεγονός ότι η ρωλσιανή θεωρία, επικεντρώνεται στην καθ' ημάς κοινότητα (προσδίδοντας έτσι έναν τόνο πολιτικής, φιλοσοφικώς, φύσεως) και ως εκ τούτου δεν αποτελεί φιλοσοφική προσέγγιση ενδιαφέροντος περί μεταφυσικών ζητημάτων¹⁹³ (ή περί ηθικώς οικουμενικών γενικεύσεων δεοντοκρατικής παγκοσμιότητας), καθιστά το ρωλσιανό έργο εγγύτερα προς τις φυσιοκρατικές απόψεις του Locke αλλά

¹⁹⁰Ειδικότερως, ο Rawls εντάσσει τον Mill στο πεδίο της ορθολογικής παραδόσεως σκέψεως, συνδέοντας επί της ουσίας την ρωλσιανή αρχή της διαφοράς με την μιλιανή ενότητα. Ο Rawls όμως, αντιτίθεται στην άποψη του Mill περί της υπάρξεως ανωτέρων δραστηριοτήτων έναντι άλλων. Ως εκ τούτου, ο Αμερικανός Φιλόσοφος, δεν πιστεύει πως οι ακαδημαϊκές δραστηριότητες είναι ανώτερες από άλλες δραστηριότητες. Rawls, *Διαλέξεις στην Ιστορία της Πολιτικής Φιλοσοφίας*, 14-15.

Αν ισχύει όμως η άποψη του Rawls, τότε που έγκειται η αξία της μεταθικής αναζητήσεως αλλά και η αξία της ιδίας της, αποδεδειγμένως καθοριστικής για τους επομένους αιώνες, ακαδημαϊκής πορείας του από πλευράς Ηθικής, Μεταθικής και Πολιτικής Φιλοσοφίας;

¹⁹¹Bader, Meadowcroft, *The Cambridge Companion to Nozick's Anarchy State and Utopia*, 166.

Βλέπε επίσης, Rawls, *A Theory of Justice*, 86.

¹⁹²Βεβαίως ο Nozick, όπως αναφέρει ο Γρηγόριος Μολύβας, «τροποποιεί τις λοκιανές ρήτρες προς μια ελευθεριακή κατεύθυνση, κάνοντας τις απαιτήσεις τους πιο χαλαρές».

Βλέπε, Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 118, 174-182.

¹⁹³Εν αντιθέσει με τον Kant, η θεωρία του οποίου, αποτελεί ουσιαστικά επεξήγηση των στοιχείων από τα οποία είναι κατασκευασμένος ο άνθρωπος. Διαμέσου της μεταφυσικής θεωρίας του, ο Kant, προσπαθεί να αντλήσει καταλυτικά συμπεράσματα που ανακύπτουν από την επεξήγηση αυτών των στοιχείων. Όλη του η προσπάθεια, έγκειται στην αξίωση για πρόοδο της μελέτης της Μεταφυσικής, η οποία κατά τα λεγόμενα του Γερμανού Φιλοσόφου, δεν είχε κάνει ουδεμία πρόοδο από την εποχή του Αριστοτέλους και υστέρως.

και του Mill. Ειδικότερως, ενώ η ανάλυση του Kant ξεκινά από το χρέος της ανθρωπότητας¹⁹⁴, η ανάλυση του Rawls ξεκινάει από τη μονάδα, γεγονός που αποδεικνύεται από το νοητικό πείραμα του Πέπλου της Αγνοίας.

Η αυτονομία, αποτελεί τον κατ' αρχήν και καταλυτικό παράγοντα, ο οποίος μπορεί να αποτελέσει εφαλτήριο για ακριβοδικία αλλά και κοινωνική Δικαιοσύνη ευρύτερως, εφόσον η κοινωνική ελευθερία προκύπτει διαμέσου του ελλόγου αυτοπεριορισμού αυτής, προς χάριν προασπίσεώς της. Στην *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, παρατηρούμε πως αναπτύσσεται μια αρκούντως δυναμική αλλά και πειστική επιχειρηματολογία που σχετίζεται με την καταστατική, καντιανή ή όχι, δομή του έργου του Rawls. Μπορεί στο έργο του Rawls να υπάρχουν πράγματι καντιανά στοιχεία, ωστόσο δεν υπάρχει η καντιανή υπερβατολογία¹⁹⁵.

Για την ακρίβεια, το γεγονός ότι ο Rawls ξεκινάει με τη σκέψη του Kant, συνεπάγεται τη δημιουργία ενός έργου καντιανής προελεύσεως (ή έστω, εκφράζοντας μια διαφορετική άποψη, ενός έργου που χρησιμοποιεί καντιανά στοιχεία), δίχως όμως να υφίσταται το υπερβατολογικό στοιχείο. Και δίχως υπερβατολογικό στοιχείο, δεν μπορεί να στηριχθεί καταστατικώς στο σύνολό της η ίδια η σκέψη του Kant.

13. Συσχέτιση και Αναλογία μεταξύ της Ηθικής Φιλοσοφίας και των Μαθηματικών

Εξαιρετικώς σημαντική, αναφορικώς με την εύρεση μιας αντικειμενικής (ηθικής εν προκειμένω) πραγματικότητας που υφίσταται ανεξαρτήτως και πέρα από εμάς, αποτελεί η προσπάθεια συσχέτισεως των μαθηματικών με την Ηθική, ωστόσο εύκολα μπορούμε να αντιληφθούμε πως στην περίπτωση της Ηθικής, οιαδήποτε ρασιοναλιστική προσπάθεια δεν μπορεί να στηριχθεί, εν αντιθέσει με τα μαθηματικά, μόνο στη χρήση παραγωγικών μεθόδων, καθόσον στη περίπτωση της ηθικής μελέτης, δεν υφίστανται όπως στα μαθηματικά, τυπικά αξιωματικά συστήματα¹⁹⁶. Πράγματι, η αυστηρή τυπικότητα που χαρακτηρίζει τη μεθοδολογία της κλασσικής ρασιοναλιστικής λογικής, έρχεται σε αντίθεση με την πραγματιστική ελαστικότητα που διέπει τα κατασκευασιοκρατικά κοινωνικά δίκτυα.

Μπορεί η ρασιοναλιστική λογική να μην είναι συμβατή με την εμπειριστική διάσταση της

¹⁹⁴Βεβαίως, και ο ίδιος ο Kant έχει κατηγορηθεί πως η κατηγορική προσταγή του συλλαμβάνεται από το Ατομικό Δρών Υποκείμενο. Από την άλλη, ο Habermas τονίζει την ανάγκη να ξεκινήσουμε από την συμμετοχή των Υποκειμένων που πράττουν σε μια επικοινωνιακή κοινότητα.

¹⁹⁵Η Συμβολαιοκρατία γενικότερα, αντλεί στοιχεία και από την προβληματική του Hobbes, παρόλο που ο Rawls, ακολουθεί περισσότερο μια καντιανή προσέγγιση.

¹⁹⁶Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 271.

Ηθικής Γνωσιολογίας, ωστόσο, διαμέσου της πραγματολογικής μελέτης¹⁹⁷ (η οποία σχετίζεται με την φιλοσοφική παράδοση του πραγματισμού)¹⁹⁸ των πραγματικών φαινομένων και δεδομένων, που διέπει την ρασιοναλιστική ηθική διαδικασία, μπορούμε να αντλήσουμε χρήσιμα συμπεράσματα, ιδίως μέσα από την Αναστοχαστική Ισορροπία του Rawls (“*Reflective Equilibrium*”)¹⁹⁹, η οποία λειτουργεί ως καινοτόμος σκέψη ευελιξίας απέναντι στις μέχρι πρότινος αμιγώς φορμαλιστικές²⁰⁰ αυστηρές ρασιοναλιστικές διαδικασίες²⁰¹.

Είναι αλήθεια, πως οι Ρασιοναλιστές Φιλόσοφοι, οι οποίοι τάσσονται υπέρ της αναλογίας μεταξύ Μαθηματικών και Ηθικής και στέκονται εναντίον του φυσιοκρατικού μοντέλου περί του συσχετισμού ανάμεσα στην Ηθική και τις Φυσικές Επιστήμες, αποδέχονται μια ισχυρή κανονιστικότητα, που αφορά στην αποδοχή ή στην μη αποδοχή, ορισμένων κριτηρίων αξιολογήσεως των διαφόρων θεωριών της Επιστήμης, εν παραλλήλω με την αποδοχή ορισμένων εμπειρικών κρίσεων, οι οποίες επιστεγάζουν συμπληρωματικώς τις υπάρχουσες εργασίες. Αντιστοίχως, οι θεωρητικές κατασκευές, εν προκειμένω η ρωλσιανή, μπορούν να μας βοηθήσουν να απλοποιήσουμε την ηθική μας σκέψη, εφόσον παρέχουν μια στοιχειώδη φόρμουλα κοινωνικής λειτουργίας, καθότι μας δίνουν τη δυνατότητα να αντιπαραβάλλουμε τις ηθικές μας διαισθήσεις με τα αντίστοιχα θεωρητικά θεμέλια που διέπουν την ρωλσιανή κατασκευή.

Βεβαίως, στη περίπτωση των μαθηματικών, εάν αποδείξουμε πως δύο συν δύο ίσον τέσσερα, η αλήθεια είναι μεγαλύτερη από την απόδειξη, διότι ανέκαθεν²⁰², πέραν των μαθηματικών πρακτικών μας²⁰³ και πριν από εμάς, το άθροισμα του δύο με το δύο ισούνταν με τέσσερα²⁰⁴. Η απόδειξη είναι

¹⁹⁷Μιας μελέτης, που διέπεται από μια στροφή προς τη γλώσσα και ειδικότερως από μια στροφή προς την αξίωση για να επικοινωνήσουμε περισσότερα από όσα λέμε. Χαρακτηρίζεται από την εστίαση στη μη αληθειακή πλευρά, πέρα από την αντικειμενική κρίση περί αλήθειας ή ψεύδους, του επιχειρήματος, το οποίο διατυπώθηκε.

¹⁹⁸Κωνσταντίνος Κανάκης, *Εισαγωγή στην Πραγματολογία, Γνωστικές και Κοινωνικές Όψεις της Γλωσσικής Χρήσης* (Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου Αιώνα, 2007), 32.

¹⁹⁹Βιρβιδάκης, *Η Ύψη της Ηθικής Πραγματικότητας*, 443.

Ο όρος «*Αναστοχαστική Ισορροπία*» (“*Reflective Equilibrium*”) παρουσιάστηκε από τον Rawls, εν έτει 1971.

Βλέπε, Rawls, *A Theory of Justice*.

Νωρίτερα, η έννοια της Αναστοχαστικής Ισορροπίας, αποτέλεσε σκέψη του Nelson Goodman, η οποία και εκφράστηκε εν έτει 1955, μέσα από το έργο του με τίτλο *Fact, Fiction and Forecast*.

Βλέπε, Nelson Goodman, *Fact Fiction and Forecast* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1955).

²⁰⁰Ο Rawls άλλωστε, όπως προαναφέρθηκε, θέλησε να ξεπεράσει τον φορμαλισμό του Kant.

²⁰¹Αλλά και, στο επίπεδο της Πολιτικής, ως ευκαιρία αναθεώρησε, τροποποιήσεως ή απορρίψεως θεσμών. Όπως στην Επιστήμη, ορισμένες θεωρίες κρίνονται ως αναληθείς, έτσι και στην *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, ορισμένοι θεσμοί κρίνονται εν τη πορεία, λόγω της κρίσεώς μας, ως μη επαρκείς. Άλλωστε, οι θεσμοί θα πρέπει να είναι δίκαιοι (διανέμοντας θεμελιώδη δικαιώματα και υποχρεώσεις και κατανέμοντας έτσι τα πλεονεκτήματα της κοινωνικής συνεργασίας) και να μην λειτουργούν αυθαίρετως εις βάρος ορισμένων προσώπων.

Βλέπε, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 28, 30, 31.

Βλέπε επίσης, Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 84.

²⁰²Βεβαίως, αυτή η θέση γίνεται δεκτή από τους υποστηρικτές μορφών Πλατωνισμού στην Φιλοσοφία των Μαθηματικών. Και εκεί, υπάρχουν Ηθικώς Αντιρεαλιστές που δεν θα συμφωνούσαν με αυτήν την προσέγγιση.

²⁰³Οι οποίες πρακτικές μας, δεν αποτελούν θέμα προτιμήσεων. Απεναντίας, αφορούν στο εάν θεωρούμε πως η μαθηματική αλήθεια περιορίζεται στην χρήση αξιωματικών συστημάτων, αλλά και στην αποδειξιμότητα των αρχών

πολύ μικρή μπροστά στην αιώνια και αναλλοίωτη πραγματικότητα των μαθηματικών²⁰⁵. Απεναντίας, από τη στιγμή που στη περίπτωση της κατασκευασιοκρατικής σκέψεως η αλήθεια, και κατ' επέκτασιν η Ηθική, κατασκευάζονται, η απόδειξη, είναι σημαντικότερη από την κατασκευασμένη αλήθεια, διότι η ίδια η αλήθεια οφείλει την ύπαρξή της στο νοητικό κατασκεύασμα²⁰⁶.

Παρά τη στοιχειώδη διαφορά περί της αξίας της αποδείξεως όμως, ο Rawls, σε ένα ευρύτερο πλαίσιο συνειρμικής αναγωγής, χρησιμοποιεί έναν παραγωγικό συλλογισμό αναπτύξεως επιχειρημάτων, επικαλούμενος αναλογίες μεταξύ ηθικών, λογικο-μαθηματικών και γλωσσολογικών θεωριών. Αναφορικά μάλιστα με τη γλωσσολογική διάσταση, η γεωμετρική²⁰⁷, ηθικής διαστάσεως εν προκειμένω, σκέψη του Rawls, συναρτάται, κατά ρωλσιανή αντιστοιχία, με τη γλωσσολογική σκέψη του Chomsky²⁰⁸.

Σαφέστερα, αντιπαραβάλλοντας την ηθική σκέψη του με τη γλωσσολογική σκέψη του Chomsky, ο Rawls, ισχυρίζεται πως όπως από τη γλωσσική ικανότητα (η οποία προκύπτει από έμφυτες γλωσσικές δομές), παράγεται μέσω κανόνων μετασχηματισμού η επιφανειακή γραμματική της ομιλουμένης γλώσσας, έτσι, από μια βαθύτερη ηθική αίσθηση εκφράζονται αντιστοίχως ηθικές αρχές²⁰⁹. Εδώ αναδύεται πάντως, ένα εύλογο ερώτημα. Από τη μία, έχουμε την αυστηρώς γεωμετρική παραγωγική σκέψη του Rawls και από την άλλη έχουμε την ευέλικτη μεθοδολογική διαδικασία της Αναστοχαστικής Ισορροπίας. Δύνανται άραγε αυτοί οι δύο πυλώνες να εναρμονιστούν μεταξύ των²¹⁰;

Επιστρέφοντας όμως στο προκείμενο, οι θεωρητικές κατασκευές αυτού του είδους, βοηθούν στην αποδοχή ηθικών κρίσεων αλλά και σε μια συστηματοποιημένη δράση που καθοδηγείται από ένα ιδανικό, έστω και ισχνό πολλές φορές, οικοδόμημα, η λειτουργία του οποίου, διέπεται κατά κύριο λόγο από τον πρακτικό Λόγο.

Κατόπιν αποδοχής αυτής της θεωρητικής βάσεως, μπορούμε σε δεύτερο επίπεδο να στοχαστούμε

που απορρέουν από αυτά.

²⁰⁴Γεγονός που συνηγορεί υπέρ της μη τροποποίησης του αποτελέσματος του αθροίσματος.

Βλέπε, Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 269.

²⁰⁵Βεβαίως, υπάρχουν και άλλες, μη ρεαλιστικές θεωρίες στο πεδίο της Φιλοσοφίας των Μαθηματικών, εκτός από τον Πλατωνισμό. Για να οδηγηθούμε σε ρεαλιστικές θέσεις πρέπει να συμφωνούμε με πλατωνιστικές παραδοχές.

²⁰⁶Βεβαίως, και στα Μαθηματικά, υπάρχουν τέτοιες αντιρεαλιστικές προσεγγίσεις.

²⁰⁷Βλέπε ενδεικτικώς και Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 245.

²⁰⁸Βλέπε, Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 338-339.

²⁰⁹Βλέπε, Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax* (Massachusetts: MIT Press, 1965).

²¹⁰Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 237.

πώς θα καταφέρουμε, στο όνομα ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού, να συσχετίσουμε τις διάφορες ηθικές πεποιθήσεις μας με την ελευθερία της βουλήσεώς μας. Άλλωστε, το θεωρητικό μοντέλο του Rawls, αποδέχεται καταστατικώς, τόσο την ύπαρξη διαφόρων ηθικών πεποιθήσεων, οι οποίες ευδοκιμούν πλουραλιστικώς σε μια γνησίως Φιλελεύθερη Δημοκρατία, όσο και την ελευθέρα βούληση εν γένει.

Επομένως, από τη στιγμή που θα υπεισέλθουμε σε μια θεωρητική συζήτηση που αφορά στο κατά πόσο η ρωλσιανή σκέψη θα μπορούσε, εις πείσμα της ρωλσιανής μεταηθικής ουδετερότητας ή και αδιαφορίας για τη Μεταηθική (ο Rawls θεωρεί πως οι μεταηθικές συζητήσεις δεν έχουν ουσιαστικό ενδιαφέρον)²¹¹, να αποδεχθεί έναν Μεταηθικό Μετριοπαθή Ηθικό ρεαλισμό, εκτός από την εποπτεία της λειτουργίας του κατασκευασιοκρατικού δικτύου, διαμέσου του πρακτικού μας Λόγου και των ισχνών ενοράσεων (που λειτουργούν επί τη βάσει θεμελιωδών εμπειρικών δεδομένων)²¹², θα πρέπει να εστιάσουμε την προσοχή μας, και στην σύζευξη μεταξύ ηθικών πεποιθήσεων (οι οποίες καλλιεργούνται από νεαρή κιόλας ηλικία αλλά δεν τυγχάνουν αποδοχής από ιρεαλιστές φιλοσόφους) και ελευθέρας βουλήσεως· χαρακτηριστικών που υφίστανται σε μια φιλελεύθερη, δημοκρατική κοινωνία.

Οφείλουμε μάλιστα να αναφέρουμε, πως δυνάμεθα επαρκώς να χρησιμοποιήσουμε στο ρωλσιανό ρασιοναλιστικό μοτίβο σκέψεως, τις μελέτες του ψυχολόγου Kohlberg (οι οποίες επηρέασαν σε σημαντικό βαθμό την σκέψη του Habermas), ο οποίος επηρεάστηκε από τον Rawls και τον Kant (εμμέσως), και ανέπτυξε μαζί τον Piaget, την έννοια της ηθικής συνειδήσεως. Εν προκειμένω, η έννοια της ηθικής συνειδήσεως, αναπτύσσεται ξεκινώντας από την τυφλή υπακοή προς την αυθεντία, μέχρι την πλήρη αποδέσμευση από αυτή· γεγονός που συνεπάγεται την πλήρη και αμερολήπτου φύσεως (ή αμερολήπτου χαρακτήρος) κατανόηση της αξίας των εννοιών της Δικαιοσύνης και της ελευθερίας²¹³.

Ωστόσο, μολονότι οι μελέτες του Kohlberg ευνοούν τη ρασιοναλιστική κατασκευασιοκρατική

²¹¹Επομένως, απομακρύνεται από έναν μετριοπαθή Ηθικό Ρεαλισμό, εκφράζοντας μάλιστα, σαφώς την προτίμησή του για την κατασκευασιοκρατική θεώρηση (ερμηνευομένη αντιρεαλιστικά). Πάντως, δεν φαίνεται να αδιαφορεί τελείως για τη Μεταηθική, εφόσον οι κατασκευασιοκρατικές θέσεις που υποστηρίζει εντάσσονται στο πλαίσιο της Μεταηθικής.

²¹²Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 233.

²¹³Μάλιστα, ο Habermas (ο οποίος υιοθετεί μια αντιρεαλιστική θεώρηση), εστιάζει την προσοχή του σε τρεις θεωρίες που συνδυάζουν την έννοια της Ηθικής με την έννοια της Δικαιοσύνης (επομένως επηρεάζεται σημαντικά από αυτές). Στην θεωρία του Rawls, στην θεωρία του Kohlberg και στην θεωρία του Mint. Αναφορικά με την θεωρία του Kohlberg, ο Habermas παραθέτει προς μελέτη το βιβλίο με τίτλο *The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice* (ο Mint, φαίνεται πως επηρέασε καθοριστικώς την σκέψη του Kohlberg).

Βλέπε, Lawrence Kohlberg, *The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice* (San Francisco: Harper & Row, 1981).

Βλέπε επίσης, Jürgen Habermas, *Το Πραγματικό και το Ισχύον*, μετάφραση Θεόδωρος Λουπασάκης (Αθήνα: Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Εκδοτικός Οργανισμός Αντωνίου και Αικατερίνης Λιβάνη, 1996).

σκέψη, δεν ευνοούν την επίδραση της ενοράσεως εντός της κατασκευής. Επομένως, υπό τη κρίση του παρόντος επιχειρήματος, απομακρυνόμεθα από τον Ηθικό Ρεαλισμό, λόγω της καταστατικής σημασίας των ενοράσεων αναφορικάς με την υπεράσπιση του ρεαλισμού γενικότερα²¹⁴.

Παρ' όλα αυτά, η ηθική συνείδηση, καθώς και η εμπειρική εποπτεία αυτής, δύνανται να μας βοηθήσουν στο να συνάγουμε ευέλικτα συμπεράσματα σχετικάς με την Ηθική. Ας μην ξεχνάμε, πως η εγκατάλειψη της μέχρι πρότινος αυστηρής παραγωγικής διαδικασίας δημιουργίας *a priori* συνθετικών προτάσεων που διέπουν τον χαρακτήρα της παραδοσιακής ρασιοναλιστικής σκέψεως, στο όνομα μιας ευρέως διαδεδομένης Αναστοχαστικής Ισορροπίας (η οποία συζητήθηκε εκτενώς από τους Daniels και Holmgren), μας επιτρέπει να εισαγάγουμε στοιχεία που αναδεικνύονται από τις εμπειρικές θεωρίες.

Διά τούτο, ο ρόλος της ψυχολογίας είναι εργαλειακώς απαραίτητος²¹⁵, ούτως ώστε να υπάρχει μια βάση κατηγοριών αλλά και αρχών. Ας τονιστεί εξίσου το γεγονός ότι η ηθική ψυχολογία, που για πολλούς παρέχει μια ηθικώς ρεαλιστική ή και ηθικώς προβολοκρατική (τουτέστιν αντιρεαλιστική) προοπτική, αφορά στην ανάπτυξη απαντήσεων που προκύπτουν από το ερώτημα διατί να δρούμε με ηθικό τρόπο, καθώς και στην ανεύρεση των αντικειμενικών λόγων που μας ωθούν προς τη δέουσα συμπεριφορά.

Επομένως, επιστρέφοντας στην ίδια συχνότητα με το πνεύμα των αρχικών τοποθετήσεών μας, στην περίπτωση που αναζητούμε τον εντοπισμό μιας ρεαλιστικής ηθικής υφής στον κόσμο, θα πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψιν μας, τις συνεκτικιστικής φύσεως θέσεις του Rawls, διότι μας επιτρέπουν να αναστοχαστούμε και να θέσουμε υπό αμφισβήτηση τις ήδη υπάρχουσες σταθμισμένες κρίσεις μας, αναφορικάς με πλείστα όσα ζητήματα που αφορούν στη ζωή μας (όπως επί παραδείγματι οι παραδόσεις).

Ο αναστοχασμός αυτός, δίδει έναν χαρακτήρα αναθεωρήσεως και ευελιξίας, που διαφέρει παρασάγγας από την θεμελιακή αυστηρότητα των αμιγώς ρεαλιστικών μοντέλων και ας επιτρέπουν τα τελευταία τη λειτουργία της ενοράσεως ως πηγής (και όχι ως συμπληρωματικής αναγκαιότητας όπως στην περίπτωση του Rawls) ισορροπίας αλλά και συνοχής ανάμεσα στις αρχές και τις κρίσεις μας.

Παραλλήλως, εξίσου σημαντικό ρόλο διαδραματίζει τόσο η ίδια η ρασιοναλιστική αρχή του

²¹⁴Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 283.

²¹⁵Βλέπε, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 186.

ρωλσιανού οικοδομήματος, όσο και ο πρακτικός μας Λόγος, ο οποίος αποτελεί το κατεξοχήν ζωτικό στοιχείο λειτουργίας του. Τόσο ο ρασιοναλισμός, όσο και ο πρακτικός Λόγος γενικότερα, χαρακτηρίζουν τυχόν ρεαλιστικές αξιώσεις (βεβαίως, υπάρχουν ρεαλιστικές αξιώσεις που εδράζονται σε φυσιοκρατικές θεωρίες με περισσότερο εμπειριστική γνωσιολογική στήριξη, όπως αντιστοίχως υπάρχει και ρασιοναλισμός που συνοδεύει καθαρά αντιρεαλιστικές κατασκευασιοκρατικές αντιλήψεις).

Ωστόσο, ακόμα και οι ηθικές μας ενοράσεις, έχουν τη δική τους δυναμική συμβατότητα με τις ερμηνευτικές κατασκευές, καθόσον οι τελευταίες παραμένουν κενές δίχως τις ηθικές ενοράσεις και τούμπαλιν· λαμβάνοντας υπόψιν τον κοινωνικής φύσεως χαρακτήρα των ενοράσεων, οι ηθικές ενοράσεις, εντός του κοινωνικού χώρου, παραμένουν δίχως ειδοποιό κατεύθυνση.

Στην περίπτωση που αντιλαμβανόμεθα την ουσία των ηθικών ενοράσεών μας διαμέσου ενός έλλογου και υπευθύνου αναστοχασμού, τότε μπορούμε να μετατρέψουμε ένα υποσύνολο των ηθικών μας ενοράσεων σε κατηγορικές προσταγές, οι οποίες αποτελούν αναμφιβόλως ένα κομβικό στάδιο στη διαδικασία της Αναστοχαστικής Ισορροπίας²¹⁶.

Άλλωστε, λαμβάνοντας υπόψιν τη μεταηθική θέση του Kant, η ίδια η Κατασκευασιοκρατία, συμβαδίζει με μια μινιμαλιστική και φορμαλιστική Ενορασιοκρατία. Κατά τον Seung (1993) μάλιστα, οι υποθέσεις του Rawls που αφορούν στην αξίωση για μια ιδανική Κατασκευασιοκρατία, χρειάζονται κατ' ανάγκην την Πλατωνική Ενορασιοκρατία, ούτως ώστε να αποκτήσουν μια ζωτική εννοιολογική υπόσταση, υπό τη προϋπόθεση όμως, ότι αποφεύγουν τις ενορασιοκρατικές υπερβολές του κλασικού Πλατωνισμού²¹⁷.

Η κανονιστικότητα του Rawls, διέπεται από τις θεμελιώδεις αρχές της μεγίστης αξίας της αυτονομίας, της αξίας των ανθρωπίνων, ίσων, δικαιωμάτων²¹⁸ καθώς και της ακριβοδικίας. Ενδεχομένως αυτές οι θεμελιώδεις αρχές, να αποτελούν ένα, ίσως και το μοναδικό, ενορασιοκρατικό απαύγασμα, επί του οποίου, αφενός καλλιεργείται ισορροπημένα η ρωλσιανή Κατασκευασιοκρατία, και αφετέρου, αναπτύσσονται νέες αξίες, ή παράγωγα των εξαρχής ενορασιοκρατικώς συλλαμβανομένων αξιών, που αφορούν στο Ορθό και ενδεχομένως, όχι στο Αγαθό²¹⁹.

²¹⁶Φίλιππος Βασιλόγιαννης, “Αναστοχαστικότητα και Ισορροπία,” στο *Ενοράσεις και Κατασκευές στην Ηθική και το Δίκαιο*, επιμέλεια Φίλιππος Βασιλόγιαννης (Αθήνα: 2016), 111.

²¹⁷Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 249.

²¹⁸Rawls, *Political Liberalism*, 13.

²¹⁹Βλέπε, Βασιλόγιαννης, *Φιλοσοφία μετά John Rawls*, 33.

Μάλιστα, ο ίδιος ο Rawls, σε αντίθεση με τις αριστοτελικής φύσεως τελεολογικές θεωρίες, θα συμφωνούσε με την αντιστροφή της σχέσεως ανάμεσα στο Ορθό και το Αγαθό, δίδοντας κατ' επέκτασιν προτεραιότητα στο Ορθό έναντι του Αγαθού²²⁰. Η άποψη αυτή, αντιτίθεται επί της ουσίας στις αριστοτελικές θέσεις, εφόσον στην περίπτωση του Rawls, το Αγαθό δε συλλαμβάνεται τελεολογικώς²²¹. Άλλωστε, οι αριστοτελικές θεωρίες, υποστηρίζουν την προτεραιότητα του Αγαθού απέναντι στο Ορθό και συλλαμβάνουν το Αγαθό ως ένα μεστό ιδεώδες σχετιζόμενο με μια φυσική τελεολογία.

²²⁰Sandel, *Δικαιοσύνη. Τι Είναι το Σωστό;*, 306.

Και φυσικά ακολούθως, πέρα από την προτεραιότητα του Ορθού απέναντι στο Αγαθό, υφίσταται και προτεραιότητα της Δικαιοσύνης απέναντι στην συλλογική ωφέλεια.

Αυτές τις προτεραιότητες, θέτει υπό αμφισβήτηση ο Michael Sandel. Ο Sandel επίσης, θεωρεί πως η πρωταρχική θέση του Rawls, δεν δίνει περιθώρια διαπραγματεύσεως στα συμβαλλόμενα μέρη.

Αυτό συμβαίνει διότι οιαδήποτε γνώση ή αντίληψη έχει ο καθένας, εξαλείφεται στον βωμό της ακριβοδικίας.

Ως εκ τούτου, για τον Sandel, η επιλογή αρχών Δικαιοσύνης δεν μπορεί να επιτευχθεί.

Βλέπε, Michael Sandel, *Ο Φιλελευθερισμός και τα Όρια της Δικαιοσύνης*,

μετάφραση Κατερίνα Γεωργοπούλου (Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2003), 243-247.

Βλέπε, Michael Sandel, *Liberalism and the Limits of Justice* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), 47.

Βλέπε επίσης, Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 473.

²²¹Ο Rawls, η θεωρία του οποίου αποτελεί ένα στοιχειώδες και χαρακτηριστικώς καινοτόμο παράδειγμα της συγχρόνου διαστάσεως του ρασιοναλιστικού μοτίβου σκέψεως στην Αναλυτική Ηθική Φιλοσοφία, παραγάγει μια γνησίως διαδικαστική θεωρία που πρέπει οπωσδήποτε να είναι ισχυρή, ούτως ώστε να λειτουργήσει ενάντια στις τελεολογικές θεωρίες (όπως εν προκειμένω του μετριοπαθούς τελειοκράτη Αριστοτέλους).

Συμφώνως προς την θεωρία του Rawls, θα μπορούσαμε νά ανεύρωμεν το Αγαθό με δημοκρατικό τρόπο, περιορίζοντας τις διάφορες θεωρήσεις που αναδύουν οι διαισθήσεις μας, με γνώμονα τη δημοκρατική αρχή της πλειοψηφίας.

Εάν ανάγουμε το Αγαθό στην ευτυχία, τότε είμεθα ηδονιστές. Αν ανάγουμε το Αγαθό στην αριστεία, τότε ασπάζομεθα Αριστοτελικές, τελειοκρατικές θεωρήσεις. Εάν ανάγουμε το Αγαθό στην ευδαιμονία, τότε είμεθα ευδαιμονιστές. Σε κάθε περίπτωση πάντως, το Αγαθό δεν πρέπει να ανάγεται στις ανωτέρω τρεις κατηγορίες (και ως εκ τούτου δεν θα πρέπει να αποτελούν τον λόγο για τον οποίο συνάπτεται ένα κοινωνικό συμβόλαιο), διότι μετέπειτα, θα πρέπει να χαραχθούν συγκεκριμένες τελεολογικές ωφελμιστικές κατευθύνσεις προς την κατεύθυνση της ηδονής, της αρετής ή της ευδαιμονίας, εις βάρος της Δικαιοσύνης που στην περίπτωση του Rawls έχει εξισορροπητικό χαρακτήρα (αποτελώντας δομική έννοια που εδράζεται στη διακριτότητα των επιμέρους προσώπων).

Πρέπει λοιπόν, εκ πρώτης σκέψεως, οι τελεολογικές ηθικές θεωρήσεις, να απορριφθούν. Το γεγονός ότι σε αυτές τις ηθικές θεωρήσεις το Αγαθό προηγείται από το Ορθό όντας σε πλήρη ανεξαρτησία από το πεδίο του Ορθού, καθιστά ρεαλιστικώς, επιτακτική την ανάγκη αποδοχής της θεωρίας Δικαιοσύνης του Rawls, συμφώνως προς την οποία, το Ορθό προηγείται του Αγαθού. Ως εκ τούτου, το Ορθό πρέπει να περιορίζει το Αγαθό, τοποθετώντας τις θεωρήσεις περί αυτού (τουτέστιν τα δόγματα), στην κλίμακα της αξιολογήσεως των τριών, περί ελλόγου δογματικού χαρακτήρος, ρωλσιανών κριτηριών αξιολογήσεως.

Χαρακτηριστικώς, λέγει ο Rawls: «Η Δικαιοσύνη, αποκλείει το ενδεχόμενο να δικαιολογείται η στέρηση της ελευθερίας μερικών, επειδή έτσι θα καταστεί μεγαλύτερο το Αγαθό που θα μοιραστούν μεταξύ των κάποιοι άλλοι. Οι θυσίες που επιβάλλονται στους λίγους, δεν επιτρέπεται να αντισταθμίζονται από το μέγεθος του συνόλου των ωφελημάτων που θα απολαμβάνουν έτσι οι πολλοί. Σε μια δίκαιη κοινωνία, λοιπόν, οι ελευθερίες της ισοπολιτείας, θεωρούνται δεδομένες. Τα δικαιώματα που εγγυάται η Δικαιοσύνη, δεν υποτάσσονται ούτε σε πολιτικές διαπραγματεύσεις, ούτε σε υπολογισμούς συμφερόντων».

Βλέπε, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 8, 28, 46, 51, 52, 59, 62, 63, 254, 255, 380, 598.

Βλέπε επίσης, Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 387-389.

Βλέπε επίσης, Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 238, 387-389.

Ομιλούμε εν ολίγοις για έναν διαδικαστικό ρεαλισμό ("prosedural realism"), διότι αναδύονται αξιώσεις ορθολογικών κρίσεων, εφόσον όμως τηρείται εξ αρχής σωστά η διαδικασία κατασκευής του ρωλσιανού οικοδομήματος.

Συμπληρωματικά, περί κοινωνικού συμβολαίου, βλέπε τις σκέψεις του Παύλου Σούρλα, στο δεύτερο μέρος του βιβλίου του με τίτλο *Δημοκρατία και Αυτονομία*, που αφορά στις προσδοκίες και τις κατασκευές, και ειδικότερως, στις όψεις του Φιλελευθερισμού και του κοινωνικού συμβολαίου.

Βλέπε, Σούρλας, *Δημοκρατία και Αυτονομία*, 253-329.

Βλέπε επίσης, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 36.

14. Η Αναστοχαστική Ισορροπία (“*Reflective Equilibrium*”) του Rawls

Η μεθοδολογική διαδικασία της Αναστοχαστικής Ισορροπίας του Rawls, η οποία εκκινεί από την προσωπική, περί δικαίου (επομένως και περί ισότητας)²²², ενόραση²²³ (εν προκειμένω, στην θεωρία του Rawls, η έννοια των ενοράσεων ή διαισθήσεων, διαφοροποιείται από τις θέσεις Ενορασιοκρατών όπως λόγου χάριν ο Moore, οι οποίοι αποδέχονται την ύπαρξη μιας ιδιαίτερας αντιληπτικής ικανότητας) και προχωρά προς την εγγενή δικαιολόγηση των υπαρχουσών αποκρυσταλλωμένων αρχών ακριβοδικίας, βασίζεται στην καθοδηγητική ακολουθία διαισθητικών βημάτων²²⁴, και διέπεται από ένα ζωτικής φύσεως χαρακτηριστικό το οποίο εκκινεί μεθοδολογικώς, μια διαδικασία που υποδηλώνει έναν έλλογο σκοπό.

Εφόσον, ως ηθικά πρόσωπα, εμφορούμεθα εκ φύσεως υπό ένα ζωτικό αίσθημα Δικαιοσύνης²²⁵, τότε δυνάμεθα να οδηγηθούμε μεθοδολογικώς, κατόπιν δικής μας έλλογης νεωτερικά αξιώσεως²²⁶, προς την έννοια της ευτάκτου κοινωνίας, υπό τη προϋπόθεση όμως πως υπάρχουν ιδανικές συνθήκες ούτως ώστε να αξιοποιήσουμε το αίσθημα Δικαιοσύνης²²⁷ που πηγάζει εκ των έσω²²⁸.

Σε αυτήν τη διαδικασία, η ενόραση προσδίδει μια ρεαλιστική, όχι φυσιοκρατική, αντικειμενική χροιά, επομένως συνεπάγεται ένα αποτέλεσμα που ομολογουμένως, αφορά σε μια μορφή μη φυσιοκρατικού Ηθικού Ρεαλισμού. Εν συνόλω, η Αναστοχαστική Ισορροπία, ως μια όχι απαραίτητως τελεολογική επί του πρακτικού κοινωνικού αποτελέσματος δυναμική διαδικασία, πλην όμως θεωρητικώς τελεολογική, αποτελείται από τρία θεμελιώδη βήματα.

Εν αρχή, προκύπτουν ορισμένες υποκειμενικές ηθικές κρίσεις ή εκτιμήσεις, οι οποίες εκ πρώτης όψεως αποτελούν ενορασιοκρατικώς, τη δέουσα υποκειμενική, καθ' ημάς, απάντηση απέναντι σε διάφορα ηθικά ζητήματα που παρουσιάζονται μπροστά μας. Οι κρίσεις αυτές, χρειάζονται ένα έγκριτο σύνολο αρχών που μπορούν να τις στηρίξουν δικαιολογητικά, και οι οποίες προκύπτουν είτε κατόπιν παρουσιάσεως, είτε κατόπιν προτάσεων. Η παρουσίαση ταύτη, αποτελεί εφελτήριο

²²²Kymlicka, *Η Πολιτική Φιλοσοφία της Εποχής μας*, 142.

²²³Βεβαίως, οι θεμελιώδεις αρχές Δικαιοσύνης, δεν συνάγονται από a priori ενοράσεις.

Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 307.

²²⁴Ο Rawls, εν έτει 1964, διδάσκοντας το μάθημα της ηθικής φιλοσοφίας, ανέφερε χαρακτηριστικώς στους φοιτητές του πως «είναι εύκολο να αφανίσει κανείς ένα γνωστικό αντικείμενο απαιτώντας του από την αρχή πάρα πολλά· ένα γνωστικό αντικείμενο πρέπει να καθοδηγείται από σημαντικές διαισθητικές ιδέες, ιδιαίτερος στην αφετηρία». Συνεχίζει, αναφέροντας πως «αποτελεί αυταπάτη να θεωρούμε ότι έχει πολλή αξία η αυστηρή ανάλυση σε μια μικρή έκταση, ακαθοδήγητη από μια ευρύτερη ιδέα. Κανείς δεν μπορεί να κατανοήσει ούτε ένα μικρό αντικείμενο κατ' αυτόν τον τρόπο».

²²⁵Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 45.

²²⁶Στο ίδιο, 294.

²²⁷Στο ίδιο, 182.

²²⁸Στο ίδιο, 78.

αξιολογήσεως των ήδη υπάρχουσών, εξαρχής, ηθικών κρίσεων μας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, προσεγγίζουμε την Αναστοχαστική Ισορροπία, μέσω της επιμέρους ή εν συνόλω, αξιολογητικής ελλόγου κριτικής διαδικασίας, αποδοχής ή απορρίψεως, των αντιλήψεων που παρουσιάστηκαν μπροστά μας.

Ειδικότερως, συμφώνως προς τον Scanlon²²⁹, ο διαχωρισμός ανάμεσα στην αρχική διαδικασία αποσαφήνσεως αρχικών εκτιμήσεων και πρώτων αρχών, δημιουργεί μια χρονική προτεραιότητα διατυπώσεως των εκτιμήσεων έναντι των αρχών. Για τον Rawls όμως, τόσο το στάδιο των αρχικών εκτιμήσεων, όσο και το στάδιο των πρωτευουσών αρχών που μας δεσμεύουν ηθικά για να πράττουμε βάσει εκείνων για αυτές²³⁰, αναδιπλώνονται παραλλήλως, σε μια δυναμική ταυτοχρονισμένη διαδικασία²³¹.

Εν συνεχεία, η Αναστοχαστική Ισορροπία, διέπεται από έξι σημαίνουσες στιγμές, στις οποίες διαφαίνεται μια λογική, όχι εγγελιανής εμπνεύσεως, αποκρυσταλλωμένη σύνθεση, η οποία λειτουργεί κατόπιν της προηγούμενου συνθέσεως, επί της οποίας στηρίζεται, ως ένα περαιτέρω βήμα συνθετικής ισορροπίας προς τον δρόμο της ευτάκτου κοινωνίας²³². Εν αρχή, επιλέγουμε ορισμένες δικαιολογημένες εκτιμήσεις. Ακολούθως, δημιουργείται η πρώτη ισορροπία μεταξύ αρχών και αξιών. Στο τρίτο, συνεκτικιστικής φύσεως στάδιο, δημιουργείται μια διατάραξη της πρώτης, υπάρχουσας, ισορροπίας, εφόσον είναι λογικό πως εν τη πορεία εμφανίζονται νέες, κριτικές, αποδομητικές ή υποστηρικτικές προς την αρχική ισορροπία, αντιλήψεις.

Η στιγμή της κρίσεως ανάμεσα στην πρωταρχική ισορροπία και στα νέα αντιληπτικά δεδομένα, δημιουργεί την αποκρυστάλλωση της στενής Αναστοχαστικής Ισορροπίας, η οποία οικοδομείται εξίσου συνεκτικιστικά, μέσα από την προηγούμενη, ήδη υπάρχουσα, ισορροπία σε συνδυασμό με τις νέες αντιλήψεις της τρίτης σημαίνουσας στιγμής. Ακολούθως, δημιουργείται εκ νέου, μια διατάραξη της στενής υπάρχουσας ισορροπίας, μέσω της εξετάσεως των διαφόρων ζητημάτων υπό το πρίσμα των επιχειρημάτων, των κυρίαρχων απόψεων, τα οποία αναπτύσσονται υπό την σκέπη της ηθικής φιλοσοφικής σκέψεως.

Το τελευταίο αξιολογητικό στάδιο, οδηγεί στην εύτακτη κοινωνία και συνεπάγεται μια ουσιωδώς

²²⁹Thomas Michael Scanlon, "Rawls on Justification," στο *The Cambridge Companion to Rawls*, επιμέλεια Samuel Freeman (New York: Cambridge University Press, 2003), 140.

²³⁰Βασιλόγιαννης, *Φιλοσοφία μετά John Rawls*, 36.

²³¹Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 46.

²³²Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 307.

καινοτόμο, εν συγκρίσει με τα προηγούμενα στάδια, Ευρεία Αναστοχαστική Ισορροπία²³³, που χαρακτηρίζει μια νέα συνεκτική και κατά το δυνατό ολοκληρωμένη πραγματικότητα ισορροπίας ανάμεσα στις ήδη διαμορφωμένες υπάρχουσες αρχές και εκτιμήσεις, στην οποία ενσωματώνονται και αφομοιώνονται κατά το δυνατό και με συνοχή, οι αντιλήψεις που ελλόγως διαμορφώθηκαν σταδιακώς από τα προηγούμενα στάδια.

Συνελόντι ειπείν, δημιουργείται μια διαδικασία η οποία εσωτερικώς διέπεται από μια μετάβαση από τη στενή συνεκτικιστική Αναστοχαστική Ισορροπία προς την ευρεία. Από τις ατομικές ηθικές διαισθήσεις μας που λόγω συνεκτικότητας δημιουργούν πληθώρα ηθικών απόψεων, οδηγούμεθα προς μια εύλογη κριτική διαδικασία παρακολουθήσεως των μειζόνων φιλοσοφικών επιχειρημάτων, τα οποία συνηγορούν τόσο υπέρ της κρίσεως του κρίνοντος υποκειμένου²³⁴, όσο και υπέρ των διαφορών σημαίνουσών ηθικών αντιλήψεων²³⁵.

Η διαδικασία ταύτη, μέλλει να αποτελέσει κινητήριο δύναμη ευλόγου ενστερνισμού απόψεων. Οι ελλόγου φύσεως, απόψεις αυτές, διαμορφώνουν κατ' ουσίαν μια δημόσια αντίληψη²³⁶ (ή μια προσέγγιση περί του Αγαθού της Δικαιοσύνης), η οποία με τη σειρά της χαρακτηρίζει καταστατικώς, δομικώς και λειτουργικώς, την εύτακτη κοινωνία. Το ατομικό αίσθημα Δικαιοσύνης (το οποίο υφίσταται απλώς ως ατομική ιδιότητα στο πρώτο κοινωνικό στάδιο), μετουσιώνεται σε δημόσιο αντιληπτικό ενεργειακό εφόδιο, το οποίο δύναται να λειτουργεί υπέρ της ευτάκτου κοινωνίας, ενόσω η διατάραξη της υπαρχούσης ισορροπίας, λειτουργεί ευεργετικώς, ούτως ώστε να οδηγηθούμε, βήμα προς βήμα εκθετικώς με τον χρόνο, προς μια κοινωνία που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως εύτακτη, με πλοηγό την έλλογη ικανότητά μας.

Σε κοινωνικό επίπεδο, από τις πρώτες κοινότητες που διέπονται από ένα απλό αίσθημα Δικαιοσύνης, οδηγούμεθα προς τη μη ωφέλιμη ή αλυσιτελή ενεργοποίηση του περί δικαίου αισθήματος αυτού (δεδομένο που χαρακτηρίζει τις κοινωνίες στις οποίες ευρισκόμεθα). Συνολικώς, από το στάδιο στο οποίο είμεθα, θα πρέπει να μεταβούμε εντέλει, προς μια ωφέλιμη ή λυσιτελή ενεργοποίηση των περί δικαίου, αισθημάτων μας.

Εν συνόλω, η Αναστοχαστική Ισορροπία οδηγεί σε καλά σταθμισμένες κρίσεις (*“considered”*) οι οποίες προκύπτουν μέσα από μια, υπό το φως γενικών αρχών, προοδευτική αναστοχαστική

²³³Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 284, 288.

²³⁴Στο ίδιο, 79.

²³⁵Στο ίδιο, 80.

²³⁶Στο ίδιο, 314.

επεξεργασία²³⁷. Παράλληλως, και οι γενικές αρχές με την σειρά των, αναθεωρούνται προοδευτικά εν συναρτήσει με τις, ανά στιγμές, πεποιθήσεις μας περί των εξεταζομένων περιστάσεων²³⁸.

Σαφέστερα, κάνοντας μια αποτίμηση των προαναφερθέντων σταδιακών επιχειρημάτων, η συνεκτικιστική ρωσιανή διαδικασία, προβλέπει την υιοθέτηση ορισμένων σημειωσών διαδικασιών, μέσα από τις οποίες ενεργοποιείται μια εξέταση των ήδη υπαρχουσών, καλά σταθμισμένων κρίσεων μας, οι οποίες εδράζονται επάνω στις πεποιθήσεις μας, τον κοινό νου, αλλά και τις παραδόσεις που διέπουν τον τόπο στον οποίο ευρισκόμεθα. Εδώ έγκειται η εξέχουσα δυναμική της Αναστοχαστικής Ισορροπίας, διότι αποκρυσταλλώνει εν καιρώ μια ισορροπία ανάμεσα στις υπάρχουσες αρχές και τις κρίσεις μας.

Έπειτα, σε ένα όχι καντιανό επίπεδο στοχασμού, η Αναστοχαστική Ισορροπία, ευνοεί την ανάδυση προβληματισμών, που σχετίζονται με διάφορα ζητήματα ωφελιμότητας, συνεισφέροντας παράλληλως και εκ των πραγμάτων, στην καινοτόμο ανανέωση θεωριών οι οποίες έχουν έναν καταστατικώς ωφελμιστικό χαρακτήρα και κατ' επέκτασιν, εμπνέονται από τον Mill και τον Hobbes²³⁹.

Ακόμη, η αξία της Αναστοχαστικής Ισορροπίας, συνίσταται και σε ένα ακόμη επίπεδο. Όπως παρατηρήθηκε στην πρώτη ενότητα, υφίστανται πολλοί ειδούς Ηθικοί Ρεαλισμοί. Αντιστοίχως, υφίστανται και αρκετές εκδοχές Ηθικού Αντιρεαλισμού. Ταυτοχρόνως, είναι εξίσου γνωστό, πως τα τυχόν διαφορετικά μοντέλα μεταηθικών απόψεων, έρχονται σε συλλογιστική και εννοιολογική σύγκρουση μεταξύ των. Με βάση τα ανωτέρω, θα πρέπει να αναλογιστούμε την αξία της Αναστοχαστικής Ισορροπίας εις ότι αφορά την επίτευξη του στόχου μας, περί της εναρμονίσεως των αλληλοσυγκρουόμενων μεταηθικών θέσεων²⁴⁰.

Χαρακτηριστικώς, ο Dworkin (Μεταηθικός Ησυχαστής, ο οποίος δεν ασχολήθηκε με την οντολογική θεμελίωση των σχετικών εννοιών μας και αντιλαμβάνονταν το καλό και το κακό με απόλυτους όρους δίχως να ασχοληθεί ουσιαστικώς με το μεταηθικό επίπεδο συζητήσεων, άρα και

²³⁷John Rawls, *Collected Papers* (Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 1999), 10-11.

²³⁸Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 100.

²³⁹Στο ίδιο, 51.

Σημειωτέων, ο Rawls, θεωρεί πως η μελέτη του Thomas Hobbes που φέρει τον τίτλο *Leviathan*, αποτελεί το σπουδαιότερο έργο Πολιτικής Φιλοσοφίας. Παρά ταύτα, αποστασιοποιείται από αυτό.

Βλέπε, Rawls, *Διαλέξεις στην Ιστορία της Πολιτικής Φιλοσοφίας*, 231.

Βλέπε επίσης, Thomas Hobbes, *Leviathan* (London: Wordsworth Editions Ltd, 2014).

Πάντως, ο τρόπος με τον οποίο εκλαμβάνει την αμοιβαιότητα ο Rawls, αποτελεί κάτι περισσότερο από την χομπσιανή ορθολογικότητα συμφερόντων και κάτι λιγότερο από την καντιανή αρχή της καθολικευσιμότητας.

Βλέπε, Σούρλας, *Δημοκρατία και Αυτονομία*, 209.

²⁴⁰Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 14.

με το ερώτημα περί του τι εννοούμε λέγοντας καλό και κακό), θεωρεί πως η Αναστοχαστική Ισορροπία, μπορεί να μας οδηγήσει, όχι απλώς στο να προσεγγίσουμε ουσιαστικώς την έννοια του δικαίου, αλλά πληρεστέως, να καταφέρουμε περαιτέρω, να εντοπίσουμε με τρόπο ουσιαστικό ηθικές αλήθειες.

Πιο συγκεκριμένα, η Αναστοχαστική Ισορροπία του Rawls, στηρίζεται στο γεγονός ότι πολλές, ίσως και οι σημαντικότερες, εκ των κρίσεων μας, για τις οποίες είμεθα ανά στιγμές, αρκούντως καταρτισμένοι υπό το πρίσμα της επαρκούς δικαιολογήσεως για να τις στηρίξουμε, βασίζονται στην ηθική εμπειρία. Η Αναστοχαστική Ισορροπία του Rawls, μπορεί να ενισχύσει τα επιχειρήματα που συνηγορούν υπέρ ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού, ο οποίος δε στηρίζεται σε μια Φυσιοκρατία που θεμελιώνεται επάνω σε ορισμένες πρώτες αρχές θεμελιώδους αιτιοκρατίας, και οι οποίες με τη σειρά των, αποτελούν βάση αναγωγής των πάντων.

Επιπροσθέτως, θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως η συμβολή του Rawls, μολονότι ο ίδιος δεν ενδιαφέρεται για μεταηθικές συζητήσεις (δεν ενδιαφέρεται δηλαδή για μια μη κανονιστικού τύπου ηθική διαβούλευση δεύτερου επιπέδου η οποία εστιάζει, μεταξύ άλλων, στην εύλογη αξίωση περί επεξηγήσεως των σημαινόντων που σχετίζονται με το εννοιολογικό βάθος των σημαινομένων που αφορούν στις περί Αγαθού όψεις), γνωσιολογικά και οντολογικά ζητήματα, τόσο στη γνωσιοκρατική διάσταση όσο και στον ρεαλισμό, είναι αρκούντως σημαντική²⁴¹. Ίσως μάλιστα, ο Rawls θα έπρεπε να χαρακτηριστεί εντέλει ως Αντιρεαλιστής, παρά ως Μεταηθικός Ησυχαστής (όπως ο Dworkin ή ο Wittgenstein), εφόσον σαφώς φαίνεται να προτιμά μια μη-γνωσιοκρατική και μη ρεαλιστική προσέγγιση περί της αληθείας των ηθικών μας κρίσεων. Ο Rawls όμως, αποτελεί Μεταηθικό Ησυχαστή, υπό το πρίσμα του γεγονότος ότι δεν ασχολείται με μεταφυσικά ερωτήματα.

Ταυτοχρόνως, καθίσταται σαφές πως η καντιανή συμβολαιακή κανονιστικότητα που διέπει το οικοδόμημα αντικειμενικότητας της σκέψεως του Rawls²⁴², διέπεται από διαφορετικό χαρακτήρα εν συγκρίσει με την αντίστοιχη χομπσιανή, και όχι καντιανή, συμβολαιοκρατία του Gauthier, αποτελώντας επί της ουσίας ένα ρασιοναλιστικό ρεύμα, στο οποίο επικεντρώνονται όσοι δεν επιθυμούν να συνηγορήσουν υπέρ μιας Ρεαλιστικής Ενορασιοκρατίας²⁴³.

²⁴¹Γενικότερα, φαίνεται πως η περί του δικαίου, θεωρία του Rawls, δεν έχει επιστημολογικό χαρακτήρα και δεν ασχολείται με τη Φιλοσοφία της Γλώσσας. Παραλλήλως, ευρίσκεται μακριά από οντολογίες (που θα μπορούσαν, όπως χαρακτηρίζει ο Φίλιππος Βασιλόγιαννης, να χαρακτηριστούν και ως μεταμφιεσμένη Θεολογία). Βλέπε, Βασιλόγιαννης, *Φιλοσοφία μετά John Rawls*, 24.

²⁴²Ο Rawls, όπως είδαμε, χρησιμοποιεί το πνεύμα της κανονιστικότητας του Kant και κατ' επέκτασιν, δεν χρησιμοποιεί κατά βήμα την καντιανή κανονιστική μεθοδολογία.

²⁴³Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 271.

Εν κατακλείδι, σε ένα γενικότερο συμπερασματικό πλαίσιο, στην παραδοσιακή μορφή ρασιοναλισμού, από γενικές προκείμενες οι οποίες αναδεικνύουν με υπερβατολογικό τρόπο, άνευ εμπειρικής συμβολής, βασικές έννοιες όπως η ελευθερία, ή ο σεβασμός του συνανθρώπου μας, δυνάμεθα να δημιουργήσουμε μια κοινωνική κατασκευή, η οποία λειτουργεί με άξονα τις υπερβατολογικές γενικές προκείμενες, δίχως να υπεισέλθουμε στη διαδικασία να αναλύσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι γενικές προκείμενες θα μετατραπούν σε ένα αρεταϊκό κτήμα προσωπικότητας του καθενός εξ ημών που απαρτίζει την κοινωνική κατασκευή²⁴⁴.

Η λειτουργική διαδικασία που ακολουθείται στον παραδοσιακό ρασιοναλιστικό τρόπο σκέψεως, επισφραγίζει τη δυνατότητα του «σκέπτεσθαι κατά το δυνατό», εφόσον μπορούμε να καταλήξουμε σε ορισμένα κανονιστικά, έστω και γενικά, συμπεράσματα. Μολαταύτα, η εμπειριστική διάσταση της Ηθικής, η οποία λαμβάνει υπόψιν της το ατομικό, θετικό ή αρνητικό, ήρεμο ή θυμοειδές, συναίσθημα, δύναται να παραγάγει πιο συγκεκριμένα αποτελέσματα εν συγκρίσει με τον παραδοσιακό ρασιοναλιστικό τρόπο σκέψεως. Ωστόσο, στην περίπτωση της ρωσισανής Κατασκευασιοκρατίας, η κανονιστικότητα που χαρακτηρίζει τις αρχές δράσεως, δεν επηρεάζεται μήτε από το ηθικό συναίσθημα, μήτε και από την ηθική ευαισθησία.

Διά τούτο, η καινοτόμος σκέψη του Rawls, η οποία συνδυάζει τη ρασιοναλιστική στιβαρότητα της αρχικής γενικής νοητικής θέσεως η οποία υφίσταται καταστατικώς κάτω από το Πέπλο της Αγνοίας²⁴⁵, λειτουργεί αφενός ως αρωγός κατασκευής της Δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας και αφετέρου ως αρωγός δημιουργίας της Αναστοχαστικής Ισορροπίας, μέσω των δύο προαναφερθεισών αρχών (ισότητας και διαφοράς)²⁴⁶, οι οποίες αποτελούν δύο θεμελιώδη χαρακτηριστικά μιας κοινωνικής συμβάσεως, που μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο ελλόγου καθολικής αποδοχής μεταξύ των Υποκειμένων²⁴⁷: μέσω δηλαδή ενός ίσου δικαιώματος στο πιο εκτεταμένο και πλήρες σύστημα ίσων βασικών ελευθεριών, το οποίο θα πρέπει με τη σειρά του να είναι συμβατό μ' ένα παρόμοιο σύστημα ελευθεριών που αφορά άπαντες²⁴⁸, και μέσω της αποδοχής εκείνων των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων που πρέπει να διευθετούνται έτσι ώστε

²⁴⁴Στο ίδιο, 274.

²⁴⁵Βλέπε, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 37, 45, 173-181.

Βλέπε επίσης, Rawls, *A Theory of Justice* (αναθεωρημένη επανέκδοση), κεφάλαια 4, 24.

Βλέπε επίσης, Sandel, *Δικαιοσύνη. Τι Είναι το Σωστό;*, 212.

Βλέπε επίσης, Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 113.

Βλέπε επίσης, Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 310-311.

Βλέπε επίσης, την οπτική γωνία του Kymlicka για το Πέπλο της Αγνοίας.

Kymlicka, *Η Πολιτική Φιλοσοφία της Εποχής μας*, 154-163, 171-173, 222-224, 331-332, 541-543.

²⁴⁶Σημειωτέων, η δεύτερη εξ αυτών, ήτοι η αρχή της διαφοράς, που αφορά στη Διανεμητική Δικαιοσύνη (*"Distributive Justice"*), επανεξετάσθη και εντέλει υπέστη εννοιολογικές αλλαγές.

²⁴⁷Sandel, *Δικαιοσύνη. Τι Είναι το Σωστό;* 213-216.

²⁴⁸Η πρώτη αρχή του Rawls, έχει υπό το πρίσμα της Φιλοσοφίας του Δικαίου, καντιανό χαρακτήρα.

ταυτοχρόνως: να αποβαίνουν προς το μεγαλύτερο δυνατό όφελος των λιγότερο ευνοημένων, και να συναρτώνται με αξιώματα και θέσεις οι οποίες είναι ανοικτές προς όλους υπό συνθήκες ακριβοδικαίου ισότητας ευκαιριών²⁴⁹.

Όπως είδαμε, η Δικαιοσύνη ως ακριβοδικία για τον Rawls (*“Justice²⁵⁰ as Fairness”*)²⁵¹, αποτελεί ένα πολιτικής, και όχι μεταφυσικής, φύσεως ζητούμενο ισοτίμου μεταχειρίσεως²⁵². Κρίνεται ευλόγως σαφές, πως μια κοινωνία που λειτουργεί υπό τās βασικές ελλόγους αρχάς της θεωρίας του Rawls, είναι ηθικώς ασυμβίβαστη με οιαδήποτε λογική θα συνηγορούσε υπέρ της απόψεως ότι ο σκοπός αγιάζει τα μέσα και συνεπώς ορισμένοι εξ ημών, μη διαθέτοντας ηθικούς φραγμούς, μπορούν να ξεχωρίσουν και να επικρατήσουν εις βάρος των άλλων, διεκδικώντας τα πάντα γύρω μας.

Αναντιρρήτως, για τον Rawls (ο οποίος επί τη βάση της συνολικής αποτιμήσεως του έργου του, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένας φιλελεύθερος εξισωτιστής Φιλόσοφος), είναι προφανές ότι ουδείς δύναται, στη περιπτωσιολογική σφαίρα της ιδανικής (κατόπιν ενοράσεως που αφορά στα θεμέλια επί των οποίων θα πρέπει να εδράζεται η Δικαιοσύνη)²⁵³, καταρτίσεως του ρωλσιανού κοινωνικού συμβολαίου, να αποκτήσει οτιδήποτε επιθυμεί, διότι και μόνον η ύπαρξη άλλων προσώπων δεν του το επιτρέπει²⁵⁴.

Λαμβάνοντας την σκυτάλη από το ανωτέρω συμπερασματικό επιχείρημα που αφορά στη ρωλσιανής φύσεως έλλογη κοινωνική συνεννόηση, εφόσον η έννοια του συμβολαίου διαδραματίζει καίριο ρόλο σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινότητός μας, τούτο συνεπάγεται παραγωγικώς έναν εύλογο προβληματισμό ή μια εύλογη, νεωτερικής φύσεως, αξίωση. Πώς θα δημιουργήσουμε ένα κοινωνικό συμβόλαιο²⁵⁵ το οποίο θα μεριμνά για την αντιμετώπιση ποικίλων πολυπαραγοντικών προκλήσεων, χωρίς παραλλήλως να απειλείται ο κοινωνικός και πολιτικός πλουραλισμός²⁵⁶

²⁴⁹Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 274.

Βλέπε επίσης, Sandel, *Δικαιοσύνη. Τι είναι το σωστό;*, 213-216.

Βλέπε επίσης, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 103.

²⁵⁰Ως «Δικαιοσύνη», θα ορίζαμε την ιδέα της ηθικής κατανομής πλούτου και των πολιτικών αξιωμάτων.

Βλέπε Μακρής, *Φιλελευθερισμός, Φιλοσοφικές Απαρχές και Σύγχρονες Τάσεις, Από τον Αριστοτέλη στον Rawls*, 424.

²⁵¹Rawls, *Justice as Fairness: A Restatement*.

Βλέπε επίσης, Rawls, “Justice as Fairness: Political not Metaphysical”.

²⁵²Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 266, 309.

²⁵³Kymlicka, *Η Πολιτική Φιλοσοφία της Εποχής μας*, 151.

²⁵⁴Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 103.

²⁵⁵Στο ίδιο, 41.

Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 112.

²⁵⁶Βλέπε, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 62.

Βλέπε επίσης, Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 241.

(“*pluralism*”)²⁵⁷. Απόρροια της δημιουργίας του κοινωνικού συμβολαίου, αποτελεί βεβαίως και η λειτουργία του. Βασικές καταστατικές αρχές του ρωλσιανού συμβολαίου, αποτελούν η ισότητα των ελευθεριών αναμεταξύ των πολιτών και σε δεύτερο επίπεδο, η κοινωνική και οικονομική ισότητα²⁵⁸.

Οι εσθήποτε προκύψασες ανισότητες, είναι αποδεκτές στον βαθμό και μόνον που λειτουργούν εις όφελος των λιγότερο ευνοημένων της κοινωνίας. Αντιστοίχως, σε διεθνές επίπεδο, οι οικονομικές ανισότητες που προκύπτουν μεταξύ των χωρών, δε δημιουργούν συνεπαγωγικώς αξίωση για αναδιανομή του πλούτου μεταξύ των, χωρίς αυτό να σημαίνει πως οι χώρες που πρωταγωνιστούν στο διεθνές στερέωμα έχουν το δικαίωμα οικονομικών σκοπιμοτήτων έναντι άλλων χωρών, ενδεχομένως μικρότερης δυναμικής εμβελείας. Αναγνωρίζεται όμως, στη βάση του δικαίου των λαών, η μεγίστη σημασία της υποστηρίξεως των θεσμών των αδυνάμων χωρών που να επιτρέπει την ευδοκίμηση ικανών συνθηκών, ούτως ώστε να επέλθει η απρόσκοπτη και ελεύθερα καλλιέργεια των πολιτών επί τη βάσει της ισότητας²⁵⁹.

Εν συνεχεία, στο πλαίσιο της κατάρτισεως μιας συμβάσεως, μια συμφωνία δεν μπορεί να θεωρηθεί δίκαιη απλά και μόνον διότι επήλθε συμφωνία και επομένως, οιαδήποτε συγκατάθεση μεταξύ των μερών προκύψει, δεν μπορεί να θεωρηθεί αρκετή ούτως ώστε να δημιουργηθεί μια δεσμευτική ηθική αξίωση. Στο κοινωνικό συμβόλαιο του Rawls, ξεχωρίζει (ή έχει ιδιαίτερα θέση), υπό το πρίσμα της Ηθικής Φιλοσοφίας, η μεγίστης αξίας, αρχή της διαφοράς (όχι όμως σε διεθνή κλίμακα μεταξύ των λαών)²⁶⁰.

Η αρχή της διαφοράς (“*difference principle*”), η οποία ευνοεί την καλλιέργεια προνοιακής φύσεως αναδιανεμητικών πολιτικών και στηρίζεται τόσο από σοσιαλδημοκράτες όσο και από Φιλελευθέρους²⁶¹, διασφαλίζει επί της ουσίας πως η κοινωνική διενέργεια διανομής των αγαθών δε πραγματοποιείται μέσα από παράγοντες οι οποίοι είναι προδήλως ηθικώς αυθαίρετοι²⁶². Σε διεθνές επίπεδο, η αρχή της διαφοράς, δημιουργεί στους προνομιούχους, καθήκοντα Δικαιοσύνης²⁶³ και

²⁵⁷Ο πλουραλισμός εδώ, νοείται ως ηθικός. Νοείται δηλαδή ως ο σεβασμός απέναντι στην ηθική έκφραση του καθενός, αλλά και ως υποστήριξη μιας ευρύτερης ηθικής πολυφωνίας, στο πλαίσιο της αμοιβαίας ανοχής.

Βλέπε, Μακρή, *Φιλελευθερισμός, Φιλοσοφικές Απαρχές και Σύγχρονες Τάσεις, Από τον Αριστοτέλη στον Rawls*, 426.

²⁵⁸Περί ισότητας στο φιλοσοφικό έργο του Rawls, βλέπε Γρηγόριος Μολύβας, *Ηδονές, Προτιμήσεις και Ανάγκες*.

Διακυβεύματα Δικαιοσύνης και Ισότητας (Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2010), 239-242.

²⁵⁹Βασιλική Σιούφα, “Η Δικαιοσύνη μεταξύ Κοσμοπολιτισμού και Διεθνισμού,”

Δευκαλίων 34 1 (2020): 138-149.

²⁶⁰Στο ίδιο, 143.

²⁶¹Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, 120.

²⁶²Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 102.

Βλέπε επίσης, Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 119.

²⁶³Και αφού πρόκειται για καθήκοντα Δικαιοσύνης, τότε δεν χωράει οιαδήποτε προαίρεση ή επιλογή να πράξουμε διαφορετικώς.

Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 473.

ουχί καθήκοντα αγαθοεργίας²⁶⁴. Τα καθήκοντα αυτά, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως βάση αντιμετώπισης της φτώχειας ανά τον κόσμο²⁶⁵.

Από την άλλη, σε κοινωνικό επίπεδο, στην περίπτωση που κάποιος λαμβάνει, λόγω των εκάστοτε ευνοϊκών ατομικών κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων που διέπουν τη ζωή του, καλύτερη εκπαίδευση ή έστω καταφέρνει να προβεί σε σημαντικές διακρίσεις εις έναν τομέα, τότε οι ανταμοιβές του έργου ή της εργασίας αυτού, έχουν παραγωγικώς, και, κοινωνικό πρόσημο, γεγονός που συνεπάγεται μια ευρύτερη εγγενή ατομική ευθύνη προς την κοινότητα²⁶⁶. Ευλόγως, το κοινωνικό συμβόλαιο του Rawls, καταδεικνύει πως μέσω της αξιοκρατικής αντιλήψεως, όλοι θα πρέπει να δύνανται να έχουν ίσες ευκαιρίες να αναπτύξουν τις ικανότητές των, εφόσον, άπαντες, ξεκινούν από το ίδιο σημείο²⁶⁷.

Παραλλήλως, μέσα από την θεωρία του Rawls, διαφαίνεται πως η αρχή της ελευθερίας, η οποία προηγείται της αρχής της ισότητας,²⁶⁸ μπορεί να αυτοπεριοριστεί (πολιτικώς)²⁶⁹, μόνον προς χάριν της ίδιας της φύσεώς της, και υπέρ μιας ευρύτερας ελευθερίας, υπέρ των υπολοίπων Δρώντων Υποκειμένων. Στην περίπτωση του Rawls, η Δικαιοσύνη, εκτός από έννοια που χρήζει εκτενούς επανεξετάσεως συγκριτικώς με τις έννοιες που αποδίδοντο έως τότε, αποτελεί μια έννοια η οποία ταυτίζεται με την ακριβοδικία και υπερτερεί έναντι άλλων κοινωνικών προβληματισμών, όπως των ζητημάτων που άπτονται της κοινωνικής και οικονομικής ευημερίας²⁷⁰.

²⁶⁴Στο ίδιο, 420.

²⁶⁵Στο ίδιο, 475.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελεί η συνεπειοκρατική θέση του Habermas, αναφορικώς με την αντιμετώπιση της φτώχειας, στο βιβλίο του με τίτλο το *Πραγματικό και το Ισχύον*. Συμφώνως προς το σκεπτικό του Habermas, «η παγκοσμίως εμβέλειας αντιμετώπιση της φτώχειας, απαιτεί διαφορετικό χειρισμό ο οποίος έγκειται πρωτίστως σε μια οργανωμένη προσπάθεια παροχής ρούχων, φαρμάκων και φαγητού η οποία υπερβαίνει τις προσωπικές, ηθικής εκκινήσεως και προαιρέσεως, πρωτοβουλίες που αφορούν μεμονωμένα περιστατικά ή έστω ένα επιμέρους σύνολο από το σύνολο των ατόμων που χρήζουν βοήθειας σε παγκόσμιο, συνολικό επίπεδο. Ο χειρισμός που απαιτείται είναι πολύπλοκος και αντιμετωπίζει ξεχωριστές, νομικές, οικονομικές, θεσμικές, πολιτισμικές αλλά και εξουσιαστικές προκλήσεις.» Βλέπε, Habermas, *Το Πραγματικό και το Ισχύον*, 177.

Βλέπε επίσης, Ρότζερ Σαμαά, “Η Συνάρτηση μεταξύ των Εννοιών της Ηθικής και του Δικαίου στο «Πραγματικό και το Ισχύον» του Jürgen Habermas και η σημασία της ηθικής του διαλόγου,” στο Ψηφιακό Αποθετήριο Επιστημονικών Εργασιών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών «Πέργαμος», <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/2959169> (πρόσβαση: 9/9/2021).

Βλέπε επίσης, Jürgen Habermas, “Law and Morality”, στο The Tanner Lectures on Human Values- The University of Utah, <https://tannerlectures.utah.edu/documents/a-to-z/h/habermas88.pdf> (πρόσβαση 15/6/2021).

²⁶⁶Γρηγόριος Μολύβας, *Αξιοκρατία και Κοινωνική Δικαιοσύνη* (Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2018), 42-45.

²⁶⁷Sandel, *Δικαιοσύνη. Τι είναι το Σωστό;*, 234-298.

²⁶⁸Βλέπε, Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 111, 131.

²⁶⁹Σούρλας, *Δημοκρατία και Αυτονομία*, 178-196.

²⁷⁰Στο ίδιο.

Όπως λόγου χάριν τα ζητήματα που άπτονται της εκπαίδευσης, της αντιμετώπισης της πείνας, αλλά και των δημοσίων αγαθών ευρύτερως.

Βλέπε, John Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, 32.

Βλέπε επίσης, Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 365.

Εν κατακλείδι, η Δικαιοσύνη κατά τον Rawls αποτελεί μια έννοια που λαξεύεται δυναμικώς πολιτικώς και μετουσιώνεται σε ένα εύλογο αποτέλεσμα μέσω της αναπτύξεως φιλελευθέρων ανθεκτικών θεσμών, που έχουν τη δυνατότητα να καλλιεργήσουν και να ευνοήσουν τις συνθήκες για την αποδοχή και την θεσμοθέτηση της ισότητας μεταξύ των προσώπων, για την ανάπτυξη των εγγυήσεων που αφορούν στην πολιτική και θρησκευτική ελευθερία αλλά και ευρύτερα για την ανάπτυξη των εγγυήσεων που αφορούν στην ελευθερία της συνειδήσεώς μας²⁷¹. Με αυτόν τον τρόπο, διασφαλίζεται κάτι που θεωρείται μείζων προτεραιότητα της στοχοθεσίας του Διαφωτισμού.

15. Το Πέπλο της Αγνοίας (“Veil of Ignorance”)²⁷² του Rawls²⁷³

Το Πέπλο της Αγνοίας του Rawls²⁷⁴, επιτελώντας ως νοητικό πείραμα έναν δυναμικό ρόλο ελλόγου εγγυήσεως ισότητας που υπόσχεται ένα, κατά το δυνατό, ολοκληρωμένο και ισορροπημένο κοινωνικό συμβόλαιο²⁷⁵, αποτελεί κατάσταση επαληθεύσεως της ελλόγου ικανότητός μας²⁷⁶. Το Πέπλο της Αγνοίας, προκύπτει και αναπτύσσεται μέσα από μια συλλογιστική πορεία τεσσάρων κομβικών βημάτων, που μετατρέπει τις ορθολογιστικές προτιμήσεις και τα συμφέροντα των Υποκειμένων²⁷⁷, σε αρχές Δικαιοσύνης²⁷⁸.

Κατ’ αρχήν, είναι εύλογο πως όλοι μας, ως ορθολογικά όντα, θέλουμε να υποστηρίξουμε τα συμφέροντα μας αλλά και τις προτιμήσεις μας. Ο μόνος τρόπος για να καταφέρουμε κάτι τέτοιο, είναι να βρεθούμε σε μια πρωταρχική θέση²⁷⁹ και να συνεργαστούμε μεταξύ μας, επαληθεύοντας

²⁷¹Σιούφα, “Η Δικαιοσύνη μεταξύ Κοσμοπολιτισμού και Διεθνισμού,” *Δευκαλίων* 34 1 (2021): 138-139.

²⁷²Για τον όρο «Πέπλο της Αγνοίας» στα Αγγλικά, βλέπε, John Rawls, *Το Δίκαιο των Λαών και η Ιδέα της Δημόσιας Λογικής*, Αναθεωρημένη Έκδοση, 3^η Έκδοση, μετάφραση Άννα Παπασταύρου (Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα, 2003), 349. Βλέπε επίσης, Μελά, *Δοκίμια Σύγχρονης Πολιτικής Φιλοσοφίας, Δικαιοσύνη-Ελευθερία-Αρετή*, 491.

²⁷³Το οποίο αντιστοιχεί στο δίπολο Αγαθοβουλίας (“Benevolence”) και Γνώσεως του Σωκράτους.

²⁷⁴Βλέπε επίσης, Μολύβας, *Αξιοκρατία και Κοινωνική Δικαιοσύνη*, 47, 243.

²⁷⁵Sandel, *Δικαιοσύνη. Τι Είναι το Σωστό;*, 198.

²⁷⁶Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 180.

²⁷⁷Η δράση των οποίων, διαδραματίζει ρεαλιστικώς, καίριο ρόλο.

Βλέπε, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 162.

²⁷⁸Σε αυτό το σημείο, καθοριστικό ρόλο στην σκέψη του Rawls, διαδραμάτισε η θεωρία Πολιτικής Φιλοσοφίας του Rousseau, κατά την οποία το συμφέρον των ανθρώπων, δύναται να ταυτιστεί με το Δίκαιο, το οποίο, μέσω των νόμων, μπορεί να αποτελέσει κρίσιμο συντελεστή στον καθορισμό της ηθικής ελευθερίας. Ο Rawls, ερμηνεύει την θεωρία του Rousseau, μέσω μιας νεοκαντιανής οπτικής, που θυμίζει την αντίστοιχη οπτική του Ernst Cassirer. Κατά την γνώμη μου, ο Rawls επηρεάστηκε από τον Rousseau στο ζήτημα των ίσων πολιτικών ελευθεριών.

Βλέπε, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 62.

Βλέπε επίσης, Rawls, *Διαλέξεις στην Ιστορία της Πολιτικής Φιλοσοφίας*, 14.

Βλέπε επίσης, Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 231.

Βλέπε επίσης, Πασχάλης Κιτρομηλίδης, *Νεότερη Πολιτική Θεωρία. Θεωρίες της Ελευθερίας*, 6^η Έκδοση (Αθήνα: Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2016), 49-51.

²⁷⁹Η πρωταρχική θέση στην θεωρία του Rawls, αποτελεί, όπως εύστοχα περιγράφει ο Γρηγόριος Μολύβας, ένα «αρχιμήδαιο σημείο», το οποίο, ως επινόημα παραγωγής Δικαιοσύνης διά της ελευθέρως αντιπροσωπεύσεως, στο πλαίσιο της αναπαραστάσεως ή της δραματοποιήσεως του κρίσιμου συμβολαιακού σημείου μεταβάσεως από την φυσική κατάσταση στην Πολιτεία, συμπυκνώνει μέσα του πλείστα όσα νοήματα, που αφορούν στην αξία και τις κατευθύνσεις του Ορθού.

Περί της πρωταρχικής θέσεως, βλέπε Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 43-47.

Βλέπε επίσης, Δημητρίου, *Ηθική και Πολιτική. Δικαιολόγηση των Πεποιθήσεων και Πολιτική Φιλοσοφία*, 31.

την έλλογη αυτονομία μας²⁸⁰. Επομένως, άμεσο επόμενο της ακολούθου παραχθείσας συνεργασίας που προκύπτει κατ' αυτόν τον τρόπο, είναι η δημιουργία κανόνων που θα τη διέπουν²⁸¹. Αυτοί οι κανόνες, λειτουργούν ανεξαρτήτως της κοινωνικής θέσεως στην οποία ευρισκόμεθα, και ισχύουν καθολικώς για όλους²⁸².

Έτσι, οι αρχές της Δικαιοσύνης, ως απαύγασμα λογικής, θα πρέπει να επιλέγονται πίσω από ένα Πέπλο Αγνοίας, ισότητος και αμεροληψίας²⁸³, το οποίο να επιτρέπει να μην επηρεαζόμεθα από προσωπικά κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά που δύνανται (ή μπορεί) να αποτελέσουν παράγοντα δημιουργίας αδίκων και μεροληπτικών νόμων ακόμα και αν οι νόμοι²⁸⁴ αυτοί, θα εδύναντο να λειτουργήσουν λόγω συγκεκριμένων χαρακτηριστικών ή ιδιοτήτων που τυγχάνει να φέρουμε, καταλυτικώς προς όφελός μας.

Από την στιγμή που το Πέπλο της Αγνοίας δεν μας επιτρέπει νά γνωρίζωμεν ποία είναι η θέση μας εις τον κόσμον, τότε, για να ικανοποιήσουμε τα συμφέροντά μας, θα αναγκαστούμε να ψηφίσουμε νόμους που λειτουργούν ουσιαστικώς υπέρ όλων. Σε κάθε περίπτωση, η Δικαιοσύνη κατά τον

Περί του «αρχιμηδείου σημείου», βλέπε Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 234.

Βλέπε επίσης, Rawls, *Justice as Fairness: A Restatement*, 86.

Βλέπε επίσης, Kymlicka, *Η Πολιτική Φιλοσοφία της Εποχής μας*, 147.

²⁸⁰Η έννοια της ελλόγου αυτονομίας εν προκειμένω, έχει καντιανό πρόσημο, με μεταηθικά στοχαστικά επακόλουθα. Ειδικότερως, η έννοια της αυτονομίας, ορίζει τον τρόπο κατασκευής των αρχών (ως διαδικασία αυτονομοθετήσεως) στην πρωταρχική θέση του Πέπλου της Αγνοίας, ενώ αποτελεί την ζωτική έννοια, επάνω στην οποία δομούνται οι παραχθείσες αρχές Δικαιοσύνης.

Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, 33.

²⁸¹Peter Vardy και Paul Grosch, *Το Αίνιγμα της Ηθικής*, μετάφραση Θεόδωρος Δρίτσας (Αθήνα: Εκδόσεις Αρσενίδη, 2013), 193.

²⁸²Βλέπε, Rawls, "Kantian Constructivism in Moral Theory," *The Journal of Philosophy* 77 9 (1980): 523.

Βλέπε επίσης, Bader και Meadowcroft, *The Cambridge Companion to Nozick's Anarchy, State, and Utopia*, 224.

Πιο συγκεκριμένα, λέγει ο Rawls: «Είναι αλήθεια, βέβαια, ότι με δεδομένο ένα δίκαιο σύστημα συνεργασίας, όπως είναι ένα πλαίσιο δημοσίων κανόνων, και τις προσδοκίες που αυτό εδραιώνει, όσοι στην προοπτική της βελτιώσεως της καταστάσεώς των, έχουν κάνει ό,τι το σύστημα έχει ανακοινώσει ότι θα ανταμείψει, δικαιούνται να αναμένουν την ευόδωση των προσδοκιών των. Υπό αυτήν την έννοια, οι πλέον τυχεροί, έχουν έναν νόμιμο τίτλο για την καλύτερη κατάστασή των: οι απαιτήσεις τους δεν είναι παρά θεμιτές προσδοκίες που στηρίζονται στους κοινωνικούς θεσμούς και άρα η κοινότητα υποχρεούται να τις ικανοποιήσει. Αυτή η έννοια όμως της επαξίου ανταμοιβής, συμπίπτει εν προκειμένω με αυτήν του νόμιμου τίτλου. Προϋποθέτει την ύπαρξη ενός διηνεκούς συστήματος συνεργασίας και είναι άσχετη με το ζήτημα αν αυτό καθεαυτό το σύστημα πρέπει να σχεδιαστεί συμφώνως προς την αρχή της διαφοράς ή συμφώνως προς κάποιο άλλο κριτήριο».

Βλέπε, Μολύβας, *Αξιοκρατία και Κοινωνική Δικαιοσύνη*, 49.

²⁸³Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 264.

Στο πολιτικό κατασκεύασμα του Rawls, η αμεροληψία, αποκτά πολιτικές διαστάσεις με την ευρεία έννοια του όρου (impartiality), και αφορά επί της ουσίας στην ουσιαστική εκπλήρωση των όρων του πολιτικού Φιλελευθερισμού.

Βλέπε, Τασόπουλος, *Η Λαϊκή Κυριαρχία και η Πρόκληση της Αμεροληψίας*, 27-28.

Περί της αμεροληψίας στο έργο του Rawls, βλέπε, Amartya Sen, *The Idea of Justice* (Cambridge: Belknap Press, 2009), 174, 194, 394.

²⁸⁴Συμφώνως προς την θεωρία του Rawls, οι θεσμοί και οι νόμοι δεν θα πρέπει να κρίνονται από την αποτελεσματικότητά των, αλλά από το εάν είναι δίκαιοι ή όχι. Η Δικαιοσύνη, αντιστοιχεί στην Πολιτική, όπως η Αλήθεια, αντιστοιχεί στην Λογική.

Βλέπε, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 10.

Βλέπε επίσης, Πανταζάκος, *Ηθική και Δημοκρατία*, 403.

Rawls, δεν θα πρέπει να διέπεται από έναν ωφελμιστικό χαρακτήρα που θα επιδιώκει καταστατικώς το μέγιστο δυνατό όφελος ή τη μεγίστη δυνατή ευτυχία για τους περισσότερους εξ ημών, διότι τούτο θα συνεπάγετο δυσμενείς συνέπειες που απειλούν την ελευθερία και τον χαρακτήρα των μειονοτήτων αλλά και των ελλόγων προσώπων ευρύτερα.

Η Αναστοχαστική Ισορροπία από την άλλη, λειτουργεί διαμέσου της αξιώσεώς μας περί της ευρέσεως μιας ουσιαστικής ισορροπίας ανάμεσα στις κρίσεις διά τις οποίες είμεθα επί μιας δεδομένης, χρονικώς, στιγμής αρκούντως καταρτισμένοι, υπό το πρίσμα της δικαιολογήσεως, για να τις στηρίζουμε, και στις κοινώς, κατά το δυνατό, αποδεκτές ηθικές αντιλήψεις, ελέγχοντας με αυτόν τον τρόπο την εγκυρότητα των διαμορφωμένων ηθικών κρίσεών μας. Αντιστοίχως, η Αναστοχαστική Ισορροπία, σε ένα επίπεδο μεγαλυτέρας εμβελείας (εκτενής συζήτηση ενδελεχούς εποπτείας η οποία ανεπτύχθη από τους Daniels και Holmgren), μπορεί να λειτουργήσει, εφόσον εισάγουμε άλλα επιστημονικά ή φιλοσοφικά στοιχεία, τα οποία έχουν την δυνατότητα να επηρεάσουν τις εν δυνάμει διαμορφωθείσες ηθικές μας κρίσεις.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως ο Rawls θεωρεί ότι δεν υφίσταται κατ' αρχήν προτεραιότητα των θεωρητικών αντιλήψεων, έναντι των διαισθήσεών μας επάνω σε ηθικά ζητήματα της ζωής μας²⁸⁵. Για τον Rawls, οι ανά περίπτωση κρίσεις μας, διαδραματίζουν εξίσου σημαντικό ρόλο με τα ρασιοναλιστικά θεμέλια που διέπουν καταστατικώς το έργο του, εν παραλλήλω με αντίστοιχες ρασιοναλιστικές διαδικασίες που αφορούν σε μαθηματικά και γλωσσολογικά υποδείγματα²⁸⁶.

Ο κομβικός ρόλος των επιμέρους κρίσεων, έγκειται στο γεγονός ότι μας δίνουν την ευκαιρία να ξανασκεφτούμε και εντέλει να αναθεωρήσουμε ορισμένες ηθικές μας κρίσεις, με αποτέλεσμα να βρεθούμε εγγύτερα στο πλαίσιο των ηθικών πεποιθήσεων που έχουμε σκοπό να τεθούν εν ισχύι. Σε γενικότερα πλαίσια, η φιλοσοφική προσέγγιση του Rawls, καταλήγει στο συμπέρασμα, πως δεν μπορούμε να αναπτύξουμε μια ουσιαστική, (ή ουσιώδη) θεωρία περί της Δικαιοσύνης (*"substantive"*) χρησιμοποιώντας μόνον λογικές αλήθειες και ορισμούς. Εν συνόλω, η μέθοδος (ή η μεθοδολογική προσέγγιση) του Rawls, έχει συνεκτικιστικό χαρακτήρα (και όχι θεμελιοκρατικό), καθόσον η Αναστοχαστική Ισορροπία είναι μια κατ' εξοχήν συνεκτικιστική διαδικασία.

²⁸⁵Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 275.

Γι' αυτόν το λόγο, μας προτρέπει στο να εστιάσουμε την προσοχή μας σε αντίστοιχα ρασιοναλιστικά μοντέλα όπως του Sidgwick και του Αριστοτέλους. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η θεωρία του Sidgwick, ευρίσκεται σε αντιπαράθεση με την Κατασκευασιοκρατία (όπως συμβαίνει αντιστοίχως και με τις περιπτώσεις των Moore και Ross).

²⁸⁶Και εδώ ίσως, ομολογουμένως προκύπτει κάποια ένταση ανάμεσα στις διάφορες μεθοδολογικές συνιστώσες της όλης προσέγγισής του.

Μπορούμε μεν να προσδιορίσουμε μια βασική αρχή, ωστόσο το συμπέρασμά μας θα είναι αδύναμο. Απαιτούνται εξίσου, και εδώ έγκειται η πρωτοτυπία της σκέψεως του Rawls αναφορικάς με την μέχρι πρότινος ήδη υπάρχουσα ρασιοναλιστική ηθική διάσταση, ενδεχομενικές υποθέσεις αλλά και συγκεκριμένα γεγονότα που προσπίπτουν στην αντίληψή μας, τα οποία δοκιμάζουν αναστοχαστικώς την ηθική θεωρία μας.

Η σκέψη του Rawls, είναι τόσο δυναμική, που χρησιμοποιείται επί της ουσίας, λόγω του συνεκτικισμού που διέπει τη ρωλσιανή μεθοδολογία, από πραγματιστές Φιλοσόφους, οι οποίοι αναπτύσσουν επιχειρήματα που τάσσονται υπέρ μιας αμιγούς ηθικώς ρεαλιστικής συνεκτικιστικής λογικής. Βεβαίως, καθίσταται σαφές, όπως επισημαίνει και ο Brink (κριτικός ενάντια στη Κατασκευασιοκρατία)²⁸⁷, πως ο συνεκτικισμός στη δικαιολόγηση, δεν συνεπάγεται συνεκτικισμό και στην αλήθεια²⁸⁸.

Ωστόσο, εφόσον εστιάσουμε στη μεγίστη αξία του πρακτικού Λόγου (μείζον χαρακτηριστικό της ηθικής ρασιοναλιστικής σκέψεως), μπορούμε να συμπεράνουμε πως εντέλει, το νεοκαντιανής φύσεως ρωλσιανό κατασκεύασμα, όπως και το χαμπερμασιανό αντιστοίχως σε επίπεδο επικοινωνίας, διέπονται από ένα πραγματικό και ουσιώδες, και όχι εργαλειακό ή έστω απλώς πραγματολογικό²⁸⁹, ενδιαφέρον για τον πρακτικό Λόγο²⁹⁰.

Τούτο, οφείλεται στο γεγονός ότι τόσο η Δικαιοσύνη όσο και η ελευθερία που πραγματεύεται τόσο ο Rawls, όσο και ο Habermas αντιστοίχως, αποτελούν ζωτικό συστατικό, όχι της κατασκευής, αλλά της ιδίας της ελλόγου σκέψεως που διαμορφώνει κατ' αρχήν το πολιτικο-ηθικό οικοδόμημα, στηρίζοντας εξίσου και τη μετέπειτα λειτουργία του ιδίου του ελλόγου, κατασκευασιοκρατικώς, συγκροτημένου πολιτικο-ηθικού οικοδομήματος.

16. Μεταηθικά Χαρακτηριστικά της Ηθικής Θεωρίας του Rawls

Όπως ειπώθηκε, η σκέψη του Rawls, διαμέσου του έργου του, μολονότι είναι μεταηθικώς ουδέτερη, διέπεται τόσο από τον Αντιρεαλισμό όσο και από τη Μη-γνωσιοκρατία (δηλαδή από την άποψη, ότι οι ηθικές μας κρίσεις δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο γνώσεως και ως εκ τούτου δεν επιδέχονται τιμές αληθείας ή ψεύδους), γεγονός που καθιστά το έργο του Αμερικανού Φιλοσόφου ευάλωτο σε οιαδήποτε κριτική θα μπορούσε να χαρακτηρίσει το κοινωνικό ρωλσιανό

²⁸⁷Nathaniel, "Rawls on Kantian Constructivism," *Journal of the History of Analytical Philosophy* 48 (2016): 1.

²⁸⁸Βλέπε, David Brink, *Moral Realism and the Foundations of Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989). Βλέπε επίσης, Richard Boyd, "How to Be a Moral Realist," στο *Essays on Moral Realism*, επιμέλεια Geoffrey Sayre-McCord (London, Ithaca: Cornell University Press, 1988), 181-228.

²⁸⁹Όπως στην περίπτωση της χομπσιανής, και όχι καντιανής, διαστάσεως του συμβολαίου του Gauthier.

²⁹⁰Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 277.

συμβόλαιο ως μια απλώς τυπική κοινωνική σύμβαση ή ως ένα βασικό μοτίβο που αναδεικνύει απλώς τον Ηθικό Σχετικισμό²⁹¹ (υπέρ του οποίου αναπτύσσονται πλείστα όσα μεταηθικά επιχειρήματα, κυρίως, από το 1960 και έπειτα).

Εφόσον σκοπός μας είναι να μετατοπίσουμε ή να ωθήσουμε την ρωσιανή (αλλά και χαμπερμασιανή αντιστοίχως), αντιρεαλιστική (και μη-γνωσιοκρατική αναφορικά με τον Rawls) σκέψη προς την κατεύθυνση ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού, τότε θα πρέπει να εστιάσουμε την προσοχή μας, επάνω σε ορισμένα ισχνά σημεία των οικοδομημάτων²⁹² και συγκεκριμένα επάνω στις διαισθητικές γενικές προτάσεις που καταθέτουμε επί διανοητικού τάπητος, σε συνδυασμό με τις οποίες (μολονότι ισχνές σημασιολογικώς), πέραν της κανονιστικότητας του πρακτικού μας Λόγου, παράγονται περαιτέρω προτάσεις που διαμορφώνουν κατασκευασιοκρατικώς το κοινωνικό συμβολαιοκρατικό κατασκεύασμα (και όχι, συνεπώς, μια ακόμη θεωρία φυσικής καταστάσεως) (“*theory of state of nature*”).

Η ρωσιανή μετριοπαθής ηθική κατασκευή²⁹³, δεν θυμίζει ένα τυπικό οικοδόμημα ή μια ευθεία που εξελίσσεται λόγω της εγγενούς γραμμικής ιδιότητάς της, γραμμικά. Τουναντίον μάλιστα, δημιουργείται ένα συνεκτικό μοντέλο²⁹⁴, στο οποίο οι ενοράσεις, οι οποίες δεν αποτελούν προϊόν κατασκευής αλλά αφορούν ορισμένες αυταπόδεικτες κρίσεις που προκύπτουν πέρα από τη λογική (άρα και των προκειμένων που προκύπτουν από αυτή) ή τις αισθήσεις μας, δε διαδραματίζουν

²⁹¹Πράγματι, η θεωρία του Rawls, έχει χαρακτηριστεί από μερικούς επικριτές της, ως σχετικιστική. Ειδικότερως, κυριαρχεί η άποψη πως η μετάβαση από την *Θεωρία της Δικαιοσύνης* (1971) στο *Δίκαιο των Λαών* (1993) και τον *Πολιτικό Φιλελευθερισμό* (1993), μετακίνησε το γενικότερο φιλοσοφικό πνεύμα του Rawls, από τον Υπερβατολογισμό, προς τον Σχετικισμό. Για να αντιληφθούμε, υπό το πρίσμα της επαλλήλου συναινέσεως, την κριτική που δέχθηκε ο Rawls, αρκεί να ανατρέξουμε στο βιβλίο του Κωνσταντίνου Παπαγεωργίου, με τίτλο *Η Πολιτική Δυνατότητα της Δικαιοσύνης*.

Βλέπε, Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, *Η Πολιτική Δυνατότητα της Δικαιοσύνης* (Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος, 1994), 144-151.

Βλέπε επίσης, Rawls, *Το Δίκαιο των Λαών και η Ιδέα της Δημόσιας Λογικής*. Αναθεωρημένη Έκδοση.

Βλέπε επίσης, Rawls, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*.

Οφείλουμε να ξεκαθαρίσουμε εξ αρχής, ότι η θεωρία του Rawls δεν είναι σχετικιστική. Εάν εστιάσουμε στον βασικό, αρχικό, πυρήνα της ρωσιανής θεωρίας, δηλαδή στην *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, θα δούμε πως ο Rawls δεν έχει σκοπό να απομακρυνθεί πλήρως από την αλήθεια, ευελπιστώντας μάλλον (κατά τη γνώμη μου), πως η κατασκευασμένη αλήθεια θα καλλιεργηθεί, εντός του πολιτικού επιπέδου, καθ’ εικόνα αντικειμενικών αληθειών (αν υπάρχουν) που δεν χρειάζεται να επιβληθούν (τοσούτω μάλλον σε περιπτώσεις που ενώ διάφορες κρίσεις ή θεωρίες επιβάλλονται με το πρόσημα της ενορατικής αυθεντίας, τούτες αποτελούν απλώς αποκνήματα της φαντασίας ή έστω αποτελούν ενδιαφέρουσες σκέψεις πλην όμως όχι, πράγματι, αντικειμενικές κρίσεις). Προσπαθεί όμως, (όπως θα δούμε και παρακάτω) κρατώντας πάντα έναν γνωσιοκρατικό χαρακτήρα, να αποφύγει τις αγκυλώσεις της Μεταφυσικής και της Επιστημολογίας.

Βλέπε, Σούρλας, *Δημοκρατία και Αυτονομία*, 185.

²⁹²Και όχι θεμέλια. Από την στιγμή που η προσέγγισή μας είναι συνεκτικιστική, τότε οι διαισθήσεις από τις οποίες ξεκινούμε, μπορεί να υπόκεινται σε πολλές αναθεωρήσεις μέχρι την επίτευξη της Αναστοχαστικής Ισορροπίας.

²⁹³Όσον αφορά την θεωρία του Rawls, μάλλον θα πρέπει να ομιλούμε για μια μετριοπαθή ηθική κατασκευή. Τούτο διότι, μολονότι οι αρχές της Δικαιοσύνης κατασκευάζονται, η πρωταρχική θέση αποτελεί απλώς έναν σχεδιασμό που αποτυπώνει μια απόρροια προσυμβολιακής φυσικής συγκλίσεως (“*laid out*”), των ατόμων, με άξονα την αυτονομία και το συμφέρον των.

²⁹⁴Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 312.

καίριο ρόλο²⁹⁵, ωστόσο λειτουργούν ή θα μπορούσαν (εν ευθέτω χρόνω) να λειτουργήσουν ζωτικώς και συμπληρωματικώς υπέρ της λειτουργίας της κατασκευής με αποδεκτό τρόπο και υπό προϋποθέσεις, οι οποίες αποκλείουν κλασικές πλατωνικές, υπέρ το δέον οντολογικές, τάσεις επιβολής.

Όπως γνωρίζουμε έως στιγμής, με τον όρο ηθικές ενοράσεις, μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ορισμένα νοητικά γεγονότα, τα οποία διέπονται από μια μεθοδολογική αξία, η οποία έγκειται στο ίδιο το περιεχόμενό των, και προκύπτουν πέρα από τις αισθήσεις ή τη λογική μας. Άλλως ειπείν, η έλλογη φύση μας, διέπεται από μια ηθική δυνατότητα που παράγει κατόπιν, μια έλλογη θεμελιώδη επίγνωση²⁹⁶. Αναμφιβόλως, οι ενοράσεις διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο, εφόσον η αξία των, έγκειται στην παρουσίαση κρίσεων που κατά κοινή ομολογία και με προφανή τρόπο, είναι κατά το δυνατό ασφαλείς και ως εκ τούτου εκφράζουν το δίκαιο. Η έννοια των συγκεκριμένων ενοράσεων, μάλλον δεν επιτρέπει την ερμηνεία των, υπό το πρίσμα μιας παραδοσιακής θεμελιοκρατικής Ενορασιοκρατίας.

Η κατασκευή του Rawls, δεν είναι απλώς παραγωγική, μήτε και απλώς γραμμική. Αποτελεί μια διαδικασία ή ένα δίκτυο που λειτουργεί με πλεγματικό τρόπο λόγω της αντιστοίχου πολυπλοκότητος που χαρακτηρίζει τα κοινωνικά οικοδομήματα, τα οποία προσπαθεί να ερμηνεύσει και να ελέγξει κανονιστικώς, οιαδήποτε κατασκευασιοκρατική αξίωση (όπως η ρωλσιανή εν προκειμένω).

Αναφορικώς με τις ισχνές διαισθητικές προτάσεις που προαναφέρθηκαν, θα πρέπει να αναρωτηθούμε το εξής. Μήπως τούτες οι προτάσεις αποτελούν ένα είδος ιδεών (ελευθεριακών ή αξιοπρέπειας αντιστοίχως) που υφίστανται ρεαλιστικώς ανεξαρτήτως από εμάς, και για κάποιο λόγο δυνάμεθα ενορασιοκρατικώς να τις αντιληφθούμε; Από τη στιγμή που θεωρήσουμε πως η ανωτέρω πρόταση δύναται να μας βοηθήσει επιχειρηματολογικώς, μήπως μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε μετέπειτα την ζωτικώς ουσιώδη, και όχι εργαλειακή, αξία του πρακτικού μας Λόγου που αποδίδεται από τον Rawls και τον Habermas και λειτουργεί από κοινού με ορισμένα, κατ' αρχήν και επί τη λειτουργία του κατασκευασιοκρατικού δικτύου, μετριοπαθή ενορασιοκρατικά καταλυτικά συμπληρώματα;

Μπορούμε εν ολίγοις να συνδυάσουμε, στο όνομα ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού, τον

²⁹⁵Βασιλόγιαννης, “Αναστοχαστικότητα και Ισορροπία”, 111.

²⁹⁶Φίλιππος Βασιλόγιαννης, “Ηθικές Ενοράσεις,” στο *Ενοράσεις και Κατασκευές στην Ηθική και το Δίκαιο*, επιμέλεια Φίλιππος Βασιλόγιαννης (Αθήνα: 2016), 1.

πρακτικό μας Λόγο με την ενόραση, διαμορφώνοντας έτσι ένα σύνολο απόψεων που αποτελείται και από τις δύο προαναφερθείσες συνιστώσες;

Άλλωστε, εάν η Ηθική δεν είναι εντέλει μια χίμαιρα του νου, τότε ορισμένες εκ των ηθικών ενοράσεών μας θα πρέπει να είναι εγγενώς αξιόπιστες²⁹⁷. Η διαδικασία συζεύξεως μεταξύ της συνεκτικότητας της ρωσιανής Αναστοχαστικής Ισορροπίας και της Ενορασιοκρατίας, είναι εξαιρετικώς απαιτητική (κάτι που αποδεικνύεται από την υπόθεση της συνεκτικιστικής Ενορασιοκρατίας που ανεπτύχθη από την Holmgren²⁹⁸, αλλά και από την έννοια της συναγωγής προς την καλύτερη δικαιολόγηση που προτάθηκε από τον Geoffrey Sayre McCord το 1988²⁹⁹)³⁰⁰, εφόσον οι ενοράσεις προϋποθέτουν, κατ' αρχήν, ένα θεμελιακό υπόβαθρο (εφόσον βεβαίως το θεωρήσουμε ως θεμελιακό) που δεν θα ηδύνατο να υποστηρίξει με ευκολία ο Rawls, λόγω των φιλελευθέρων πεποιθήσεών του³⁰¹.

Μια γνησίως, υπό το πρίσμα του Rawls, Φιλελεύθερη Δημοκρατία, δεν θα αποδεχόταν την ύπαρξη μιας κοινωνίας η οποία διέπεται από κάποιου είδους Ηθική που επιβάλλεται στο δημόσιο βίο, γεγονός που ισχύει και για τον Kant, το πνεύμα της κανονιστικότητας του οποίου όπως είδαμε, διέπει την σκέψη του Rawls³⁰².

²⁹⁷Στο ίδιο, 1.

Βλέπε επίσης, Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals* (Yale: Yale University Press, 2018), 143.

²⁹⁸Βλέπε επί παραδείγματι, Margaret Holmgren, "Wide Reflective Equilibrium and Objective Moral Truth," *Metaphilosophy* 18 2 (1987): 108-124.

Βλέπε επίσης, Margaret Holmgren, "The Wide and Narrow of Reflective Equilibrium," *Canadian Journal of Philosophy* 19 (1980): 43-60.

²⁹⁹Βλέπε επί παραδείγματι, Geoffrey Sayre-McCord, "Moral Theory and Explanatory Impotence," στο *Essays on Moral Realism*, επιμέλεια Geoffrey Sayre-McCord (New York: Cornell University Press, 1988), 256-281.

³⁰⁰Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 277.

³⁰¹Οι οποίες σχετίζονται με την ύπαρξη και αποδοχή πλουραλιστικών τάσεων όσον αφορά στην πληθώρα απόψεων επί πολλών ζητημάτων, που ευδοκιμούν σε μια γνησίως Φιλελεύθερη Δημοκρατία, εντός της οποίας υφίσταται ο δέων σεβασμός απέναντι στην ουσιαστική αυτονομία του καθενός να ατενίζει τον εαυτό του (στοχαζόμενος ελευθέρως).

³⁰²Sandel, *Δικαιοσύνη. Τι Είναι το Σωστό;*, 314.

Και προφανώς, κάτι τέτοιο θα μπορούσε να οδηγήσει στην λεγομένη έλλογη ανυπακοή, που στηρίζεται τόσο από τον Rawls, όσο και από τον Habermas.

Βλέπε, Jürgen Habermas, *Die Neue Unübersichtlichkeit* (Frankfurt: Suhrkamp, 1985), 79-117.

Η άποψη του Henry David Thoreau, στο βιβλίο του με τίτλο *Πολιτική ανυπακοή*

«αν η φύση της αδικίας είναι τέτοια που απαιτεί από σας να γίνετε φορείς της σε βάρος κάποιου άλλου 14, καλύτερα παραβιάστε το νόμο», θα μπορούσε να ταιριάζει στις νεωτερικές κοινωνίες

όπου η πολιτική ανυπακοή λαμβάνεται σοβαρά υπόψιν, εφόσον αναλογιστούμε την άποψη του Kant

πως το νόμιμο δεν είναι κατ' ανάγκην και ηθικό ή πως οποιοσδήποτε προβαίνει

σε πράξεις εξεγέρσεως, θεωρεί θεμελιακώς ότι η ανωτάτη αρχή της εξουσίας έχει σκοπό

να τον αδικήσει προχωρώντας σε ανήθικες, παρεμβατικές πράξεις, οι οποίες τίθενται ενάντιά του.

Για τον Rawls, η πολιτική ανυπακοή (εν προκειμένω η έλλογη αντίδραση απέναντι στη

νομιμοποίηση και θεσμοθέτηση ορισμένων, πιθανώς, δυσμενών μελλοντικών μέτρων ή ήδη

υπαρχουσών καταστάσεων), είναι μια δημόσια, μη βίαιη, ενσυνείδητη πολιτική πράξη που

παραβιάζει το νόμο με σκοπό να επιφέρει αλλαγή στο νόμο ή στις πολιτικές της κυβερνήσεως.

Η παραβίαση του νόμου στην προκειμένη περίπτωση, επιφέρει τις έννομες συνέπειες τις οποίες είναι έτοιμος να αντιμετωπίσει ο δρών, εκφράζοντας τις δικαιολογημένες και έλλογες ανησυχίες του.

Βλέπε, Σαμαά, "Η Συνάρτηση μεταξύ των Εννοιών της Ηθικής και του Δικαίου στο

Προφανώς, κρίνεται σαφές πως η περί δικαίου διαβούλευση μεταξύ των Υποκειμένων, αποτελεί το έλλογο εφελτήριο συμφώνως προς το οποίο, μπαίνουμε στην έλλογη διαδικασία για να επιλύσουμε τα ηθικά ζητήματα που ανακύπτουν καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής μας μπροστά μας. Διά τούτο, δεν γίνεται να βασιστούμε ούτε μόνο στην απλοϊκή (και πολλές φορές παραπλανητική) έννοια της καλής θελήσεως, αλλά ούτε και μόνο στην ενόραση. Αυτό συμβαίνει διότι ελλοχεύει ο κίνδυνος, ο κατά καιρούς συσχετισμός δυνάμεων που παρατηρείται διαχρονικώς, να μετατραπεί σε μια επιβληθείσα ή και επινοημένη απαρχή μιας αναδυόμενης διαπολιτισμικής εγκυρότητας, η οποία λειτουργεί έναντι άλλων απόψεων που ενδεχομένως να έχουν μεγαλύτερη εγκυρότητα από την επιβληθείσα άποψη.

Ωστόσο, ακόμα και η θεωρία του Rawls, λόγω της ρασιοναλιστικής φύσεώς της, δεν γίνεται να μην στηρίζεται κάπως θεμελιοκρατικά, εφόσον δεν ταυτίζεται απολύτως με καθαρά συνεκτικιστικές θεωρίες. Όπως χρειαζόμαστε τη λογική, έτσι αντιστοίχως χρειαζόμαστε και την σύνθεση *a priori* προτάσεων που αναφέρονται σε ηθικές αξίες, που με τη σειρά των, δημιουργούν συνθετικά *a priori* ηθικών αξιών. Τα συνθετικά *a priori* ηθικών αξιών ή ηθικών προτάσεων, διακρίνονται λόγω της κανονιστικότητας ή έστω λόγω της θεμελιώδους στιβαρότητάς των, έναντι οιασδήποτε ενδεχομενικής ηθικής προτάσεως ή έναντι εμπειρικών ηθικών επιλογών³⁰³.

Ακολούθως, η ύπαρξη ενός απλού επιχειρήματος που χαρακτηρίζεται «κοφτά» ως μια αναγκαία αλήθεια πέρα από οιαδήποτε περαιτέρω ανάλυση μπορεί να σχετικοποιήσει, ενδομύχως ηθελημένα ή μη, το προδήλως ανήθικο γεγονός (δηλαδή λόγου χάριν πως είναι ανήθικο να βασανίζουμε ζώα για να διασκεδάζουμε), έχει καθοριστική δυναμική³⁰⁴.

17. Η Κριτική Αποτίμηση της Θεωρίας του Moore από τον Rawls

Ο Rawls³⁰⁵, μολονότι αναπτύσσει σε ένα πρώτο στάδιο μια ενορατική θεωρία (δεχόμενος όπως είδαμε την ενορατική σύλληψη αντικειμενικών ηθικών κρίσεων)³⁰⁶, άσκησε δριμεία κριτική στην

«Πραγματικό και το Ισχύον» του Jürgen Habermas και η Σημασία της Ηθικής του Διαλόγου», 9, 30.

Βλέπε επίσης, John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge: Belknap Press, 1971), 364.

Βλέπε επίσης, Γεώργιος Πολίτης, *Το Δικαίωμα της Πολιτικής Ανυπακοής. Η Νόμιμη Άμυνα στην Αυθαίρετη Εξουσία* (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2012), 233.

Βλέπε επίσης, Ρότζερ Σαμαά, *Habermas, Kant και ο Θεσμός του Κατώτατου Μισθού. Από τη Μετανεωτερικότητα στη Νεωτερικότητα* (Αθήνα: Εκδόσεις Lex Book, 2020), 38.

³⁰³Ορισμένοι Ηθικοί Φιλόσοφοι, θα ισχυρίζονταν ότι πρόκειται για σχετικοποιήσιμα συνθετικά *a priori* περιορισμένης ισχύος.

³⁰⁴Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 278.

³⁰⁵Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 43.

³⁰⁶Στο ίδιο, 16.

ενορατική θεωρία του Moore³⁰⁷, συμφώνως προς την οποία, συλλαμβάνουμε ενορατικώς το Αγαθό³⁰⁸. Για τον Rawls, η Ενορασιοκρατία, τουλάχιστον με τον τρόπο που την αντιλαμβάνεται ο Moore, δεν μπορεί ως θεωρία να καταφέρει να επιτύχει την εξισορρόπηση διαφορετικών συμφερόντων που συγκρούονται αναποφεύκτως μεταξύ των³⁰⁹, καθώς δεν υφίστανται ανά περίπτωση, ούτε κανόνες, ούτε προτεραιότητα κανόνων και λόγων, αλλά ούτε και μεθοδολογία³¹⁰

³⁰⁷Συμφώνως προς τον Moore, (τον οποίον τον απασχολεί το ερώτημα περί του τι εννοούμε ως Αγαθό αλλά και τι εντέλει μπορεί να λογίζεται ως Αγαθό καθαυτό), η θεωρία του οποίου χαρακτηρίστηκε από τον Rawls ως μορφή Πλατωνικού Ατομισμού, μόνον με την ενόρασή μας μπορούμε να συλλάβουμε την ιδέα του Αγαθού, συλλαμβάνοντας με «το τρίτο μάτι μας», αυθυπαρκτες, αυταπόδεικτες ιδέες. Για τον Moore, το Αγαθό αποτελεί υπεραίσθητη οντότητα που δεν επιβάλλεται από τον Θεό και δεν προσφέρει τυχόν θετικές ή ευεργετικές συνέπειες ηδονής και ευδαιμονίας. Ο χαρακτήρας του Αγαθού, είναι απλός, όπως και στην περίπτωση των χρωμάτων. Στην απλότητά του (και άρα στην αδυναμία διαιρέσεώς του σε επιμέρους στοιχεία που συντίθενται μεταξύ των στο πλαίσιο ενός συνθέτου αντικειμένου ή μιας σύνθετης ουσίας), έγκειται η μη εξηγησιμότητά του.

Βλέπε, Πελεγρίνης, *Ηθική Φιλοσοφία*, 12.

Βλέπε επίσης, Πλάτων, *Πολιτεία*.

Γενικότερα, η μεταηθική διαβούλευση δευτέρας τάξεως, εκκίνησε νεωτερικά από τον Moore, εν έτει 1903 μέσω του *Principia Ethica*, εντός του οποίου κατεγράφη η άποψη πως η Ηθική Φιλοσοφία υποπέπτει σε φυσιοκρατικές πλάνες ή σε πλάνες αναγωγισμού (δηλαδή σε απολύτως λαθεμένα συμπεράσματα, λόγω απολύτως λαθεμένων, κατ' αρχήν εν προκειμένω, επιχειρημάτων). Ο Moore, επεδίωξε τη δημιουργία μιας Επιστήμης της Ηθικής, πέρα από το πεδίο των επιστημονικών αναζητήσεων. Σημαίνουσα μεταηθική αντιπαράθεση, ανεπτύχθη υπό το πρίσμα α) των ζητημάτων της ευρύτερας μεθοδολογίας που οφείλουμε να ακολουθούμε, β) του Λογικού Θετικισμού ("logical positivism") (δηλαδή υπό το πρίσμα της απόψεως ότι οι εμπειρικές προτάσεις που έχουν πραγματικά νόημα είναι εκείνες που επαληθεύονται και γ) της γλωσσικής επικεντρώσεως, ανάμεσα στον Moore και τους Hare, Ayer και Stevenson, οι οποίοι ανέπτυξαν επιτακτικιστικές, ορθολογικές, και συγκινησιοκρατικές θεωρίες αντιστοίχως. Ακόμη, ο Moore αμφισβήτησε τις έως τότε εγγεγραμμένες προελεύσεις ιδεαλιστικές θέσεις.

Βλέπε, George Edward Moore, *Principia Ethica* (London: Cambridge University Press, 1903).

Βλέπε επίσης, την προσφάτως εκδοθείσα ελληνική μετάφραση: George Edward Moore, *Principia Ethica*, μετάφραση Αντώνης Χατζημουσής (Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2022).

Βλέπε, επίσης, Μυρτώ Δραγώνα Μονάχου, "Ηθική - Βιοηθική - Μεταβιοηθική" στο <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=4&mid=1498&mnu=4&id=25673> (πρόσβαση: 12/5/2021)

Βλέπε, Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 20.

Για τον όρο «Λογικός Θετικισμός» στα Αγγλικά, βλέπε Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 446. Κατά το Λογικό Θετικισμό, οι ηθικές μας κρίσεις δεν επιδέχονται τιμές αληθείας, διότι δεν είναι επαληθεύσιμες. Στερούνται γνωστικού νοήματος. Οι Λογικοί Θετικιστές, υιοθετούν συγκινησιοκρατικές θέσεις.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η μεταηθική συζήτηση και οι μεταηθικές έρευνες, από το 1903 και έπειτα, αναπτύχθηκαν ακάθεκτα στον Αγγλοσαξωνικό χώρο, με άξονα το πώς θεμελιώνεται η Ηθική. Σε αυτήν την συζήτηση, αναζητείτο η υπερτέρηση του ισχυρότερου επιχειρήματος απέναντι στις εύλογες μεταηθικές προκλήσεις. Σύμφωνα με τον Φίλιππο Βασιλόγιαννη, στο πρόσφατο δοκίμιο του Peter Singer περί του Derek Parfit με τίτλο *Does Anything Really Matter?*, διαφαίνεται «η ευρεία σύγκλιση ως προς την άποψη ότι η μη αναγωγιμότητα των μη εμπειρικά διαπιστώσιμων αληθειών, δεν μπορεί να είναι οντολογικά μυστηριώδης».

Βλέπε, Peter Singer, *Does Anything Really Matter?: Essays on Parfit on Objectivity* (Oxford: Oxford University Press, 2017).

Βλέπε επίσης, Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 137-152.

Για τον χαρακτηρισμό «Πλατωνικός Ατομισμός», βλέπε τη διάλεξη του Rawls επάνω στις ηθικές κατασκευές και την αντικειμενικότητα. Ειδικότερος, ο Rawls δανείστηκε τον όρο «Πλατωνικός Ατομισμός», από τη Διδακτορική Διατριβή του Peter Hylton με τίτλο, "The Origins of Analytic Philosophy" η οποία εκπονήθη στο Πανεπιστήμιο του Harvard, εν έτει 1978.

Βλέπε επίσης, Peter Hylton, *Russell, Idealism, and the Emergence of Analytic Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 1990), 103-275.

Βλέπε επίσης, Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, 129.

³⁰⁸Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 78.

Υπενθυμίζεται προς χάριν κατανοήσεως του παρόντος κεφαλαίου ότι η αντίληψη της έννοιας της «ενοράσεως» του Rawls, διαφέρει από την αντίληψη της «ενοράσεως» του Moore.

³⁰⁹Στο ίδιο, 42.

³¹⁰Για περαιτέρω σκέψεις που αφορούν στην σκέψη του Moore, βλέπε Βασιλόγιαννης, *Φιλοσοφία μετά John Rawls*, 35, 103, 165, 181.

Τόσο η κατανόηση των θέσεων του Moore, όσο και η κατανόηση της προβληματικής γύρω από την ασυμφωνία μεταξύ

ηθικής διαπλάσεως³¹¹. Από την στιγμή που δεν υπάρχουν κανόνες (άρα και προτεραιότητα κανόνων και λόγων) αλλά και μεθοδολογία ηθικής διαπλάσεως, τότε δεν υπάρχει συνακολούθως και προοπτική άρσεως των αναδυομένων διαφορών, διότι δεν υφίστανται αξιώσεις σταθμίσεως που να βασίζονται σε μια προτεραιότητα κανόνων που δύναται να προκύψει μέσα από θεμελιώδεις αρχές Δικαιοσύνης, η λειτουργία των οποίων μπορεί να εκκινήσει τη δράση των Υποκειμένων προς γόνιμες κατευθύνσεις, εντός ενός συγκεκριμένου πλαισίου ελλόγου σκέψεως³¹².

Εν αντιθέσει με τον Πρακτικό Λόγο που μας επιτρέπει να σταθμίσουμε την προτεραιότητα ορισμένων κρίσεων έναντι άλλων, η, υπό το πρίσμα της φιλοσοφικής προσεγγίσεως του Moore, απόρροια των ενορατικών συλλήψεων δεν δύναται να σταθμιστεί μέσα από ικανούς ορθολογικούς λόγους προς το πράττειν. Στην περίπτωση του Rawls, τα επί της αρχής ενορατικά θεμέλια, σταθμίζονται με κανόνες προτεραιότητας και όχι με τυχόν διαισθήσεις³¹³. Το μόνο κριτήριο διά του οποίου μπορούμε να σταθμίσουμε τις διαφορετικές ηθικές αρχές που συλλαμβάνουμε με ενορατικό τρόπο, είναι το κατά πόσον οι αρχές αυτές επιλέγονται από ελλόγους, ελευθέρους και ίσους πολίτες, στο πλαίσιο της εκουσίου συνεργασίας των³¹⁴. Από τις εκ του Rawls δοθείσες αρχές, δύναται να προκύψουν, τόσο η έννομη ελευθερία, όσο και η πολιτική συνεννόηση³¹⁵ εν γένει.

18. Η Τροπική (“Modal”)³¹⁶ Προσέγγιση του Nozick, η Θεωρία του Τρίτου Κόσμου του Porper και η Μαθηματική Φιλοσοφική Σκέψη του Αναπολιτάνου

Οι φιλοσοφικές προσεγγίσεις του Robert Nozick, είναι ευρέως διαδεδομένες στη διεθνή φιλοσοφική κοινότητα. Η διασημότητα του Nozick, οφείλεται στο γεγονός ότι παρήγαγε ένα σύστημα ελευθεριακών κανονιστικών αρχών Πολιτικής Φιλοσοφίας³¹⁷. Οι ελευθεριακές³¹⁸ (“libertarian”)

της θεωρίας του Moore και της θεωρίας του Rawls, θα μας βοηθήσουν στο να κατανοήσουμε την θεωρία του Rawls, αλλά και στο να εξετάσουμε τα ευρύτερα ενδεχόμενα εναρμονίσεως ανάμεσα στην Ενορασιοκρατία και τον Ηθικό Αντιρεαλισμό.

³¹¹Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 62.

³¹²Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 241.

³¹³Λέγει ο Rawls: «οι ενορασιακρατικές θεωρίες, πρώτον συνίστανται από μια πληθώρα πρώτων αρχών που ενδέχεται να συγκρούονται μεταξύ των, υποδεικνύοντας, εν όψει συγκεκριμένων τύπων περιστάσεων, αντίρροπες κατευθυντήριες· και, δεύτερον, δεν περιλαμβάνουν κάποια δεδηλωμένη μέθοδο ή κανόνες προτεραιότητας, προκειμένου να σταθμίζουν τις αρχές αυτές μεταξύ των· πρέπει άλλως ειπείν, να πετύχει κανείς την ισορροπία απλώς με τη διαίσθησή του, με αυτό δηλαδή που του φαίνεται πιο κοντά στο Ορθό. Αν πάλι υπάρχουν κανόνες προτεραιότητας, αυτοί θεωρούνται λίγο πολύ τετριμμένοι, κοινοτοποί και μάλλον ανίκανοι να συμβάλλουν ουσιαστικά στο να καταλήξει κανείς σε μια κρίση».

Rawls, *A Theory of Justice*, 62.

Βλέπε επίσης, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 63.

Βλέπε επίσης, Πανταζάκος, *Ηθική και Δημοκρατία*, 414.

³¹⁴Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταηθική*, 79.

³¹⁵Παπαγεωργίου, *Η Πολιτική Δυνατότητα της Δικαιοσύνης*, 143.

³¹⁶Βιρβιδάκης, *Ο Κόσμος 3 του Καρλ Πόππερ, ως Ερμηνευτική Πρόταση για την Κατανόηση των Μοντέλων Αξιακού Ρεαλισμού*, 14.

³¹⁷Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 42.

³¹⁸Η αρχές ελευθερισμού.

Περί ελευθερισμού, βλέπε Kymlicka, *Η Πολιτική Φιλοσοφία της Εποχής μας*, 198-269.

κανονιστικές αρχές (“*principles*”) του Αμερικανού Φιλοσόφου, αποτυπώθηκαν στο βιβλίο του, με τίτλο *Anarchy, State and Utopia*³¹⁹, το οποίο δημοσιεύτηκε εν έτει 1974, στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Στην συνέχεια όμως, ο Nozick έμελλε να γράψει πέντε ακόμη βιβλία, εκ των οποίων, κανένα δεν σχετίζεται με την Πολιτική Φιλοσοφία³²⁰.

Το κατ’ εξοχήν βιβλίο που σχετίζεται με τη Μεταηθική (πέραν ίσως από το *Invariances*³²¹, *The Structure of the Objective World*³²², και το *The Examined Life: Philosophical Meditations*³²³), εκδόθηκε εν έτει 1981³²⁴, και φέρει τον τίτλο *Philosophical Explanations*³²⁵. Το *Philosophical Explanations*, ασχολείται με την ηθική έρευνα, ενώ τα πρώτα κεφάλαια του βιβλίου, εμπίπτουν στους κλάδους της Μεταφυσικής και της Γνωσιολογίας. Στο πέμπτο κεφάλαιο του βιβλίου, ο Nozick ασχολείται εκτενώς με τα θεμέλια της Ηθικής.

Σε γενικές γραμμές, ο Nozick ανήκει στην σχολή του παραδοσιακού ορθολογισμού (ή ρασιοναλισμού) καντιανής εμπνεύσεως και επιρροής, παράγοντας μια θεωρία που ευρίσκεται στο πεδίο του Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού, ο οποίος βεβαίως, διαφέρει από τον υπερβατολογικό ιδεαλισμό του Kant³²⁶. Στην κατηγορία του παραδοσιακού ορθολογισμού, ανήκουν επίσης, ο Audi, ο Donagan, ο Gert, ο Nagel, ο Darwall, και ο Gewirth³²⁷. Παραλλήλως, η φιλοσοφική προσέγγιση του Αμερικανού Φιλοσόφου, δεν βασίζεται μήτε στην φιλοσοφική θεωρία της αισθησιοκρατίας, μήτε και στον επιστημονικό κλάδο της ψυχολογίας.

Ο Nozick, ανέπτυξε σημαίνουσες φιλοσοφικές θέσεις που συνηγορούν υπέρ του ρεαλισμού, παίρνοντας την σκυτάλη, όπως και ο Wiggins³²⁸, από τον Moore³²⁹. Μεθοδολογικώς, υποστήριξε την άποψη, πως υφίσταται κάποιου είδους παραλληλισμός ανάμεσα στα Μαθηματικά και την Ηθική, με πλατωνικές οντολογικές δεσμεύσεις³³⁰. Παραλληλισμό ανάμεσα στα Μαθηματικά και την

³¹⁹Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia* (New York: Basic Books Inc, 1974).

³²⁰Aeon Skoble, *Ρόμπερτ Νόζικ, Ελευθερισμός και Δικαιώματα*, μετάφραση Γεώργιος Αρχόντας (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος, 2022), 11-12.

³²¹Robert Nozick, *Invariances, The Structure of the Objective World* (New York: Belknap Press, 2001), 236.

³²²Στο ίδιο.

³²³Robert Nozick, *The Examined Life: Philosophical Meditations* (New York: Simon and Schuster Paperbacks, 1989).

³²⁴Christina Hoff Sommers, *Vice and Virtue in Everyday Life* (San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1985), 400.

³²⁵Nozick, *Philosophical Explanations*.

³²⁶Στο ίδιο, 388.

³²⁷Στο ίδιο, 76.

³²⁸Ο Wiggins, ανήκει στη μεταηθική κατηγορία του Ανθρωποκεντρικού Ρεαλισμού (“*Anthropocentric Realism*”). Η σκέψη του, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως καντιανή προσέγγιση της φιλοσοφικής σκέψεως του Wittgenstein. Συμφώνως προς την σκέψη του Wiggins, οι ηθικές αξίες, κατά πάσα πιθανότητα αποτελούν προϊόν ανακαλύψεως. Βλέπε, David Wiggins, “Truth, Invention and the Meaning of Life,” *Proceedings British Academy* 62 (1976): 88-139.

³²⁹Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 84.

³³⁰Στο ίδιο, 236.

Ηθική, εντοπίζουμε επίσης, και στους Reid, Locke, Richard, Ross και Price³³¹. Βεβαίως, όπως είναι λογικό, δεν μπορούμε να βασιζόμεθα απολύτως σε αυτόν τον παραλληλισμό, διότι η Ηθική διαφέρει από την τυπική μαθηματική αυστηρότητα που διέπει την παραγωγή των διαφόρων μοντέλων μαθηματικής σκέψεως.

Πέρα από τον παραλληλισμό ανάμεσα στην Ηθική και τα Μαθηματικά όμως, ο Nozick εστιάζει τη γνωσιολογική προσοχή του, επάνω στην έννοια της αξίας και ειδικότερως, επάνω στην μεγίστη και καταλυτική σημασία της αξίας εις ότι αφορά την ευρύτερα οργανική κοσμολογική ενότητα³³². Από την θεωρία του Nozick, ανακύπτει το ζωτικό συμπέρασμα πως θα πρέπει να βασιστούμε στο ενδεχόμενο υπάρξεως ρεαλιστικών κρίσεων, οι οποίες μπορούν να μας εξηγήσουν αντικειμενικώς το τι συμβαίνει στο κόσμο. Εφόσον υπάρχουν ρεαλιστικές κρίσεις, τότε δυνάμεθα ενδεχομένως και να τις συλλάβουμε με το νου μας³³³.

Αφού τις συλλάβουμε με το νου μας, τότε μπορούμε να επεξεργαστούμε μια σειρά δυνατών απαντήσεων, αναφορικώς με τα ζητήματά μας. Η σειρά διαθεσίμων δυνατών απαντήσεων όμως, δεν υποδεικνύει πως όλες οι απαντήσεις που έχουμε στη διάθεσή μας χαρακτηρίζονται από την ίδια δυναμική. Απεναντίας, η θεωρία του Nozick, εφόσον αποτελεί προσέγγιση υποστηρίξεως ρεαλιστικών θέσεων, απομακρύνεται αναμενομένως τόσο από τον Σχετικισμό, όσο και από τον Σκεπτικισμό. Το εύρος των διαθεσίμων δυνατών απαντήσεων, υποδεικνύει απλώς ότι *δεν είμεθα εις θέσιν, λόγω της ανθρωπίνου φύσεώς μας (και ακολούθως των δυνατοτήτων μας), νά γνωρίζωμεν ποία θεωρία ή ποία απάντησις είνε ισχυροτέρα έναντι των υπολοίπων θεωριών ή απαντήσεων και διατί*³³⁴.

Προχωρώντας παρακάτω, η μεταηθική θεωρία του Nozick, ασχολείται επί της ουσίας με το status των μεταηθικών θεμελίων. Όπως ειπώθηκε παραπάνω, ο Αμερικανός Φιλόσοφος εστιάζει την προσοχή του, και ακολούθως την συλλογιστική του πορεία, επάνω στο παραλληλισμό μεταξύ της Ηθικής και των Μαθηματικών³³⁵, και αναπτύσσει επιχειρήματα περί ενός στρουκτουραλιστικού μοντέλου μαθηματικού τύπου. Κατευθύνεται προς τον μετριοπαθή ρεαλισμό, οδεύοντας προς μια ρασιοναλιστική πορεία, και απομακρύνεται ξεκάθαρα, τόσο από την Φιλοσοφία των Μαθηματικών και τον παραδοσιακό Πλατωνισμό (“Platonism”), όσο και από την Ενορασιακρατία του Moore. Συνολικώς, επικεντρώνεται επάνω στην έννοια της αξίας.

³³¹Στο ίδιο, 267.

³³²Στο ίδιο, 265.

³³³Nozick, *Philosophical Explanations*, 18-24.

³³⁴Στο ίδιο.

³³⁵Άλλωστε, εάν υπάρχουν αντικειμενικές ηθικές αλήθειες, τότε ενδέχεται να μπορούμε να τις ανακαλύψουμε, διαμέσου της χρησιμοποίησεως συγκεκριμένων μεθόδων ή διαδικασιών, που προέρχονται από αντικειμενικά πεδία, όπως τα μαθηματικά.

Η έννοια της αξίας, έχει υπό την φιλοσοφική σκοπιά του Nozick εγγενή χαρακτήρα και συλλαμβάνεται διαμέσου του νου, ως βαθμός της οργανικής ενότητας (“*organic unity*”)³³⁶. Η έννοια της αξίας, κάνει την εμφάνισή της, μέσα από την ηθική μας εμπειρία που δομείται μέσα από τις ηθικές αξίες που θα εξετάσουμε. Από την ηθική μας εμπειρία, προκύπτουν ηθικές αξιώσεις, μέσω της ηθικής ωθήσεως (“*ethical push*”)³³⁷ και της ηθικής έλξεως (“*ethical pull*”)³³⁸. Η ηθική ώθηση, μας καθιστά ως φορείς αξίας, ενώ η ηθική έλξη, μας καθιστά ως Δρώντες που αναζητούν την έννοια της αξίας, μέσω της συναναστροφής μας με τους υπολοίπους συνανθρώπους μας³³⁹.

Η ηθική μας εμπειρία, προκύπτει διαμέσου των πράξεών μας. Διαμέσου των πράξεών μας, παρουσιάζονται ορισμένες δυνατότητες αξιών, εφόσον όμως αντιμετωπίζουμε τους γύρω μας (και τούμπαλιν) με συγκεκριμένους τρόπους. Τόσο η ηθική ώθηση, όσο και η ηθική έλξη, έχουν ισότιμη αξία και ευρίσκονται πριν από τις κανονιστικές θεωρίες και τις κατηγορίες των (τουτέστιν της κατηγορίας της Συνεπειοκρατίας, της κατηγορίας της Αρετοκρατίας και της κατηγορίας της Δεοντοκρατίας).

Συνεπώς, καθήκον των κανονιστικών θεωριών είναι να αναγνωρίσουν τόσο την ηθική ώθηση, όσο και την ηθική έλξη. Καθήκον των επίσης, αποτελεί η εύρεση του τρόπου με τον οποίο αυτές οι κανονιστικές θεωρίες, θα εναρμονιστούν με τις επιταγές της ηθικής έλξεως και της ηθικής ωθήσεως. Τόσο η ηθική έλξη, όσο και η ηθική ώθηση, που αποτελούν ένα αρμονικό δίπτυχο εντός του οποίου η μια έννοια βρίσκεται σε εξάρτηση με την άλλη, αντικατοπτρίζουν μια ανωτέρα διάσταση της οργανικής ενότητας³⁴⁰.

Όσον αφορά την έννοια της αξίας, ο Nozick την αντιλαμβάνεται ως ένα σύνολο από αφηρημένες οντολογικές ή μεταφυσικές δομές, που είναι μεταξύ των ενοποιημένες και μπορούν να ενσαρκωθούν εντός του χωροχρόνου, διαμέσου των πράξεών μας, εφόσον όμως πρώτα τις συλλάβουμε με το νου μας. Σαφέστερα, οι εκ του νου συλληφθείσες αξίες, πραγματώνονται εντός του χωροχρόνου,

³³⁶Nozick, *Philosophical Explanations*, 100.

³³⁷Στο ίδιο, 403.

³³⁸Στο ίδιο, 401, 451.

³³⁹Ειδικότερως, το “*Ethical Push*” (ή αλλιώς η «*Ηθική Ώθηση*»), μας δείχνει τους λόγους για τους οποίους ένας άνθρωπος θα ήτο δεοντοκρατικώς ορθό να συμπεριφέρεται ηθικά. Το “*Ethical Pull*” (ή αλλιώς η «*Ηθική Έλξη*»), μας δείχνει για ποιους λόγους ένα άτομο οφείλει να θέτει περιορισμούς προς τους άλλους. Από τις δύο ανωτέρω κατηγορίες, αναδύεται το πώς πρέπει οι άλλοι να μας συμπεριφέρονται, από τη στιγμή που ως ηθικά πρόσωπα φέρουμε εκ φύσεως μια αναλλοίωτη αξιοπρέπεια. Μέσα από την ηθική έλξη, ξεπροβάλλουν «*ηθικοί ισχυρισμοί*» (“*moral claims*”) που από αρετολογικής πλευράς, μας υποχρεώνουν να συμπεριφερόμεθα με συγκεκριμένους, κι όχι άλλους, τρόπους απέναντι στους άλλους.

Βλέπε, Sommers, *Vice and Virtue in Everyday Life*, 401.

³⁴⁰Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 250-260.

με αποτέλεσμα να αυξάνεται η προσωπική μας αξία εντός του φυσικού κόσμου, διότι όπως τονίζει ο Στέλιος Βιρβιδάκης εξηγώντας μια ερμηνεία της θεωρίας του Nozick, «οι αρχικές δομές ενοποιούνται με το ισόμορφο μοντέλο»³⁴¹. Με την πραγμάτωση των αξιών, ενεργοποιείται ακολούθως και η ενοποίηση της αρχικής δομής με το ισόμορφο αξιακό μοντέλο.

Πράγματι, το συγκεκριμένο μοντέλο ηθικής διαρθρώσεως του Nozick, ευρίσκεται εγγύτερα στον Kant, ωστόσο, ο Ορθός Λόγος δεν υπέχει, όπως στην περίπτωση της φιλοσοφικής σκέψεως του Kant, συγκροτητικό ρόλο ως προς τη διαμόρφωση των ηθικών μας εμπειριών. Τουναντίον, στην περίπτωση της μεταηθικής σκέψεως του Nozick, ο Ορθός Λόγος, υπέχει ρυθμιστικό ρόλο. Υπό αυτήν την προσέγγιση, οι άνθρωποι, διαμέσου της Αναστοχαστικής Δεικτικότητας (*“Reflexive Indexicality”*), ευρισκόμεθα σε μια συνεχή διαδικασία αναζητήσεως αξιών. Οι αξίες με την σειρά των, έχουν μεταφυσικό χαρακτήρα, είναι αρκούντως αντικειμενικές³⁴², και μπορούμε να τις συλλάβουμε νοητικώς. Αφού τις συλλάβουμε νοητικώς, τότε μπορούμε να μελετήσουμε διάφορες δομές που υφίστανται σε ορισμένους δυνατούς κόσμους³⁴³.

Μελετώντας τες, προσπαθούμε παραγωγικώς να τις πραγματώσουμε εντός του πραγματικού κόσμου. Έτσι, μολονότι οι αξίες υπάρχουν, η ενεργεία υπαρξή των, εξαρτάται επί της ουσίας από εμάς. Ωστόσο, θα πρέπει πρωτίστως να τις ανακαλύψουμε. Εάν τις ανακαλύψουμε και παραγωγικώς τις πραγματώσουμε, τότε αποδίδουμε αξία σε εμάς, και ακολούθως, δυνάμεθα να αποδώσουμε αξία και στους γύρω μας (με τους οποίους αναποδράστως συναναστρεφόμεθα κοινωνικώς). Όλα τα ανωτέρω, προϋποθέτουν κατ’ αρχήν ορθολογική βούληση.

Η ορθολογική βούληση με την σειρά της, αποτελεί, όπως τονίζει ο Στέλιος Βιρβιδάκης, τελεστή πραγματώσεως. Δεν επινοούμε από το πουθενά τις αξίες, αλλά τουναντίον, τις ανακαλύπτουμε. Ανακαλύπτοντάς τες, ως οφείλουμε λόγω της ελλόγου φύσεώς μας που δημιουργεί καθήκοντα προς ημάς και τους γύρω μας, ανακαλύπτουμε αξιακά γνωρίσματα, και κατ’ αυτόν τον τρόπο αποκτούμε τη δυνατότητα να μπορούμε να ευρίσκουμε απαντήσεις που αφορούν στην καθημερινότητά μας³⁴⁴.

Σε αυτό το μοτίβο, το καθήκον μας απέναντι στους υπολοίπους αλλά και απέναντι στον εαυτό μας, αλληλοστηρίζεται με τις αξίες, διότι οι αξίες επιτελούν τον ρόλο των, εφόσον χρησιμοποιούνται από εμάς, ως προς την αύξηση της γενικωτέρας αξίας του οργανικού συνόλου. Ως Ηθικοί

³⁴¹Στο ίδιο, 252.

³⁴²Βιρβιδάκης, *Ο Κόσμος 3 του Καρλ Πόππερ, ως Ερμηνευτική Πρόταση για την Κατανόηση των Μοντέλων Αξιακού Ρεαλισμού*, 10.

³⁴³Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 250-260.

³⁴⁴Στο ίδιο, 252-253.

Δρώντες, αντλούμε αξία από τις αξίες, και οι αξίες, που εξαρτούν την ύπαρξή των από εμάς στο πλαίσιο του πραγματισμοκρατικού μοτίβου παράγουν έργο, διότι πραγματώνονται εντός του φυσικού κόσμου³⁴⁵.

Η θεωρία του Nozick, θα μπορούσε συνειρμικά να ομοιάσει με την θεωρία του Αναπολιτάνου περί του δεοντικού χαρακτήρος ευθύνης³⁴⁶, συμφώνως προς την οποία, η ευθύνη παραλληλίζεται με τα μαθηματικά, επάνω σε μια εκλεπτυσμένα πλατωνική έδρα θεμελιώσεως των αξιών. Από τα ανωτέρω, προκύπτει η αναγκαιότητα της πραγματώσεως των συγκεκριμένων αξιών που εδράζονται επάνω στην εκλεπτυσμένα πλατωνική έδρα, εντός του πεδίου της κοινωνικής πραγματικότητας.

Στο σημείο αυτό, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι ο Nozick επικαλείται την θεωρία του τρίτου κόσμου³⁴⁷ του Karl Popper³⁴⁸. Σαφέστερα, αναπτύσσεται εκτενής επιχειρηματολογία, που αφορά στην σύγκριση των αξιών με διάφορα κατασκευασμένα αντικείμενα που ανήκουν αυτονόμως σε μια μεταφυσική διάσταση και που είναι εν μέρει ανεξάρτητα από εμάς, όπως επί παραδείγματι, οι μαθηματικές οντότητες.

Σε αυτή την περίπτωση, τα γεγονότα που αφορούν στις ιδιότητες αλλά και στις επιμέρους σχέσεις των κατασκευασμένων αντικειμένων, θα πρέπει να ανακαλυφθούν από τα έλλογα πρόσωπα. Γενικότερα, ο Popper εισηγείται ένα κοσμολογικό μοντέλο, το οποίο αποτελείται από τρεις διαστάσεις κόσμου. Ξεκινώντας από την ανωτέρα διάσταση που δεν γνωρίζουμε (αλλά επιδιώκουμε να γνωρίσουμε μέσω του στοχασμού και της δράσεώς μας), προς την κατωτέρα, ο τρίτος κόσμος, είναι ο αντικειμενικός κόσμος των ιδεών, από τον οποίο εκπηγάζουν ιδέες αντικειμενικού χαρακτήρος. Τοιουτοτρόπως, μπορούμε να εντοπίσουμε διαμέσου της διανοίας μας μερικώς ανεξάρτητες ηθικές αλήθειες που θα μας βοηθήσουν να αναλύσουμε τους *a priori* λόγους που διαθέτουμε, και που εμπίπτουν στο πεδίο της Ηθικής Φιλοσοφίας³⁴⁹.

³⁴⁵Nozick, *Philosophical Explanations*, 436, 519-520.

³⁴⁶Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 254.

³⁴⁷Βλέπε, Nozick, *Philosophical Explanations*, 555-556.

³⁴⁸Ο Μέτα-καντιανός, Ρασιοναλιστής, Ρεαλιστής, Karl Popper, ήτο Φιλόσοφος της Επιστήμης, έχοντας συνεισφέρει καθοριστικώς, στον κλάδο της Πολιτικής Φιλοσοφίας, διαμέσου της φιλοσοφικής θεωρίας του, περί *Ανοικτής Κοινωνίας* (*Open Society*). Μολονότι η θεωρία του συνεισέφερε στη Μεταηθική, ο ίδιος δεν ασχολήθηκε με αυτήν. Βλέπε, Karl Popper, *The Open Society and its Enemies* (New York: Routledge, 2003).

Βλέπε επίσης, Karl Popper, *Objective Knowledge, an Evolutionary Approach* (Oxford: Clarendon Press, 1972).

Περί του όρου «Μετακαντιανισμός», βλέπε Raymond Geuss, "Post-Kantianism," στο *The Oxford Handbook of the History of Ethics*, επιμέλεια Roger Crisp (Oxford: Oxford University Press, 2013) 483-504.

Για τον μετά-καντιανό χαρακτήρα της φιλοσοφικής θεωρίας του Popper, βλέπε Alexander Naraniecki, "Neo-Positivist or Neo-Kantian? Karl Popper and the Vienna Circle," *Philosophy* 85 334 (2010): 511-530.

³⁴⁹Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 255-256.

Ο τρίτος, μερικώς ανεξάρτητος, κόσμος της αντικειμενικότητας³⁵⁰ (που αποτελεί ιδέα του Popper, η οποία εμπνεύστηκε μέσα από τις πρωταρχικές θεωρίες των Frege και Bolzano)³⁵¹, ως απαύγασμα της γλωσσικής εξελίξεως που αποκτά αντικειμενική υπόσταση εντός του νου³⁵², επιδρά με αιτιακό τρόπο επάνω στο δεύτερο κόσμο, ο οποίος αποτελεί μεσότητα ανάμεσα στον κόσμο τρία και στον κόσμο ένα (που, δεν είναι άλλος από τον φυσικό κόσμο ή την φυσική πραγματικότητα, εντός της οποίας ζούμε). Ως δεύτερος κόσμος, ορίζεται ο κόσμος των νοητικών μας καταστάσεων, ο οποίος επιδρά εμμέσως επάνω στον φυσικό κόσμο ένα. Σε καμία περίπτωση ο κόσμος τρία δεν επιδρά στον κόσμο ένα, δίχως την παρεμβολή του ενδιάμεσου κόσμου δύο³⁵³.

Υπό την σκοπιά της θεωρίας του Nozick, ενδεχομένως να μπορούμε να δεχθούμε μια αιτιακή αλληλεπίδραση, ανάμεσα στον πρώτο κόσμο και στον τρίτο κόσμο, μέσω του δευτέρου κόσμου της νοητικής και ψυχολογικής καταστάσεώς μας. Σε αυτό το μοτίβο σκέψεως, ο έλλογος στοχασμός μας, διαμέσου της πρωτοβουλίας μας, οδηγείται από τα κάτω προς τα πάνω, δηλαδή από τον πρώτο κόσμο προς τον τρίτο, ενόσω συλλαμβάνουμε αξιακές ιδέες που όμως δεν εξομοιώνονται με τα φυσικά αντικείμενα του πρώτου κόσμου³⁵⁴.

Και έπειτα, οι αντικειμενικές ιδέες, οδηγούνται από πάνω προς τα κάτω, δηλαδή από τον αντικειμενικό κόσμο των ιδεών προς τον φυσικό κόσμο. Μέσω αυτής της αιτιακής αλληλεπίδρασεως, μπορούμε να φέρουμε το «αντικειμενικό φως» από τον τρίτο κόσμο προς τον πρώτο κόσμο, υπό την έννοια ότι οι συλληφθείσες ηθικές αξίες, θα καταλάβουν κεντρική θέση εντός του σύμπαντος των αξιών. Αφού καταλάβουν κεντρική θέση εντός του σύμπαντος των αξιών, τότε αποκτούν συγκεκριμένους ρόλους.

Αποκτώντας συγκεκριμένους ρόλους, μπορούν να συνεισφέρουν ως προς την αρμονική διάρθρωση των σχέσεών μας με τους υπολοίπους Ηθικούς Δρώντες. Οι αξιακές ιδιότητες που αναζητούμε, έχουν στιβαρό χαρακτήρα, και όχι ασθενή. Θα πρέπει να επιτελούν τον ρόλο των κατηγορικών

³⁵⁰Ο οποίος διαφέρει από τον Πλατωνισμό, διότι η σε αντίθεση με τον κόσμο των αναλλοίωτων και αιωνίων αληθειών του Πλάτωνος, οι αντικειμενικές ιδέες τρίτης τάξεως, ως, και, απαύγασμα του νου, δεν είναι κατ' ανάγκην αιώνιες αλλά ούτε και αυθυπόστατες.

Βλέπε, Βιρβιδάκης, *Ο Κόσμος 3 του Καρλ Πόππερ, ως Ερμηνευτική Πρόταση για την Κατανόηση των Μοντέλων Αξιακού Ρεαλισμού*, 6.

³⁵¹Συμφώνως προς τους οποίους, η αντικειμενικότητα ορισμένων προτάσεων διαφέρει από την ψυχολογία και τις υποκειμενικές μας απόψεις.

Βλέπε, Βιρβιδάκης, *Ο Κόσμος 3 του Καρλ Πόππερ, ως Ερμηνευτική Πρόταση για την Κατανόηση των Μοντέλων Αξιακού Ρεαλισμού*, 4, 5.

Αντιστοίχως, για την θεωρία του Nozick, βλέπε Nozick, *Philosophical Explanations*, 427-428.

³⁵²Βιρβιδάκης, *Ο Κόσμος 3 του Καρλ Πόππερ, ως Ερμηνευτική Πρόταση για την Κατανόηση των Μοντέλων Αξιακού Ρεαλισμού*, 10.

³⁵³Στο ίδιο, 6.

³⁵⁴Στο ίδιο, 10.

προστακτικών³⁵⁵, εντός συγκεκριμένων περιστάσεων, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη δημιουργία καθηκόντων και κανόνων αναφορικά με το ορθώς πράττειν. Πραγματώνουμε τις ιδιότητες αξιών, εφόσον ανακαλύπτουμε και συνάμα δημιουργούμε. Δεν αρκεί μονάχα να ανακαλύπτουμε, ούτε αρκεί μονάχα να δημιουργούμε³⁵⁶.

Η δυνατότητα πραγματώσεως των αξιών εντός του φυσικού μας κόσμου (ή αλλέως του κόσμου ένα), αναδύει έλλογα αιτήματα οντολογικής ή μεταφυσικής αρμονίας, εις ό,τι αφορά την αρμονική συνένωση γεγονότων και οντοτήτων, καθώς πραγματώνοντας τις δομές των αξιών, δημιουργούμε αξία καθ' εικόνα ενός ανωτέρου μεταφυσικού επιπέδου ενοποιήσεως. Σε γενικό επίπεδο πάντως, ο Nozick, θέλει να απομακρυνθεί από τις φιλοσοφικές προκλήσεις που προκύπτουν από την Φυσιοκρατία, γεγονός που εντοπίζεται καταφανώς μέσα από τις αφηρημένου τύπου αξιακές δομές που ο ίδιος αναγνωρίζει, οι οποίες έχουν υπερβατολογικό χαρακτήρα. Οι αξιακές δομές υπερβατολογικού χαρακτήρος, εντοπίζονται από το νου μας. Αφού τις εντοπίσουμε, τότε δημιουργούμε αυτομάτως και αξιώσεις για την εφαρμογή των, εντός της πραγματικότητός μας, δίνοντας τους ζωτική υπόσταση μέσω των πράξεών μας³⁵⁷.

Η απομάκρυνση του Nozick όμως από την Φυσιοκρατία, δεν στέκεται μονάχα εκεί, αφού ο Αμερικανός Φιλόσοφος, αναφέρεται στη μεγίστη αξία του ανθρωπίνου πνεύματος, ως προς τα ενεργήματα πραγματώσεώς μας, αλλά και ως προς την αξιολόγηση των διαφόρων καταστάσεων που αφορούν στη ζωή μας. Εν τούτοις, η θεωρία περί οργανικής ενότητας³⁵⁸ που εισηγείται, παραπέμπει, προφανώς, σε φυσιοκρατικά μοτίβα μεταηθικής σκέψεως. Όπως ο Popper με τον κόσμο των τριών διαστάσεων, έτσι και ο Nozick, μας προσανατολίζει τελικώς προς ένα μοντέλο καντιανού ρεαλισμού ή έστω, προς ένα μοντέλο μετριοπαθούς, ή και φυσικοποιημένου³⁵⁹, πλατωνισμού (όπως αυτό που αναδύεται διαμέσου της φιλοσοφικής σκέψεως του Αναπολιτάνου), το οποίο όμως, είναι συμβατό με την Φυσιοκρατία³⁶⁰.

Εντός αυτού του υβριδικού μοτίβου, οι ηθικές έννοιες και οι ηθικές αρχές, μπορούν να αποκτούν αιτιακή αποτελεσματικότητα. Σε κάθε περίπτωση πάντως, ο Nozick, δεν μας δίνει περαιτέρω εξηγήσεις αναφορικά με το ερώτημα «*από πού προέρχεται η εμφύσηση των αξιών που αναζητούμε για να πραγματώσουμε;*». Περαιτέρω, ούτε αιτιολογεί τα φιλοσοφικά του αξιώματα, που στηρίζουν την θεωρία του. Διευρύνει όμως τους ορίζοντές του, προς το πεδίο της ενορασιακρατικής Γνωσιο-

³⁵⁵Εδώ φαίνεται μια καντιανή προπαρασκευή σκέψεως.

³⁵⁶Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 256.

³⁵⁷Στο ίδιο, 259.

³⁵⁸Nozick, *Philosophical Explanations*, 416, 418-422.

³⁵⁹Βλέπε την φιλοσοφική προσέγγιση του John McDowell.

³⁶⁰Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 259.

λογίας, είτε αναγνωρίζοντας το ενδεχόμενο να σφάλουμε κατά την σύλληψη μαθηματικών αντικειμενικών ιδεών, είτε αναγνωρίζοντας, όπως τονίζει ο Στέλιος Βιρβιδάκης, την αποδοχή μυστικιστικών αναφορών³⁶¹ σε μη προτασιακά νοητικά αντικείμενα.

Πάντως ο Nozick, στο τελευταίο του βιβλίο (με τίτλο *Invariances, The Structure of the Objective World*), ένα χρόνο πριν τον θάνατό του, φαίνεται πως απομακρύνεται από αναζητήσεις μεταφυσικού επιπέδου, ακολουθώντας εντέλει μια φυσιοκρατική πορεία, εις ότι αφορά την επεξήγηση της ηθικής αντικειμενικότητας. Εν ολίγοις, περιγράφει την ηθική ανέλιξή μας ως προς ανώτερα, ηθικά, αξιακά επίπεδα με βάση την εκουσίως ευρύτερα δυνατή συνεργασία μας, προς χάριν ενός αμοιβαίου οφέλους³⁶², στο πλαίσιο μιας οργανικής ενότητας³⁶³ που αντλεί την αξία της, μέσα από τον πλουραλισμό των προσωπικοτήτων των επιμέρους Δρώντων Υποκειμένων, οι οποίοι με την σειρά των εναρμονίζονται ηθικώς μεταξύ των, κρατώντας παραλλήλως τον διακριτό τους χαρακτήρα³⁶⁴ που τους επιτρέπει να είναι άξιοι ηθικής³⁶⁵ αλλά και να μπορούν να παραγάγουν ηθική αξία, διαμέσου των πράξεών των³⁶⁶.

Με βάση τα ανωτέρω, σε γενικές γραμμές, η θεωρία περί αξιών του Nozick, στοχεύει στην θεμελίωση τόσο της ηθικής ωθήσεως όσο και της ηθικής έλξεως ταυτοχρόνως. Μέσω της ηθικής ωθήσεως, καταλαβαίνουμε πως το καθοριστικό μείζον τίμημα της ανηθικότητας, έγκειται στο γεγονός ότι αν είμεθα ανήθικοι τότε τοποθετούμε τους εαυτούς μας σε ένα χαμηλότερο αξιακό επίπεδο (τουτέστιν σε κλίμακα μικρότερης ηθικής αξίας, που δε συνάδει με την υπάρχουσα εγγενή αξία μας, αλλά και τις ηθικές δυνατότητές μας)³⁶⁷. Προχωρώντας, η ηθική έλξη προκύπτει από εμάς τους ιδίους, εφόσον αυτοαξιολογούμε την, ήδη υψηλή (λόγω εγγενούς³⁶⁸, εκ φύσεως και εκ γενετής αξιοπρέπειας), αξία μας³⁶⁹.

Αφού αξιολογούμε την αξία μας (ως πρόσωπα δημιουργηθέντα κατ' εικόνα Θεού³⁷⁰), τότε δευτερευόντως, δυνάμεθα να επιδιώκουμε ορθολογικώς ευγενείς στόχους, να αναζητούμε ηθικές ιδέες³⁷¹ και υψηλά ιδανικά αλλά και να καλλιεργούμε τον ίδιο μας τον εαυτό, αυξάνοντας την ήδη υψηλή

³⁶¹Βλέπε ενδεικτικώς, Nozick, *Philosophical Explanations*, 153-163.

³⁶²Nozick, *Invariances, The Structure of the Objective World*, 236-301.

³⁶³Sommers, *Vice and Virtue in Everyday Life*, 408.

³⁶⁴Nozick, *Philosophical Explanations*, 86, 415-418, 457.

³⁶⁵Με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την συμπεριφορά που αξίζουν.

Βλέπε, Sommers, *Vice and Virtue in Everyday Life*, 401-402.

³⁶⁶Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 259-260.

³⁶⁷Nozick, *Philosophical Explanations*, 409-411.

³⁶⁸Στο ίδιο, 414.

³⁶⁹Στο ίδιο, 451-452.

³⁷⁰Στο ίδιο, 402.

³⁷¹Εκπηγάζουσες παραδείγματος χάριν εκ του κόσμου τρία (χρησιμοποιώντας την φιλοσοφική προσέγγιση του Popper).

μας αξία³⁷². Για τον Nozick, η αναζήτηση ηθικώς ρεαλιστικών αξιών, δημιουργεί ηθικές απαιτήσεις, τόσο από εμάς προς τους άλλους, όσο και από τους άλλους προς εμάς. Εν συνόλω, επί τη βάσει των ανωτέρω, εάν θεωρήσουμε πως υπάρχουν διαφορετικές πορείες αξιακών αναζητήσεων, τότε η θεωρία του Nozick, οδηγεί σε ορισμένες κρίσιμες κατευθύνσεις.

Εν πρώτοις, η καθολική αξία δεν είναι τίποτε περισσότερο από μια εναρμονισμένη ενότητα διαφορετικών αναζητήσεων στο πλαίσιο της διαφορετικότητας. Η οργανική, εναρμονισμένη, ενότητα, ως αξιακή αποκρυστάλλωση, προκύπτει από την υπαρκτή ποικιλομορφία που παρατηρείται στον κόσμο³⁷³. Πράγματα με ίση ποικιλομορφία, έχουν υψηλότερα αξία εάν ευρίσκονται σε μια αρμονική ενοποίηση. Επί παραδείγματι, όλα τα χρώματα έχουν την ίδια αξία. Ωστόσο, η αξία ενός εκπληκτικού πίνακα δεν προκύπτει ως απλό άθροισμα της αξίας των επιμέρους χρωμάτων ξεχωριστά.

Ο διακριθείς πίνακας, διέπεται από μια διαφορετική, και σαφώς μεγαλύτερα, αξία εν συγκρίσει με το απλό άθροισμα της αξίας των επιμέρους χρωμάτων που χρησιμοποιήθηκαν στις κατάλληλες αναλογίες, αφ' ενός λόγω της αξίας που προκύπτει μέσα από την χρυσή τομή της εναρμονίσεως των επιμέρους χρωμάτων που διαφέρουν μεταξύ των, και αφετέρου λόγω της ξεχωριστής εμπνεύσεως του ταλαντούχου καλλιτέχνη, ο οποίος μετατρέπει την αξία του ταλέντου του μέσω της εμπνεύσεώς του από αντικειμενικές ιδέες κάλλους, σε μια εξυψωμένη, συγκριτικώς με το απλό άθροισμα της αξίας των χρωμάτων, παραχθείσα οργανική χρωματική αξία (η οποία και χαρακτηρίζει τελικώς, την σαφώς υψηλότερα, λόγω δημιουργικότητας, αξία του παραχθέντος έργου). Άλλα, αντίστοιχα παραδείγματα, αποτελούν τα πολύτιμα κοσμήματα, τα αυτοκίνητα πολυτελείας και η μουσική³⁷⁴.

Η εξυψωμένη αξία των, δεν οφείλεται μόνο στο άθροισμα των επιμέρους ακριβών στοιχείων των. Η εξυψωμένη αξία των πολύτιμων κοσμημάτων και των πολυτελών οχημάτων, μπορεί να οφείλεται στην καλαισθησία και στην επιτυχημένη, δημιουργική-εμπνευσμένη σύνθεση του κατασκευαστή, ο οποίος μετέτρεψε μια συλληφθείσα ιδέα κάλλους, σε καλλιτεχνική πράξη. Απαιτείται δηλαδή μια ανθρώπινη παρέμβαση, που προκύπτει κατόπιν δημιουργικής εμπνεύσεως.

Και σαφώς, η πολύτιμη αξία του πίνακα είναι ανεξάρτητη από τις τυχόν απόψεις του εκτιμητή, ακριβώς όπως η αξία ορισμένων ηθικών αντικειμενικών κρίσεων παραμένει αμετάβλητη εις πείσμα οιασδήποτε κρίσεώς μας περί αυτών. Παρά ταύτα, η αξία του πίνακα, εξαρτάται από τον εκτιμητή,

³⁷²Nozick, *Philosophical Explanations*, 505-507.

³⁷³Βιρβιδάκης, *Ο Κόσμος 3 του Καρλ Πόππερ, ως Ερμηνευτική Πρόταση για την Κατανόηση των Μοντέλων Αξιακού Ρεαλισμού*, 13.

³⁷⁴Προς χάριν κατανόησης της ανωτέρω σκέψεως, βλέπε Nozick, *Philosophical Explanations*, 415-422.

υπό την προϋπόθεση ότι ο εκτιμητής ευρίσκεται εις θέσιν, από άποψη γνώσεων και χαρακτήρος, να αντιληφθεί την ανωτέρα αξία που αντανακλά το εν λόγω διακριθέν έργο.

Για να δούμε και να αντιληφθούμε την αντανάκλαση των ηθικών αντικειμενικών ιδεών, ενδέχεται να χρειαζόμεθα μια ηθική προπαρασκευή γνώσεως, εάν βεβαίως δεν διαισθανθούμε απευθείας ενορατικώς την ηθική αυτή κρίση (ακριβώς όπως ο κατέχων εξειδικευμένες γνώσεις τέχνης εκτιμητής που ευρίσκεται εις θέσιν να αντιληφθεί το αντικειμενικώς καλαίσθητο). Εν τούτοις, η φύση «*του τι είναι κάτι και τι δεν είναι κάτι*» δεν εξαρτάται από εμάς, μολονότι μπορεί να βρεθούμε εις θέσιν, είτε διορατικώς είτε κατόπιν προσωπικού μόχθου και προσωπικών παραστάσεων, να αντιληφθούμε το μεγαλείο της αξίας μιας ιδέας. Εν προκειμένω, οι καλαίσθητες ιδέες, και αντιστοίχως οι ηθικές ιδέες, δεν εξαρτώνται αξιακώς, μήτε από τους έγκριτους κριτικούς τέχνης, μήτε και από τους μέντορες της Ηθικής Φιλοσοφίας.

Αντιστοίχως, σε επίπεδο Ηθικής, η προπαρασκευή γνώσεως μέσα από την κοπιώδη εργασία αλλά και μέσα τις εκτενείς μελέτες, ή η απευθείας ενόραση, μπορούν να μας καταστήσουν άξιους να αξιολογούμε με εύστοχο τρόπο τις ηθικές μας κρίσεις, χωρίς όμως οι κρίσεις αυτές να αντλούν αξία από την αξιολόγησή μας λόγω της αυθεντίας μας.

Εν κατακλείδι, ο Nozick φαίνεται πως ανάγει την ηθική επιρροή που ασκούμε και που μας ασκείται σε ένα γενικώτερο επίπεδο γενικής αξίας και όχι συγκεκριμένα στο επίπεδο των ηθικών αντικειμενικών αξιών. Πολλές φορές, μια ηθική συμπεριφορά δεν προκύπτει από στοχευμένη έλλογη δράση. Απεναντίας, πλείστες όσες φορές, η ηθική συμπεριφορά μας, μπορεί να προκύπτει δίχως ηθικό υπόβαθρο, ως απόρροια της γενικωτέρας δράσεώς μας, στο πλαίσιο της επιτεύξεως των στόχων μας. Παράγοντας (ή δημιουργώντας) αξία στο βωμό των ενασχολήσεών μας, αναπτύσσουμε (ή καλλιεργούμε) επιμέρους ηθικές και μη ηθικές συμπεριφορές που δεν είχαμε σκοπό εξ αρχής να παραγάγουμε (ή να αναπτύξουμε ή να καλλιεργήσουμε), οι οποίες, είτε εμπνέουν, είτε απωθούν τους γύρω μας³⁷⁵.

Ένα άτομο που αναζητά με ζήλο αξίες αλλά αγνοεί την κατηγορία των ηθικών αξιών, ενδέχεται να εξακολουθεί να ασκεί ισχυρή ηθική επιρροή στους άλλους. Εν συνόλω πάντως, στο κυνήγι των αξιών, ο Nozick δημιουργεί μια νέα ηθική βάση (*“moral basis”*)³⁷⁶, σκοπός της οποίας αποτελεί η επικέντρωση στην ηθική έλξη³⁷⁷. Η μεγίστη αξία της ηθικής έλξεως επαληθεύεται εφόσον αντιληφ-

³⁷⁵Alvin Goldman, “Philosophical Explanations by Robert Nozick,” *The Philosophical Review* 92 1 (1983): 88.

³⁷⁶Nozick, *Philosophical Explanations*, 452-457.

³⁷⁷Sommers, *Vice and Virtue in Everyday Life*, 405.

θούμε εμείς οι ίδιοι, το ηθικό διακύβευμα του να αναγνωρίζουμε ενορατικώς, να στηρίζουμε και άρα, να υπερασπιζόμαστε, ορθολογικώς την αξιοπρέπειά μας.

Δημιουργούνται λοιπόν δύο στόχοι που αφορούν στην ηθική έλξη. Πρώτο στόχο, αποτελεί η συγκεκριμενοποίηση της ηθικής βάσεως, εκ της οποίας αναδεικνύεται η ηθική σκέψη και ακολούθως η πράξη. Δεύτερο στόχο, αποτελεί η συγκεκριμενοποίηση των ηθικών ορίων στην συμπεριφορά των άλλων. Πιο συγκεκριμένα, αναζητείται ο προσδιορισμός των ηθικών περιορισμών στην συμπεριφορά των άλλων, που προκύπτουν από τα βασικά ηθικά μας χαρακτηριστικά³⁷⁸.

Ως έλλογα όντα που αναζητούν ηθικές αντικειμενικές αξίες αλλά και ικανούς λόγους προς το πράττειν, οφείλουμε να αναζητούμε μέσω του ηθικού στοχασμού ιδέες που θα πλοηγήσουν την επικείμενη ηθική μας δράση και θα μας καταστήσουν στο ίδιο επίπεδο με τις αξίες³⁷⁹. Η αναζήτηση αυτή, λειτουργεί υπέρ της ηθικής έλξεως και της ηθικής ωθήσεως, στηρίζοντας εντέλει τόσο την αύξηση της γενικότερας (ηθικής) αξίας του προσώπου μας, όσο και την αύξηση της κοσμικής αξίας της οργανικής ενότητας που προκύπτει πλουραλιστικώς από διαφορετικά στοιχεία³⁸⁰. Μάλιστα, εάν θεωρήσουμε πως ο κόσμος αποτελεί μια εναρμόνιση διαφορετικών στοιχείων (ή πληρέστερα μια οργανική ενότητα με εγγενή αξία), τότε οι επιμέρους πράξεις μας (που επαληθεύουν και αυξάνουν την αξία μας αλλά και προάγουν την αξία του συνόλου), μπορούν να αυξήσουν την ευρύτερα αξία της εναρμονισμένης πλουραλιστικής ενότητας³⁸¹.

Εις τούτο το σημείο όμως, οι ενοράσεις³⁸² διαδραματίζουν καίριο ρόλο, διότι εμπνέουν τα ιδεώδη και τις πράξεις μας, βοηθώντας μας να παράγουμε έργο που αξιακώς αξίζει περισσότερο από την απλή, άνευ δημιουργικότητας, ένωση στοιχείων (όπως συμβαίνει αντιστοίχως, με την προαναφερθείσα περίπτωση της απλής, άνευ χαρακτήρος, ενοποιήσεως ενός συνόλου χρωμάτων). Η ευρύτερα αξία λοιπόν, αυξάνεται μέσα από την προσωπική μας δράση αλλά και μέσα τη δημιουργικότητά μας. Πυρήνας της δράσεως και της δημιουργικότητάς μας όμως, αποτελούν οι αντικειμενικές ιδέες που συλλαμβάνουμε με το νου. Κάνοντας έναν παραλληλισμό με την Ηθική, γνωρίζουμε πως εκ φύσεως, φέρουμε μια αναλλοίωτη προσωπική αξία³⁸³.

³⁷⁸Στο ίδιο, 403.

³⁷⁹Nozick, *Philosophical Explanations*, 413.

³⁸⁰Με αυτόν τον τρόπο μάλιστα, δυνάμεθα να εξελιχθούμε στην καλύτερη δυνατή εκδοχή του εαυτού μας, συνδυάζοντας παράλληλα την ευδοκίμηση των καλύτερων συνθηκών ζωής.

Βλέπε, Nozick, *Philosophical Explanations*, 412.

³⁸¹Στο ίδιο, 446-450.

³⁸²Βλέπε, Nozick, *Invariances, The Structure of the Objective World*, 237.

³⁸³Sommers, *Vice and Virtue in Everyday Life*, 406.

Η αναλλοίωτη προσωπική αξία, επαληθεύεται όταν πράττουμε αναλόγως στεκόμενοι στο ύψος των ηθικών περιστάσεων, αλλά και όταν προασπίζουμε τον εαυτό μας απέναντι σε αντιδεοντολογικές απειλές που προκύπτουν εις βάρος της αξιοπρέπειάς μας. Εάν δεν προασπίζουμε τον εαυτό μας, τότε δεν επαληθεύουμε την αξία μας, και έτσι, με αυτόν τον τρόπο μειώνουμε την αξία του οργανικού συνόλου. Από την άλλη, εάν πράξουμε ανηθίκως, τότε πάλι μειώνουμε την αξία μας, μειώνοντας παραλλήλως και την αξία του συνόλου³⁸⁴, εφόσον λόγω της ανηθικότητός μας απομακρυνόμεθα από τους υπολοίπους Ηθικούς Δρώντες, διαταράσσοντας σε ευρεία εμβέλεια την οργανική ενότητα³⁸⁵.

Πράττοντας όμως ηθικώς κατόπιν της συλλήψεως αντικειμενικών ηθικών ιδεών, αξιοποιούμε στο έπακρο την κατ' αρχήν αξία μας, ενόσω δημιουργούμε μια νέα αξία, που συνεισφέρει τα μέγιστα στην ανάπτυξή μας, αλλά και στην συνακόλουθη αύξηση της αξίας του οργανικού συνόλου. Η αύξηση της αξίας του οργανικού συνόλου λοιπόν, προϋποθέτει την ενορατική σύλληψη αντικειμενικών ηθικών ιδεών³⁸⁶, μέσα από την κατ' αρχήν αναζήτηση (*"seeking value"*)³⁸⁷ ή ανίχνευσή των³⁸⁸. Έπειτα, η ηθική διάπλαση, προϋποθέτει απαραίτητως την διαπροσωπική συναναστροφή³⁸⁹, ούτως ώστε να υπάρξουν οι κατάλληλες αφορμές για να πράξουμε ηθικώς ή για να επιβεβαιώσουμε την αξιοπρέπειά μας, θέτοντας όρια προς τους υπολοίπους γύρω μας. Άλλωστε, δεν νοείται ηθική δίχως συναναστροφή (ή έστω, δίχως να απευθυνόμεθα κάπου).

Η συναναστροφή με την σειρά της, αποτελεί το ειδοποιό χαρακτηριστικό της οργανικής ενότητας, ανάμεσα στους ανθρώπους³⁹⁰. Συνεπώς, η οργανική αξία αυξάνεται, όταν δημιουργούμε ηθικές σχέσεις που μας δίνουν το έναυσμα για να εναρμονιστούμε μεταξύ μας (μέσω της αλληλεπιδράσεως)³⁹¹, σεβόμενοι τη διαφορετικότητα των άλλων.

Άλλωστε, όπως επισημαίνει ο Nozick, οι αξίες είναι σαν τους ήλιους. Ακόμα κι αν δεν μας φέρνουν στην ίδια κλίμακα με τον ήλιο, μας μετατρέπουν, τουλάχιστον, σε «φεγγάρια» ούτως ώστε να

³⁸⁴ Δημιουργώντας διχόνοια, δυσαρμονία, αλλά και διαμάχες.

³⁸⁵ Nozick, *Invariances, The Structure of the Objective World*, 283.

³⁸⁶ Στο ίδιο, 7, 125, 162.

³⁸⁷ Nozick, *Philosophical Explanations*, 457-459, 463-464, 519.

³⁸⁸ Sommers, *Vice and Virtue in Everyday Life*, 407.

³⁸⁹ Λέγει ο Nozick: *"My actions are connected with yours when the outcome of some action of yours varies, depending upon what I do. My actions can affect the outcome of one of your actions. Our actions are mutually connected when my actions are connected with yours, and yours are connected with mine. Frequently, the actions of different people, are mutually connected and the outcomes are nontrivially affected. This is the background that gives rise to ethics"*. Nozick, *Invariances, The Structure of the Objective World*, 240.

³⁹⁰ Βλέπε, Sommers, *Vice and Virtue in Everyday Life*, 408.

³⁹¹ Nozick, *Philosophical Explanations*, 570.

λάμπουμε μέσω του «αντανακλώμενου φωτός» του «*Ηλίου*», αντιμετωπίζοντας έτσι το «σκοτάδι» (ήτοι κατ' αναλογία, την ανηθικότητα που ενυπάρχει εντός του κόσμου που μας περιβάλλει)³⁹².

19. Συμπερασματική Τοποθέτηση περί της Σημασίας της Θεωρίας του Rawls στη Μεταηθική Διαβούλευση αλλά και στην Ανάδειξη ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού

Εν κατακλείδι, λαμβάνοντας υπόψιν τους ανωτέρω προβληματισμούς αλλά και τα κυριότερα χαρακτηριστικά που διέπουν το έργο του Rawls (πέραν των ζωτικών χαρακτηριστικών της τροπικής προσεγγίσεως του Nozick που μόλις αναλύσαμε εν συναρτήσει με τις θεωρίες του Αναπολιτάνου και του Porper), ο ρόλος οιοδήποτε αναλαμβάνει την πρόκληση να εισέλθει οικειοθελώς σε μια μεταηθική συζήτηση δευτέρου επιπέδου, (ή αλλέως σε μια συζήτηση στην οποία, εν προκειμένω, δημιουργείται η αξίωση για τον εντοπισμό ρεαλιστικών στοιχείων που εδράζονται επάνω σε μια κοσμολογική αντικειμενική Ηθική εγγενούς αξίας, εν είδει ιδιοτήτων που είναι φέρ' ειπείν ανάλογες με τις ιδιότητες των φαινομένων των χρωμάτων και του ήχου) με σκοπό την ανάδειξη ενός Ηθικού Ρεαλισμού μετριοπαθούς χαρακτήρα, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί γνησίως αλλά και υπευθύνως εξισοροποιητικός.

Ο λόγος είναι ο εξής. Πέραν των πρώτων μεταηθικών προβληματισμών που αφορούσαν στη γλώσσα και τον ρόλο αυτής αναφορικώς με το Αγαθό, (μη κανονιστικού τύπου ηθική διαβούλευση δευτέρου επιπέδου η οποία εστιάζει, μεταξύ άλλων, στην εύλογη αξίωση επεξηγήσεως των σημαινόντων που σχετίζονται με το εννοιολογικό βάθος των σημαινομένων που αφορούν στις όψεις του Αγαθού), δημιουργούνται επίσης, ορισμένες πολυπαραγοντικές προκλήσεις που αφορούν στην αλήθεια ή την αναλήθεια ορισμένων ηθικών ισχυρισμών, την ύπαρξη ηθικών γεγονότων, τη διερεύνηση του ρόλου της ηθικής ψυχολογίας αλλά και την επιστημολογική σημασία των ηθικών ενοράσεων. Η αξίωση για τον εντοπισμό ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού, απαιτεί κατά κύριο λόγο την ακολουθία τεσσάρων τρόπων σκέψεως, οι οποίοι οφείλουν εφεξής να διέπουν την έλλογη ηθική και μεταηθική μας μελέτη.

Εν πρώτοις, απαιτείται πλήρης εποπτεία των διαφόρων απόψεων, κανονιστικών και μη, οι οποίες

³⁹² Λέγει ο Nozick: *“Individuals who embody Values are fountains of Value; they are Suns: they shine forth Value which warms us. Even if they don't make us sunlike, they make us moons at least so that we shine with reflected Light and no longer are dark”*.

Nozick, *Philosophical Explanations*, 436.

Βλέπε επίσης συμπληρωματικώς, τον όρο *“Ethics of Light”*, ο οποίος ευρίσκεται στο τελευταίο βιβλίο του Nozick, με τίτλο *Invariances: Nozick, Invariances, The Structure of the Objective World*, 280.

σχετίζονται με την Ηθική.

Δεύτερον παραγωγικώς, όπως η μέλισσα επιλέγει την τροφή της μέσα από μια σειρά τροφικών επιλογών που έχει στη διάθεσή της, έτσι, στην περίπτωση των αξιώσεων που αφορούν στην ύπαρξη ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού, απαιτείται μια επιλογή στοιχείων που συνδυαζόμενα λειτουργικώς μεταξύ των, (εδώ έγκειται η δυσκολία της μετριοπαθούς ηθικώς ρεαλιστικής αξιώσεως) μπορούν να προσφέρουν πειστικές και τεκμηριωμένες, επιχειρηματολογικώς, απαντήσεις σε δύσκολα ερωτήματα που αφορούν σε δισεπίλυτα μεταηθικά προβλήματα. Παραδείγματος χάριν, πώς θα καταφέρουμε να βρούμε επιχειρήματα που θα βοηθήσουν στην σύμπλευση μεταξύ συνεκτικισμού και ρεαλιστικών ερμηνειών ή στην συμπίεση μεταξύ ηθικής ψυχολογίας και ενοράσεων από τη στιγμή που υφίσταται καταστατική ασυμβατότητα μεταξύ των; Πώς θα καταφέρουμε ακολούθως να αποφύγουμε τον κίνδυνο να παραμείνουμε σε μια εκλεκτικιστική συλλογή στοιχείων χωρίς βαθύτερη συνεκτική σύνθεση;

Τρίτον, απαιτείται η ακολουθία μιας μεθόδου, η οποία δημιουργεί επιλυτικές οδούς, που αξιολογούνται με βάση την ικανότητά των να σταθούν στο ύψος των απαιτητικών περιστάσεων που προκύπτουν από την έλλογη κρίση μας³⁹³.

Τέταρτον, απαιτούνται ικανά επιχειρήματα ενάντια σε οιονδήποτε συνηγορεί υπέρ της απόψεως ότι ο κλάδος της Μεταηθικής διέπεται επί της αρχής από κατηγορικά και μεθοδολογικά λάθη, αφού η εφαρμογή της Ηθικής έχει πρακτικό χαρακτήρα. Απαιτούνται δηλαδή επιχειρήματα τα οποία να αναδεικνύουν την σημασία της αναδείξεως προβληματισμών που άπτονται της αξίας της εγγενούς φύσεως της ιδίας της Ηθικής.

Συγχρόνως, εξίσου σημαντική είναι η διαδικασία κριτικού ισορροπητικού σταθμίσματος, το οποίο σε πρώτο επίπεδο ζυγίζει αναλυτικώς τις αντιθετικές ηθικές μεταξύ των διαστάσεις μέσω της προσωπικής και διαπροσωπικής ανάλυσεως των κυριάρχων απόψεων που συνηγορούν υπέρ αυτών (εν προκειμένω δηλαδή, μεταξύ του διπόλου της Κατασκευασιοκρατίας και του Ηθικού Ρεαλισμού). Η αποκρυστάλλωση της ευρέσεως κοινών σημείων μεταξύ των διαφόρων αντιθετικών θέσεων, δημιουργεί εκ νέου συμπεράσματα, τα οποία δύνανται να χρησιμοποιηθούν, υπέρ μιας μεταηθικής αποτιμητικής ωσμώσεως, μέσα από την οποία δυνάμεθα να αντικρίσουμε ορισμένες αχτίδες Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού.

³⁹³Hillary Putnam, *The Collapse of the Fact/ Value of Dichotomy* (Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 2002), 97.

Οι αχτίδες αυτές, γίνονται ολοένα και πιο εμφανείς, μέσα από τις συνεχείς μελέτες αλλά και την ευρύτερα υπόσχεση για την συνέχιση του μεταηθικού διαλόγου στο διηνεκές, ακόμα και από διανοητές που μολονότι δεν συμμετέχουν σε αυτόν, τα έργα των, ή τα έργα των φιλοσόφων που μελετούν, υποδηλώνουν, έστω και ορισμένες, ισχνές μεταηθικές θέσεις, προβληματισμούς αλλά και προοπτικές.

Αφενός εν προκειμένω, διότι χρησιμοποιείται ένα ρασιοναλιστικό μοτίβο νεοκαντιανής εμπνεύσεως, το οποίο εγγυάται μια στοιχειώδη συνοχή εν παραλλήλω με μια, εν συγκρίσει με το ρασιοναλιστικό παρελθόν, πρωτοφανή ευελιξία.

Αφετέρου, διότι η ρωλσιανή κατασκευασιοκρατική σκέψη διέπεται από έναν επιθυμητό εργαλειακώς συνεκτικισμό, ο οποίος, μολονότι δεν συμπορεύεται με μια γνωσιολογική θεμελιοκρατική θεμελίωση, μπορεί να βοηθήσει στην ανεύρεση ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού, εις πείσμα των απόψεων του Williams που συνηγορούν υπέρ της απορρίψεως των θεωριών του Rawls, του Hare και του Scanlon λόγω μιας εμφανούς, κατά τον ίδιο, υπεραπλουστευμένης δομής³⁹⁴.

Πρωτίστως όμως, η κανονιστική σκέψη του Rawls, μολονότι ηθικώς αντιρεαλιστική, μπορεί να βοηθήσει εντέλει στη μελέτη που αναπτύσσεται στο όνομα του Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού, ιδίως εάν λειτουργήσουμε με πλοηγό σκέψεως τις μελέτες των Milo³⁹⁵ και O' Neill³⁹⁶, οι οποίοι, κατά τη δεκαετία του 1990, υπό το πρίσμα της μεταηθικής διαστάσεως, ανέπτυξαν μελέτες

³⁹⁴Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 47.

³⁹⁵Βλέπε, Ronald Milo, "Contractarian Constructivism," *Journal of Philosophy* 92 4 (1995): 181-204.

³⁹⁶Βεβαίως, η O'Neill, προβαίνει σε μια κριτική της Αναστοχαστικής Ισορροπίας. Σε γενικό επίπεδο πάντως, το φιλοσοφικό έργο του Kant ασκεί καθοριστική επιρροή στην σκέψη της.

Βλέπε, Onora O'Neill, *Acting on Principle* (New York: Columbia University Press, 1975), 27.

Βλέπε επίσης, Onora O'Neill, "Constructivism versus Contractualism," *Ratio* 16 4 (2003): 319-331.

Βλέπε επίσης, τις ακόλουθες πηγές: Onora O'Neill, "Constructivism in Rawls and Kant," στο *The Cambridge Companion to Rawls*, επιμέλεια Samuel Freeman (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 347-367.

Onora O'Neill, "Constructivisms in Ethics," *Presidential Address, Proceedings of the Aristotelian Society* 89 1 (1989): 1-17.

Onora O'Neill, *Constructions of Reason* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

Onora O'Neill, "Vindicating Reason," στο *The Cambridge Companion to Kant*, επιμέλεια Paul Guyer (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 289-308.

Onora O'Neill, *Towards Justice and Virtue: A Constructivist Account of Practical Reasoning* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

Onora O'Neill, "Political Liberalism and Public Reason: A Critical Notice of John Rawls, Political Liberalism," *Philosophical Review* 106 3 (1997): 411-428.

Onora O'Neill, "Constructivism in Ethics," στο *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, 2^η Έκδοση, επιμέλεια Edward Craig (London: Routledge, 1998), 630-632.

Onora O'Neill, "Kantian Constructivisms," στο *Rationalität, Realismus, Revision. Vorträge des 3 Internationalen Kongresses der Gesellschaft für Analytische Philosophie in München*, επιμέλεια Julian Nida-Rümelin (Berlin, New York: De Gruyter, 1999), 3-16.

Βλέπε επίσης, την ευρύτερη επιχειρηματολογία της O'Neill (ειδικότερως εκείνη που ανεπτύχθη το 2012) σχετικώς με την σημασία της ιδιοκτησιακής Δημοκρατίας στον Rawls.

ενδιαφέροντος για μια ευρύτερη επανασύνταξη των βασικών θέσεων του Rawls³⁹⁷, υπέρ ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού [βεβαίως, αποτελεί αλήθεια πως δεν είναι προφανές ότι η O'Neill θα υιοθετούσε κάποια αντίληψη Ηθικού Ρεαλισμού (ακόμη και μετριοπαθούς)].

Έπειτα, εφόσον δεχθούμε καταστατικά ότι υπάρχουν γεγονότα που συνυφαίνονται με τον καθαρό Λόγο, και κατ' επέκτασιν με τους όρους της λειτουργίας αυτού, τότε αντιστοίχως, ενδεχομένως να δυνάμεθα να χρησιμοποιήσουμε μαθηματικές ή αντιστοίχως ηθικές έννοιες που έχουμε επινοήσει, συμφώνως προς τους κανόνες που υφίστανται, και που μας επιτρέπουν κατ' ακολουθίαν, να διατυπώσουμε συγκεκριμένες κρίσεις, οι οποίες μπορούν να γίνουν αντικείμενο αποδόσεως τιμών αληθείας ή ακόμα και εφαρμογής της αρχής της δισθενείας (*"principle of bivalence"*)³⁹⁸ επί αυτών.

Υστέρως, υπό το πρίσμα της Πολιτικής Φιλοσοφίας, ο πλουραλισμός απόψεων που πρεσβεύει η πολιτική σκέψη του Rawls, εγγυάται την πολύπλευρη ανάπτυξη μελέτης απόψεων που σχετίζονται με όλες τις εκφάνσεις της μεταηθικής σκέψεως. Ακόμα και απόψεων που συνηγορούν υπέρ της επιτυχούς φυσιοκρατικής αναγωγής των συγκροτητικών στοιχείων της ηθικής πραγματικότητας.

Τούτο συνεπάγεται, την ανάπτυξη πολλαπλών μελετών, που σε δεύτερο επίπεδο, ένας Μεταηθικός Φιλόσοφος καλείται να βάλει εις τάξιν, μέσω της συνθετικής μεθοδολογίας που ακολουθεί. Τέλος, εφόσον θεωρήσουμε πως η Κατασκευασιοκρατία³⁹⁹ προηγείται της Ρεαλιστικής Οντολογίας λόγω της δημιουργίας ενός συμβολαιακού εδάφους καντιανής φύσεως για έλλογη διωποκειμενική συνεννόηση, ακόμα και η Ηθική Οντολογία, μέσω των συγχρόνων νεοαριστοτελικών απόψεων αναβιώσεως του αριστοτελικού πνευματικού ιδεώδους, θα μπορούσε να λειτουργήσει κατόπιν συμπληρωματικώς, εντός της κατασκευής υπό την προϋπόθεση όμως, πως δεν αποτελεί απειλή ενάντια στον πλουραλισμό απόψεων⁴⁰⁰.

Τούτο, θα μπορούσε να προκύψει μέσα από μια ηθική διάπλαση αρετής, ανάμεσα σε ανθρώπους διαφορετικών πεποιθήσεων και χαρακτηριστικών, που στο πλαίσιο του αλληλοσεβασμού και της αλληλοεκτιμήσεως μεταξύ των, θα λειτουργούσε, τόσο υπέρ του κοινωνικού πλουραλισμού όσο και υπέρ της προσωπικής αυτοπραγματούσεως, επί τη βάσει μιας κοινής αφετηρίας που εστιάζει,

³⁹⁷Βλέπε χαρακτηριστικώς, Onora O'Neill, *Faces of Hunger: An Essay on Poverty, Justice, and Development* (London: Allen-Unwin), 2.

³⁹⁸Για τον πρωτότυπο αγγλικό όρο βλέπε, Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 443.

³⁹⁹Η οποία αποτελεί προσέγγιση που οδηγεί σε μια αντιρεαλιστική θεώρηση της οντολογίας.

⁴⁰⁰Για ορισμένες μεταηθικές νεοαριστοτελικές προσεγγίσεις, βλέπε Στέλιος Βιρβιδάκης, "Η Αριστοτελική Ηθική και οι Σύγχρονες Αντιθεωρητικές Τάσεις στον Χώρο της Ηθικής Φιλοσοφίας," στον τόμο που επιμελείται ο Δημήτριος Ανδριόπουλος με τίτλο, *Αριστοτέλης: Αφιέρωμα στον John Anton* (Αθήνα: Εκδόσεις Εστία, 1994), 314-333. Βλέπε επίσης, Nancy Sherman, *The Fabric of Character: Aristotle's Theory of Virtue* (Oxford: Clarendon, 1989).

φιλοσοφικώς, θρησκευτικώς και πολιτικώς, στο τι μας ενώνει και όχι στο τι μας χωρίζει. Μιας κοινής αφετηρίας, εκ της οποίας θα εκκινούσαν κοινές ή διαφορετικές αναζητήσεις με κοινή ή διαφορετική φιλοσοφική κατάληξη για το τι εστί Αγαθόν⁴⁰¹.

Η εύλογη και απαιτητική πρόκληση που αντιμετωπίζει λοιπόν ένας μεταηθικός Φιλόσοφος ο οποίος ενδιαφέρεται για την σημασία και την ανάδειξη ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού, σχετίζεται, μεταξύ άλλων, με την εύρεση επιχειρημάτων που θα μπορούσαν να καταστούν ικανά, ούτως ώστε να εγκαταλειφθούν οι αμιγώς καντιανές κατασκευασιοκρατικές, πρακτικού χαρακτήρος, λογικές οι οποίες, εις πείσμα των ηθικώς ρεαλιστικών αξιώσεων, καλλιεργούνται και υποστηρίζονται, μεταξύ άλλων, από τον Rawls και την Korsgaard, ούτως ώστε να αναπτυχθεί ακολούθως ένα γόνιμο έδαφος ρασιοναλιστικής συμβατότητας με καντιανά ενορασιοκρατικά, και όχι μόνο πρακτικής φύσεως, στοιχεία αλλά και με μετριοπαθείς πλατωνικές δεσμεύσεις που αφορούν στο Όν, με σκοπό την ανάπτυξη θέσεων που αναδεικνύουν έναν Μετριοπαθή Ηθικό Ρεαλισμό⁴⁰².

Ίσως λοιπόν, εντεύθεν συνάγεται το συμπέρασμα πως είναι προτιμότερο να μην αναλωθούμε σε μια προσπάθεια να πείσουμε τους ιρεαλιστές κατασκευασιοκράτες-υποστηρικτές του Rawls να ασχοληθούν με οντολογικά ή φυσιοκρατικά ζητήματα⁴⁰³, αλλά αντιθέτως εμείς οι ίδιοι, από κοινού με τους εκσυγχρονιστές της ιρεαλιστικής κατασκευασιοκρατικής θεωρίας, να εκμεταλλευτούμε τα ζωτικά χαρακτηριστικά της θεωρίας του Rawls, ούτως ώστε να βαδίσουμε, εν παραλλήλω με την

⁴⁰¹Υπό αυτή την συνθήκη, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως μια ουσιαστική πνευματική ηθική μεταρρύθμιση, θα ξεκινούσε εφόσον υπό την αιγίδα του Ορθού (και άρα στο πλαίσιο του σεβασμού απέναντι στην διαφορετικότητα), εργαζόμασταν από κοινού με εκπροσώπους των ελλόγων δογμάτων, ούτως ώστε να εντοπισθούν κοινά σημεία Ηθικού Ρεαλισμού ανάμεσα στα δόγματα αυτά, εφόσον όμως πρώτα αναστοχαστούμε τις όποιες διαδογματικές διαφορές υπάρχουν μεταξύ των. Στον Πολιτικό Φιλελευθερισμό, στο πλαίσιο του πολιτικού σεβασμού παγκοσμιότητας (και όχι στο πλαίσιο της αποδοχής της παγκοσμιοποίησης και της ομογενοποίησης των διαφορετικών πολιτισμών), τα ίδια τα δόγματα μέσω των εκπροσώπων των, θα πρέπει προς χάριν της απροσκόπτου λειτουργίας των, να αναζητήσουν από κοινού και με δική τους πρωτοβουλία ρεαλιστικές αρχές μέσα των. Εντοπίζοντας ρεαλιστικές αρχές μέσα των, μπορούν να αναλογισθούν ποιες εξ αυτών των αρχών, κινούνται στο ίδιο μήκος κύματος (ή ταυτίζονται μεταξύ των), με σκοπό την φιλοσοφική (και ακολούθως ηθική) συνεννόηση, την πολιτική συνεννόηση, αλλά και τη δημιουργία ορθολογικών βάσεων, επί των οποίων δύναται να εδραστεί σε δεύτερο επίπεδο, μια ευλόγως αναδυόμενη αρεταϊκή διαπολιτισμική καλλιέργεια που δεν καταργεί τη διαφορετικότητα. Αυτές οι αρχές, μπορούν να λειτουργήσουν ως εφελκυστικό πολιτικής αμοιβαιότητας, σεβασμού και αδελφοσύνης, εν παραλλήλω με την (από κοινού ή διαφορετική) αναζήτηση περαιτέρω ηθικών στοιχείων, που είτε ενώνουν, είτε διαφοροποιούν τα δόγματα μεταξύ των. Σε κάθε περίπτωση όμως, όπως ειπώθηκε, θα πρέπει πρωτίστως, τα δόγματα αυτά να κρίνονται μέσα από τρία πολιτικά στάδια. Στο πρώτο στάδιο, θα πρέπει να κρίνεται το έλλογο ή το ανορθόλογο των περιεκτικών δογμάτων. Εάν τα περιεκτικά δόγματα είναι έλλογα, τότε θα πρέπει να κρίνονται επί τη βάση του εάν το εννοιολογικό περιεχόμενό των, λειτουργεί εις βάρος άλλων περιεκτικών δογμάτων. Εάν όχι, τότε θα πρέπει να απεκδυθούν, στο πλαίσιο της πολιτικής συνεννόησης, το περιεκτικό τους υπόβαθρο.

Για τα τρία στάδια αξιολόγησης των δογμάτων, βλέπε Rawls, *Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, 242-243.

Βλέπε επίσης, Rawls, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, 52.

Βλέπε επίσης, Παπαγεωργίου, *Η Πολιτική Δυνατότητα της Δικαιοσύνης*, 140.

⁴⁰²Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 382.

⁴⁰³Ο όρος «Οντολογία» αναφέρεται σε φιλοσοφικό πεδίο. Ο όρος «Φυσιοκρατία», αναφέρεται σε μια θεωρία περί των αντικειμένων του πεδίου της Οντολογίας καθώς και περί της προσεγγίσεως των αντικειμένων αυτών.

ταυτοχρονισμένη μελέτη και άλλων ηθικών ρευμάτων, προς την απαιτητική διαδικασία περί της αναδείξεως ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού.

Άλλωστε, εάν θεωρήσουμε καταστατικώς πως υφίσταται κάποιου είδους Μετριοπαθής Ηθικός Ρεαλισμός, τότε ο Rawls κατασκευάζει διαισθητικώς μια αλήθεια εντός μιας ευρυτέρας, αντικειμενικής αλήθειας, γεγονός που συνεπάγεται πως στη περίπτωση που οι αρχικές διαισθήσεις⁴⁰⁴ του είναι αληθείς, τότε και η κατασκευασμένη αλήθεια διέπεται από ένα ρεαλιστικό κατ' αρχήν πνεύμα, το οποίο αποτελεί εγγυητικό παράγοντα για τη δημιουργία μιας μορφής κοινωνικού επιστεγάσματος· ήτοι για τη δημιουργία μιας μορφής ουτοπικού ρεαλισμού⁴⁰⁵.

Αν μη τι άλλο, χρειαζόμεθα το πνεύμα του νεοκαντιανού ρωλσιανού οικοδομήματος, το οποίο σε δεύτερο χρόνο, μπορεί να επιστεγάσει έναν μετριοπαθή οντολογικό ρεαλισμό ή μετριοπαθείς ρεαλιστικές απόψεις γενικώτερα, στον βαθμό που αυτές λειτουργούν βοηθητικώς και κατ' επέκτασιν δεν λειτουργούν υπέρ το δέον ενάντια στην πλουραλιστική, και ηθική ειδικότερως, υποκειμενικότητα⁴⁰⁶. Μπορεί σε γενικό επίπεδο ο Rawls να ενδιαφέρεται για τη δημιουργία μιας

⁴⁰⁴Επί παραδείγματι, «η διαισθητική μας βεβαιότητα για την προτεραιότητα της Δικαιοσύνης».

Βλέπε, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 28.

⁴⁰⁵Την οποία οραματίζεται ο ίδιος.

Θα μπορούσαμε να φανταστούμε έναν κόσμο ουτοπικού ρεαλισμού, εντός του οποίου η Ευρεία Αναστοχαστική Ισορροπία θα οδηγήσει τους πολίτες στην εξαγωγή ηθικών συμπερασμάτων καθώς και στην, διαμέσου του πρακτικού μας Λόγου, παραγωγή ηθικών κρίσεων, το περιεχόμενο των οποίων, ταυτίζεται με το περιεχόμενο ορισμένων αντικειμενικών ηθικών κρίσεων που έχει, προτέρως, συλλάβει ή δεν έχει συλλάβει, ένα μέρος των πολιτών ή απαντες οι πολίτες.

Στο σημείο αυτό, συμφύρεται η έννοια του Ηθικού Ρεαλισμού ως μεταηθικής θέσεως με την έννοια της ρεαλιστικής πολιτικής ουτοπίας. Εν προκειμένω, η *πολιτικής φύσεως* ουτοπία είναι ρεαλιστική, εφόσον δεν είναι ανέφικτη η πραγμάτωσή της μέσα στον κόσμο μας.

⁴⁰⁶Εάν ως άνθρωποι στηριζόμεθα κατά κύριο λόγο επάνω στην έλλογη ικανότητά μας, τότε πράγματι τείνουμε να συμφωνήσουμε με την προοπτική παραγωγής μιας κατασκευασιοκρατικής αντιρεαλιστικής Ηθικής, η οποία είναι στο χέρι μας, καθώς εκτιμούμε την πρακτική αναγκαιότητά της, στο πλαίσιο της κοινωνική συνοχής και του αμοιβαίου σεβασμού (τουτέστιν, εκτιμούμε εν πλήρει συνειδήσει την εκ φύσεως δυνατότητά μας να κατασκευάσουμε και να λαξεύσουμε Ηθική λόγω της ελλόγου ικανότητός μας). Ταυτοχρόνως, τείνουμε να εκτιμούμε και την εγγενή αξία της παραχθείσας, εκ του πρακτικού μας Λόγου, ηθικής κατασκευής. Παρά ταύτα, εάν ταυτοχρόνως συμφωνούμε με το ενδεχόμενο υπάρξεως αντικειμενικώς καλών ηθικών κρίσεων που δυνάμεθα εξ ανθρωπίνου φύσεως να εντοπίσουμε (άλλωστε, «χωρίς ηθικές ενοράσεις, οι ερμηνευτικές κατασκευές είναι κενές, ενώ οι ενοράσεις χωρίς ερμηνευτικές κατασκευές, είναι τυφλές»), τότε διαμέσου του εντοπισμού ρεαλιστικώς εννοουμένων (ή ερμηνευομένων) ηθικώς ρεαλιστικών προτάσεων μπορούμε:

Α) Να στηρίζουμε και να υποστηρίζουμε την αντιρεαλιστική ηθική κατασκευή στην αρχή της, στη μέση της και στο τέλος της.

Β) Κατά τη διάρκεια της διαπλάσεως της αντιρεαλιστικής ηθικής κατασκευής να αποφανθούμε ηθικώς με ενορασιοκρατικό τρόπο κατά συγκεκριμένων περιπτώσεων που αποτελούν προδήλως ηθικά ατοπήματα χωρίς να χρειάζεται εκτενής επιχειρηματολογία αναλώσεως φαιάς ουσίας για να εξηγηθούν τα «ηθικώς ανεπίτρεπτα» (προφανώς, η διαίσθησή μας και μόνο αρκεί για να θεωρήσουμε επί παραδείγματι πως το να θυσιάζει κανείς ένα αθώο βρέφος, αποτελεί απεχθή, απαράδεκτη, πράξη σε όλους τους δυνατούς κόσμους, χωρίς να προβούμε σε ηθικές δοκιμές για να αποδείξουμε το προδήλως αντιδεοντολογικό της υποθέσεως).

Γ) Να αναδείξουμε επιχειρήματα που λειτουργούν εν παραλλήλω με τα επιχειρήματα που αναπτύσσονται με αντιρεαλιστικό τρόπο, καθώς δεν γνωρίζουμε εάν οι «αντικειμενικές ηθικές μας κρίσεις» αποτελούν πράγματι αντικειμενικές ηθικές κρίσεις. Εάν ανάγουμε μέρος των υποψηφίων αντικειμενικών μας κρίσεων στο πλαίσιο της αντιρεαλιστικής επιχειρηματολογίας (δικαιολογώντας τις ως εύλογες εικασίες-πιθανές αντικειμενικές κρίσεις που χρήζουν εκτενούς αναλύσεως αλλά και ενδεδειγμένης σκέψεως εντός του πλαισίου της ελλόγου διαβουλεύσεως), τότε

ρεαλιστικής, θεσμικής, ουτοπίας, ωστόσο η αξίωσή του από μόνη της, αποκομμένη από υβριδικές ορθολογικές αξιώσεις, αδυνατεί να στηριχθεί επάνω σε ισχυρές βάσεις που θα εγγυηθούν την ύπαρξη συθέμελης σταθερότητας στο συνολικό οικοδόμημα της σκέψέως του⁴⁰⁷.

δυνάμεθα να αναπτύξουμε διαλόγους που δοκιμάζουν ευλόγως την αντοχή της κατασκευής σε κάθε σημείο της Αναστοχαστικής Ισορροπίας (η οποία μπορεί, συμφώνως προς ορισμένες φιλοσοφικές απόψεις, να αναπτύξει μεταφυσικές προοπτικές).

Δ) Να γίνουμε σοφότεροι στο πλαίσιο της εναρμονίσεώς μας με τους υπολοίπους συνανθρώπους μας. Βεβαίως, πολλές φορές, είναι αδύνατο να εντοπίσουμε, αντικειμενικές ηθικές ιδέες δίχως να κατέχουμε την απαιτούμενη ηθική γνώση. Παρά ταύτα, η ενόραση ιδεών που ευρίσκονται εντός του κόσμου που μας περιβάλλει υπό τη μορφή αξιών (οι οποίες δεν έχουν, όπως στην περίπτωση της φιλοσοφικής θεωρίας του Kant, υπερβατολογικό χαρακτήρα) [ορισμένες εκ των οποίων μπορεί να μην έχουν ανακαλυφθεί ακόμη (και μπορούν να ανακαλυφθούν, διότι η ανακάλυψή των δεν θα λειτουργούσε εναντίον της ευημερίας της ανθρωπότητας)], ή η ενόραση ιδεών περί της αληθείας, του καλού και της Δικαιοσύνης που ευρίσκονται εκτός του Κόσμου που μας περιβάλλει (συμφώνως προς την *Πολιτεία* του Πλάτωνος), δύνανται να μας προσφέρει απευθείας ηθικές γνώσεις που θα μπορούσαν να φανούν χρήσιμες όσον αφορά την συμβουλευτική συνεισφορά των, ως εύλογων κρίσεων, στο πλαίσιο ή στο επίπεδο της ηθικής κατασκευής.

Ε) Να αναθεωρήσουμε την πορεία της ηθικής κατασκευής, ιδίως σε περιόδους πλήρους ηθικής παρεκτροπής λόγω ηθικών (ή δεοντολογικών) σφαλμάτων, δημιουργώντας αξιώσεις ανακατευθύνσεως της πορείας της ηθικής αντιρεαλιστικής κατασκευής, προς πιο γόνιμες κατευθύνσεις.

Ζ) Να είμεθα πρόσωπα που επαληθεύουμε την εκ φύσεως αξιοπρέπειά μας (μέσω της ηθικής έλξεως), πράττοντας παράλληλως ηθικώς (μέσω της ηθικής ωθήσεως), τόσο σε διαπροσωπικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο συνεισφοράς μας προς το κοινωνικό σύνολο, στηρίζοντας εντέλει την ευρύτερα ηθική κατασκευή.

Η) Να επικεντρωθούμε στην άρση των διαφορών μεταξύ των δογμάτων, προσπαθώντας στο πλαίσιο του αλληλοσεβασμού, να εντοπίσουμε κοινές συνιστώσες Ηθικού Ρεαλισμού εντός των. Εν προκειμένω, η επιζητούμενη επικέντρωση, δύνανται να προκύψει υπό την αιγίδα της Δικαιοσύνης, που αποτελεί είτε αφύπνιση περί δικαίου ρεαλιστικών ιδεών, είτε πρόσφορο έδαφος για την ανάδυση ή και ανακάλυψη ηθικώς ρεαλιστικών κρίσεων.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, οι ηθικές αντικειμενικές ιδέες, δεν θα πρέπει να επιβάλλονται μήτε στους θεσμούς της ηθικής αντιρεαλιστικής κατασκευής, μήτε και στον τρόπο λειτουργίας της. Μπορούν όμως, στο πλαίσιο της συμβουλευτικής επιχειρηματολογίας, να συμβάλλουν ή να συνεισφέρουν στις μεταρρυθμίσεις, δίνοντας εμμέσως πλην σαφώς, ηθικές κατευθύνσεις που θα πρέπει να νομιμοποιηθούν, μέσα από τις υφιστάμενες, φιλελεύθερες πολιτικές διαδικασίες. Σε μια Φιλελεύθερη Δημοκρατία, προέχει κατ' αρχήν η μη επιβολή ιδεών, διά της βίας. Φρονώ λοιπόν, πως ένας Ηθικός Φιλόσοφος, μπορεί να συμβουλευθεί έναν Πολιτικό Ηγέτη για την ηθικότητα ή μη ηθικότητα των κρίσιμων προσεχών πολιτικών αποφάσεών του (διαμέσου της επεξηγήσεως που αφορά στον τρόπο που θα απαντούσε η κάθε ηθική θεωρία στο εκάστοτε συγκεκριμένο πρόβλημα), αφήνοντας την πολιτική απόφαση στον ίδιο τον Ηγέτη (με ό,τι αυτό συνεπάγεται για το πολιτικό κόστος που επωμίζεται ένας Πολιτικός Ηγέτης αποφασίζοντας για κρίσιμα ζητήματα). Θα ήτο ατόπημα να πάρει ο ίδιος την εξουσία στα χέρια του για να σώσει μια κατάσταση επειδή εκτιμά πως έχει δίκιο (ή τυγχάνει να έχει πράγματι δίκιο). Ηθική κατ' αρχήν, είναι η τήρηση των πολιτικών κανόνων μεταρρυθμίσεως. Από εκεί και πέρα, μια ηθική αντικειμενική ιδέα, μπορεί να περιμένει, έως ότου έρθει η στιγμή, ή οι γόνιμες συγκυρίες, για να γίνει αντικείμενο αποδοχής από τον λαό, μέσα από τις προβλεπόμενες πολιτικές διαδικασίες. Σε παράλληλο πλαίσιο, η σύλληψη ηθικών αντικειμενικών ιδεών, μπορεί να προϋποθέτει επί παραδείγματι ορισμένες απαιτητικές διανοητικές διεργασίες που καθοδηγούνται από τον Διδάσκαλο, προς τους εν δυνάμει φιλοσοφικούς πομπούς, που εξελίσσουν την κρίση των, μέσα από την μελέτη της Ηθικής Φιλοσοφίας. Επομένως, σε μια φιλελεύθερη πολιτεία, ο ρόλος του Ηθικού Φιλοσόφου, είναι διττός. Από την μια είναι συμβουλευτικός και από την άλλη διδασκαλικός. Σίγουρα όχι όμως κυριαρχικός απέναντι στην ίδια τη Δημοκρατία. Ακολούθως, δυνάμεθα (συμβαδίζοντας και με το φιλοσοφικό σκεπτικό του Dworkin) να θεωρήσουμε κατακριτέα την επιβολή μεταφυσικών και οντολογικών αντιλήψεων. Ως εξουσία, ορίζω την λέξη "power" και όχι "authority". Στην πρώτη περίπτωση, έχουμε την επιβολή απλής ισχύος από κάποιον τρίτο (όπως εν προκειμένω έχουμε την επιβολή του Ηθικού Φιλοσόφου). Στη δεύτερη περίπτωση, έχουμε την λεγόμενη νομιμοποιημένη εξουσία, που προκύπτει από το Κράτος.

Αναφορικώς με τις ιδέες μπορεί να μην έχουν ανακαλυφθεί ακόμη διαμέσου της ενοράσεως, (και μπορούν να ανακαλυφθούν, διότι η ανακάλυψή των δεν θα λειτουργούσε ενάντια στην ευημερία της ανθρωπότητας), βλέπε, Nagel, *Mind and Cosmos: Why the Materialist Neo-Darwinian Conception of Nature is Almost Certainly False*, 45-46.

Αναφορικώς με τις αξίες που εν προκειμένω δεν έχουν, όπως στην περίπτωση της φιλοσοφικής θεωρίας του Kant, υπερβατολογικό χαρακτήρα, βλέπε, στο ίδιο, 98.

Βλέπε επίσης, Nagel, *Η Θέα από το Πουθενά*.

Βλέπε επίσης, Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 286.

Αναφορικώς με τις ιδέες του Πλάτωνος που ευρίσκονται εκτός του κόσμου που μας περιβάλλει, βλέπε Πλάτων, *Πολιτεία*.

Βλέπε επίσης, William David Ross, *Plato's Theory of Ideas* (Oxford: Clarendon Press, 1953).

⁴⁰⁷Βλέπε, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 30-31.

Διά τούτο, εν παραλλήλω με την ανάλυση της Αναστοχαστικής Ισορροπίας αλλά και των κατασκευασιοκρατικών θέσεων ευρύτερα, η μελέτη και συνεργατική διάδραση με στοχαστές που εστιάζουν τη μεταηθική προσοχή των, σε οντολογικά ζητήματα ή νεοαριστοτελικές θέσεις (όπως επί παραδείγματι ο Michael Sandel) είναι εξαιρετικώς σημαντική, ούτως ώστε να δοκιμαστεί επιχειρηματολογικώς το απαιτητικό εγχείρημα⁴⁰⁸ περί της εναρμονίσεως ανάμεσα στη νεωτερική ή μετανεωτερική οντολογική αρεταϊκή καλλιέργεια και την κατασκευασιοκρατική σκέψη του Rawls, η οποία με τη σειρά της, αναδεικνύει σημαίνουσες αρχές που αφορούν στο Αγαθό της Δικαιοσύνης και των δικαιωμάτων ευρύτερα⁴⁰⁹.

Πράγματι, η εναρμόνιση ανάμεσα στην νεοκαντιανή κανονιστικότητα και τις νεοαριστοτελικές θέσεις, είναι πασιδήλως, επί της αρχής, απαιτητική, ιδίως εάν αναλογιστούμε πως η πρώτη θέση διέπεται, στη περίπτωση του Rawls, από μια γεωμετρική σκέψη, ενώ η δεύτερη, οντολογική θέση, διέπεται από μια αξιοπρόσεκτη ενδεχομενικότητα αποσυγκεκριμενοποιήσεως⁴¹⁰.

Εν τοιαύτη περιπτώσει, σε βάθος χρόνου μακροσκοπικώς, μέσω, και, της Αναστοχαστικής Ισορροπίας, η εκούσια και έλλογη σταδιακή αποκρυσταλλωμένη, ακαδημαϊκώς και κοινωνικώς, αποδοχή (και όχι επιβολή) ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού από έναν επαρκή αριθμό ανθρώπων, φαντάζει εύλογη. Παραλλήλως, η ίδια η δυναμική της Αναστοχαστικής Ισορροπίας, δοκιμάζεται σε διάφορα ζητήματα Εφαρμοσμένης Ηθικής που χρήζουν αναλυτικής μεθοδολογικής ερμηνείας, όπως επί παραδείγματι σε ζητήματα της Βιοηθικής.

Σε κάθε περίπτωση, η Αναστοχαστική Ισορροπία, ιδίως στο στάδιο της ευρείας διαστάσεώς της, ως μια ηθικο-εκπαιδευτική μνητική, εκ των πραγμάτων, διαδικασία που μας προκαλεί αναμφιβόλως διά του προσωπικού μας καθήκοντος να ασχοληθούμε με την Ηθική Φιλοσοφία, καλλιεργεί τις προϋποθέσεις για μια κατ' ανάγκην μελέτη και κατανόηση των ευρέως διαδεδομένων ηθικών αντιλήψεων που αναδεικνύονται και αναπροσαρμόζονται εν τη πορεία της ιστορίας.

Έως τότε, εν παραλλήλω με την ανωτέρω πρόταση που αφορά ένα ειδικότερο μεταηθικό σύνολο ζητημάτων, η ακαδημαϊκή συνέχεια της μεταηθικής συνθετικής αναζητήσεως ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού, τόσο ατομικώς όσο και συνεργατικώς, φαντάζει επιβεβλημένη, καθόσον οι νέες ηθικές προκλήσεις απαιτούν οικουμενικές και διαπολιτισμικές έλλογες αντικειμενικές κρίσεις, οι

⁴⁰⁸Έως και αμφίβολο για πολλούς Ηθικούς Φιλοσόφους.

⁴⁰⁹Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 47.

⁴¹⁰Στο ίδιο, 240.

οποίες με την σειρά των, δύνανται να παραγάγουν επιχειρηματολογικώς έλλογες, αρκούντως ρεαλιστικά, ισορροπημένες αποφάνσεις, ενόσω όμως δύνανται να ομογενοποιηθούν στις κατάλληλες αρμονικές αναλογίες, με τον Ηθικό Ρεαλισμό⁴¹¹.

20. Επίλογος - Αναθεωρητικό Διάγραμμα Στρατηγικής Στοχοθεσίας

Το ζήτημα:

Έστω πως χρησιμοποιούμε την κατασκευασιοκρατική σκέψη του Rawls, ούτως ώστε να μας βοηθήσει στην ανάπτυξη ενός μοντέλου Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού. Θα πρέπει κατ' αρχήν, να εισάγουμε στο πεδίο της μεταηθικής συζητήσεως τους Κατασκευασιοκράτες υποστηρικτές του Rawls.

Διατί να χρησιμοποιήσουμε την κατασκευασιοκρατική σκέψη του Rawls:

Με βάση τα όσα έχουν αποτυπωθεί γραπτώς έως στιγμής, θα πρέπει να εστιάσουμε στο γεγονός ότι το μοντέλο του Rawls, έχει μεταξύ άλλων, ρασιοναλιστικό χαρακτήρα με στοιχεία ενοράσεως (γεγονός που μας ενδιαφέρει καταστατικώς, διότι διέπεται από μια καινοτόμο, εν συγκρίσει με το ρασιοναλιστικό παρελθόν, ευελιξία), λειτουργεί μέσω της καντιανής φύσεως του πρακτικού Λόγου (εστιάζοντας επί της ουσίας στην ζωτική αξία του ως προς την κατασκευή Ηθικής), δύναται να λειτουργήσει από κοινού με παρομοίας φύσεως νεοκαντιανά μοντέλα όπως το μοντέλο της επικοινωνιακής ηθικής του Habermas⁴¹², ενώ τέλος, είναι συμβατό, τόσο με την εμπειρία που

⁴¹¹Βεβαίως, δεν είναι απαραίτητο να υιοθετεί κανείς κάποια μορφή Ηθικού Ρεαλισμού για να αντιμετωπίσει τις τυχόν ηθικές προκλήσεις που απαντούν στο πεδίο της πρακτικής. Πολλοί Ηθικοί Αντιρεαλιστές θεωρούν πως η προσέγγισή τους αρκεί για να στηριχθεί η ηθική αντικειμενικότητα.

⁴¹²Στέλιος Βιρβιδάκης, "Ο Μεταηθικός Ορίζοντας της Χαμπερμασιανής Ηθικής του Διαλόγου," στο *Ο Χάμπερμας και οι Νεοαριστοτελικοί. Η Ηθική του Διαλόγου στον Γιούργκεν Χάμπερμας και η Πρόκληση Του Νεοαριστοτελισμού*, επιμέλεια και συγγραφή Γκόλφω Μαγγίνη (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2006), 342-374.

Σχετικά με το πλαίσιο της Ηθικής, ενδιαφέρον παρουσιάζει οιαδήποτε σκέψη προσπαθεί να εξηγήσει τη στάση του Habermas απέναντι στην Ηθική και την αξία αυτής. Ο Habermas, χρησιμοποιεί το πνεύμα της κανονιστικότητας της Ηθικής του Kant (που αποτελεί ένα αντιρεαλιστικό μη ενορασιοκρατικό κανονιστικό σύστημα), με στόχο να μετουσιώσει την αυστηρή κανονιστικότητα διαπροσωπικού επιπέδου σε προϋποθέσεις ιδανικής επικοινωνιακής καταστάσεως (για τον Habermas, αυτή είναι η πλέον δυνατή προσπάθεια κατασκευής ενός γνωσιακού πλαισίου-αντάξιου του κανονιστικού πλαισίου του Kant). Ο Γερμανός Φιλόσοφος, μετουσιώνει τη γενικότερα σκέψη του Kant, σε ένα επικοινωνιολογικό επίπεδο συνεννοήσεως, μέσα από τη μετατροπή του από την κατηγορική προσταγή στην αρχή του διαλόγου. Υπό αυτή τη διάσταση, το επικοινωνιολογικό επίπεδο συνεννοήσεως, στην ορθολογική του διάσταση, μπορεί να προσφέρει μια κανονιστικότητα ηθικών αρχών που επιτρέπει την γνωστική ύπαρξη μιας αποκρυσταλλωμένης διαπολιτισμικής Ηθικής, εις πείσμα της υπάρξεως διαφόρων ηθικών στάσεων που αναπτύσσονται στον κόσμο. Ο Habermas, αντιλαμβάνεται την Ηθική ως μια ηθική καθολικότητα που αποτελείται από γενικές έννοιες, οι οποίες με την σειρά των, συγκροτούν έναν αφηρημένο ηθικό κώδικα. Η έμφαση που δίνουν στην ελευθερία του ατόμου, τόσο ο Habermas, όσο και ο Rawls, τείνουν να απομακρύνουν τις θεωρίες των, από τον Ηθικό Ρεαλισμό (που

αποκτάται διαμέσου της Αναστοχαστικής Ισορροπίας, όσο και με την ψυχολογία, διαμέσου της ηθικής συνειδήσεως (συμφώνως προς την ανάλυση του Kohlberg).

αποτελεί μεταηθική θεωρία περί της υπάρξεως μιας ηθικής πραγματικότητας που υφίσταται ανεξαρτήτως από εμάς με δεσμευτικό οντολογικό χαρακτήρα). Αυτό αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι ο Habermas σε συζήτησή του με Γάλλους Φιλοσόφους, ανέκαθεν προσπαθούσε να κατασκευάσει μια μορφή Γνωσιοκρατίας άνευ ρεαλισμού, η οποία αποτελεί κιάλας τον βασικό πυλώνα της μεταηθικής σκέψεώς του. Διά τούτο, ο Γερμανός Φιλόσοφος, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως Γνωσιοκράτης Αντιρεαλιστής (υπό το πρίσμα της Ηθικής) και Κατασκευασιοκράτης. Ειδικότερως, η χαμπερμασιανή γνωσιοκρατική Ηθική, θεωρείται από τον Habermas πληρέστερη από την νεοκαντιανική αλλά και τη βιτγκενσταϊνική Ηθική, διότι δεν λαμβάνει υπόψιν το αμιγώς υποκειμενικό συναίσθημα που διέπει τα άτομα (εφόσον είναι υποκειμενικό, διέπει τα άτομα παρά την κοινωνία στο σύνολό της), αλλά αποκτά οικουμενικό επιστημικό χαρακτήρα. Άλλως ειπείν, θεωρείται γνησίως Ηθική, καντιανά κανονιστική επί τη ρίζα της και όχι συγκεκριμένα εθική, διότι εστιάζει στην οικουμενικότητα της Ηθικής, και όχι απλά στην κατανόηση της ηθικής υποστάσεως των ατόμων και των κοινωνιών (ας σκεπτούμε μάλιστα, ότι η ηθική διαβούλευση, έτσι όπως περιγράφεται στην θεωρία του Habermas, μπορεί να βοηθήσει στον από κοινού εντοπισμό αντικειμενικών ηθικών κρίσεων που ανακύπτουν μέσα από τον ηθικό διάλογο που προκύπτει από έγκυρους πραξιολογικούς κανόνες, με τους οποίους άπαντες θα συμφωνούσαμε). Η γενικότερη ηθική σκέψη του Habermas, θα μπορούσε, σύμφωνα με τον Στέλιο Βιρβιδάκη, να θεωρηθεί εντέλει ως μεταφυσική. Άλλωστε, όταν μιλάμε με όρους «έξω» από τον άνθρωπο, «έξω από τον Λόγο», ήδη κάνουμε μεταφυσική και ας γνωρίζουμε ότι ασχολούμαστε με ένα δυσκόλως ορίσιμο αντικείμενο. Η ανωτέρω άποψη, εδράζεται στο γεγονός ότι ο Habermas, αισθάνεται την ανάγκη για να κατανοήσει και να εξηγήσει το πώς ο καθένας από εμάς αντιλαμβάνεται την ίδια τη γνώση και τα αντικείμενα αυτής. Την ίδια στιγμή, ενδιαφέρεται να σκιαγραφήσει την ηθικοπολιτική (άλλωστε ο Habermas δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην Πολιτική, την Ηθική και το Δίκαιο) συζήτηση που αναπτύσσεται μεταξύ των Υποκειμένων, εστιάζοντας στην εργαλειακή φύση του λόγου, προς όφελος μιας ευρύτερης συναινετικής και ουσιαστικής νομιμότητας. Για τον Habermas, η νομιμότητα και η συναίνεση προκύπτουν (όπως δείχνει η σκέψη του Dworkin και του Rawls που κατοπτρίζεται στις μελέτες των), όχι μόνο από θρησκευτικές και φιλοσοφικές θεωρήσεις (φοβούμενος υπέρ το δέον μια πλατωνική κοινωνική διαμόρφωση, λαμβάνοντας υπόψιν του την θεωρία του Πλάτωνος, ο οποίος διεκδικούσε το αλάθητο ή την ορθότητα διαμέσου της φιλοσοφικής προσεγγίσεως περί της συλλήψεως της αληθείας μέσω εξωκοσμικών ιδεών) αλλά και μέσα από συγκεκριμένες θεωρήσεις περί του Αγαθού. Καθώς χρησιμοποιήσαμε την λέξη «Εθική», οφείλουμε να επεξηγήσουμε την κρίσιμη διαφορά ανάμεσα στο “Ethic” και στο “Moral”. Τόσο το “Ethic” όσο και το “Moral” σχετίζονται με την πρόποση και την μη πρόποση ηθική συμπεριφορά. Το “Ethic” όπου έχει «*πιο μεστό χαρακτήρα*», αναφέρεται ειδικώς σε κανόνες που παρέχονται από μια εξωτερική πηγή (όπως για παράδειγμα οι κώδικες δεοντολογικής συμπεριφοράς στους χώρους εργασίας). Από την άλλη, το “Moral”, αναφέρεται γενικότερα στις αρχές ενός ατόμου αναφορικώς με το τι είναι σωστό και το τι είναι λάθος. Αντιστοίχως, με το “Meta-Ethics”, δημιουργείται και ο όρος “Meta-Moral”.

Βλέπε, Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 343.

Βλέπε επίσης, Habermas, *Το Πραγματικό και το Ισχύον*.

Ακριβέστερα, ο Habermas, διακρίνει τους όρους “Moralisch” και “Ethisch”.

Βλέπε, Γκόλφω Μαγγίνη, *Ο Χαμπερμας και οι Νεοαριστοτελικοί*, επιμέλεια Γκόλφω Μαγγίνη, επίμετρα Στέλιος Βιρβιδάκης και Κωνσταντίνος Καβουλάκος (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2006).

Εν συνεχεία, στην πρωτότυπη γαλλική έκδοση του βιβλίου του Στέλιου Βιρβιδάκη που φέρει τον τίτλο *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας* [*La Robustesse du Bien: Essai sur le Réalisme Moral (Rayon Philosophie)*], οι όροι “Ethique” και “Morale”, χρησιμοποιούνται ως συνώνυμοι, μολονότι φαίνεται πως ορισμένοι Φιλόσοφοι προτείνουν τη διάκρισή των, ούτως ώστε να διακριθεί ο ηθικός βίος (“*vie éthique*”) με την ευρύτατη έννοια της διαστάσεως του «Αγαθού», από τον ηθικό κώδικα (“*code morale*”) αναφορικώς με την έννοια της διαστάσεως του «καθήκοντος» και του «Ορθού». Συμφώνως προς τον Στέλιο Βιρβιδάκη, εάν θέλουμε να τονίσουμε την ως άνω διάκριση, θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τον νεολογισμό «εθικός» που αντιστοιχεί στον όρο “*éthique*”. Η συγκεκριμένη διάκριση, θα μπορούσε σύμφωνα με τον Στέλιο Βιρβιδάκη να συγκριθεί με την εγγλεϊανή αντιπαράθεση ανάμεσα στο “*Sittlichkeit*” (συγκεκριμένη ηθική που ενσαρκώνεται στους κοινωνικούς θεσμούς) και στο “*Moralität*” (αφηρημένος και εσωτερικευμένος κώδικας που χρησιμοποιεί το Δρόν Υποκείμενο).

Βλέπε, Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 1-2.

Βλέπε επίσης, Paul Ricoeur “Ethique et Morale,” *Revista Portuguesa de Filosofia* 46 1 (1990): 5-17.

Περί Πλατωνισμού, βλέπε, Σούρλας, *Δημοκρατία και Αυτονομία*, 171.

Ειδικότερως, βλέπε το κεφάλαιο Β, περί Φιλοσοφίας και Δημοκρατίας: Ο φόβος του Πλατωνισμού στον Rawls και τον Habermas (171-252).

Σε κάθε περίπτωση πάντως, η θεωρία του Habermas, θα μπορούσε να είναι συμβατή με την θεωρία του Rawls, υπό την έννοια ότι εντός της ρωλσιανής Κατασκευασιοκρατίας, δύνανται να αναδυθούν διαμέσου της ελευθέρως ελλόγου διαβουλεύσεως και της χαμπερμασιανής Ηθικής του διαλόγου, ορισμένες ηθικές κρίσεις, το περιεχόμενο των οποίων θα μπορούσε να ταυτίζεται με το περιεχόμενο ηθικώς ρεαλιστικών κρίσεων.

Μεθοδολογία:

Μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε το σχεδιάγραμμα μεταηθικών τοποθετήσεων⁴¹³ που ευρίσκεται στο βιβλίο του Στέλιου Βιρβιδάκη με τίτλο *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*. Σε γενικό επίπεδο, εφόσον λάβουμε υπόψιν μας την κλίμακα που εκτείνεται από τις αντιρεαλιστικές ηθικές θέσεις προς τις αμιγώς ρεαλιστικές ηθικές θέσεις, τότε η στρατηγική διαδικασία για την ανάδειξη ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού που θα ακολουθήσουμε, προκύπτει εφόσον προσπαθήσουμε να μετατοπίσουμε όλες τις μεταηθικές θέσεις προς το «μεταηθικό κέντρο», εντός του οποίου ευρίσκονται η Κατασκευασιοκρατία, η Ενορασιοκρατία και ο Ανθρωποκεντρικός Ρεαλισμός.

Έτσι, οφείλουμε:

- να εντοπίσουμε και να αναλύσουμε στοιχεία από όλες τις θέσεις που εκτείνονται από τον αντιρεαλισμό προς τον ρεαλισμό, τα οποία μπορούν να επιτελέσουν έναν ξεχωριστό ρόλο στο κεντρικό υβριδικό ηθικό μοντέλο.
- να επανεξετάσουμε, εις πείσμα των συνεπών κατασκευασιοκρατικών θέσεων της Korsgaard, τις υφιστάμενες αντιρεαλιστικές θέσεις, εντοπίζοντας σε αυτές τα στοιχεία που θα μπορούσαν να επαναχαρακτηρίσουν τον ρόλο ή το πνεύμα των, όσον αφορά την εναρμόνισή των με ισχνά στοιχεία ρεαλισμού.
- να υπεισέλθουμε σε μια εύλογη αναλυτική θεωρητική διαβούλευση με άπαντες τους εκπροσώπους ή υποστηρικτές των ηθικών και μεταηθικών θέσεων που έχουν δημιουργηθεί καθώς και με τους υποστηρικτές των νέων υβριδικών συστημάτων που έχουν παραχθεί, που παράγονται ή που θα παραχθούν προσεχώς.

⁴¹³Βλέπε επίσης συναφές διάγραμμα στο Alexander Miller, *Contemporary Metaethics: An Introduction*, 2^η Έκδοση (Cambridge: Polity Books Press, 2013), 8.

Βλέπε επίσης το συναφές διάγραμμα στο Peter Railton, "Realism and Its Alternatives," στο *The Routledge Companion to Ethics*, επιμέλεια John Skorupski (London and New York: Routledge, 2010), 303.

Βλέπε επίσης το συναφές διάγραμμα στο Michael Huemer, *Ethical Intuitionism* (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 7.

Εφεξής, το μεταηθικό διάγραμμα που θα αναλυθεί, αποτελεί τη μεθοδολογική αρχή του σκοπού μας. Μέσα από αυτό διαφαίνονται δομικές αντιθέσεις, αλλά και προοπτικές ενοποιήσεως θεωριών από διαφορετικά, εκ πρώτης όψεως, αντικρουόμενα μεταηθικά πεδία. Επειδή το μεταηθικό τοπίο είναι ομιχλώδες, η προσήλωσή μας προς το μεταηθικό διάγραμμα (ή τα παρεμφερή μεταηθικά διαγράμματα) που θα ακολουθήσουμε, προσιδιάζει στην προσήλωση ενός πιλότου στα όργανα του πιλοτηρίου του, ενόσω εκείνος πετά σε ακραίες συνθήκες ομιχλώδους τοπίου.

Χωρίς όργανα, δεν θα μπορούσε να διαγραφεί πορεία με κατεύθυνση, όταν κατ' αρχήν αδυνατούμε να εποπτεύσουμε τον χώρο γύρω μας, και να προσανατολιστούμε. Αντιστοίχως, η μη προσήλωση στο υπάρχον μεταηθικό διάγραμμα, ενέχει κίνδυνο πλήρους αποπροσανατολισμού ή εκτροχιασμού ή εξαγωγής λαθεμένων συμπερασμάτων.

- να υπεισέλθουμε σε μια εύλογη αναλυτική θεωρητική διαβούλευση με όσους, εξίσου, προσπαθούν να αναδείξουν έναν Μετριοπαθή Ηθικό Ρεαλισμό, ιδίου (ή έστω συναφούς) χαρακτήρος με τον δικό μας αλλά και ενδεχομένως ολοτελώς διαφορετικού τύπου από αυτόν που πρεσβεύουμε ή επιδιώκουμε να αναδείξουμε.
- να υπεισέλθουμε σε μια εύλογη αναλυτική θεωρητική διαβούλευση με όλους όσους αναπτύσσουν (έστω και γενικές) γόνιμες μεταηθικές προσπάθειες, διαμορφώνοντας πρόσφορο έδαφος για την συνέχιση της μεταηθικής διαβουλεύσεως (ή του μεταηθικού προβληματισμού) στο διηνεκές.
- να αποφύγουμε να χρησιμοποιήσουμε την αυστηρώς γεωμετρική σκέψη του Rawls, ως εφαλτήριο αντιστοιχίας με μαθηματικές και γλωσσολογικές αναλογίες.
- να εντοπίσουμε επιχειρήματα που αναδεικνύουν την σημασία περί της υπάρξεως ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού.
- να λειτουργήσουμε διαμέσου της συνδυαστικής σκέψεώς μας, συγκρίνοντας, ταυτοχρόνως και παραλλήλως, τα δύο διακριτά επίπεδα της ηθικής ενοράσεως και του Ηθικού Αντιρεαλισμού, προς χάριν του πυλώνας της ηθικής κατασκευής: εάν ισχύει το ενδεχόμενο πως η ηθική κατασκευή ομοιάζει γεωμετρικώς με μια ιδέα ιδανικής Ηθικής που αντλούμε μέσω της ενορατικής ικανότητός μας, τότε μπορούμε κάλλιστα να εντοπίσουμε ηθικές αντικειμενικές ιδέες, δημιουργώντας παραλλήλως ηθικές κατασκευές που ταιριάζουν ή ομοιάζουν σχηματικώς με τις ηθικές ενοράσεις μας. Επί παραδείγματι, εάν θεωρήσουμε πως η τέλεια Ηθική αντιστοιχεί στην συλληφθείσα πλατωνική ιδέα ενός κύκλου, τότε: μπορούμε να κατασκευάσουμε Ηθική που ομοιάζει με την συλληφθείσα ιδέα της τέλειας Ηθικής ακριβώς όπως σχεδιάζουμε με έναν διαβήτη έναν κύκλο, το έξω-κοσμικό σχήμα αρμονικής απαρχής του οποίου, έχουμε συλλάβει, έστω και ατελώς, μέσω της ανθρωπίνου διανοίας μας. Και όπως στο διαβήτη οφείλεται ο καλύτερος δυνατός σχηματισμός κύκλου, έτσι και στην περίπτωση των ηθικών κατασκευών, ο σχηματισμός της καλύτερας δυνατής Ηθικής, προκύπτει διαμέσου της ελλόγου ικανότητός μας. Καλύτερος δυνατός σχηματισμός κύκλου όμως, δεν σημαίνει πως καταφέρνουμε να δημιουργήσουμε τον τέλειο κύκλο, καθώς εκ φύσεως αδυνατούμε να εντοπίσουμε την αιωνία και αναλλοίωτη ιδέα του ιδανικού κυκλικού σχήματος, ακριβώς όπως, λόγου χάριν, αδυνατούμε να εντοπίσουμε τον τέλειο αριθμό π . Παρά ταύτα, υπό το πρίσμα της γεωμετρίας, η ενόρασή μας, και συνακολούθως η αποτύπωσή της στο χαρτί διαμέσου του γνώμονός μας, αποτελεί την βέλτιστη δυνατή λύση για εμάς όταν θέλουμε να σχεδιάσουμε έναν

κύκλο. Αντιστοίχως, υπό το πρίσμα της Ηθικής, η ηθική κατασκευή που αποτελεί παράγωγο της ελλόγου ικανότητός μας, μπορεί να συμπλέει ή να ταυτίζεται με τις ηθικές ενοράσεις μας. Δύναται να διαπλάθεται δηλαδή καθ' ομοίωσιν της ιδανικής ιδέας της τέλει Ηθικής που προσεγγίζουμε αλλά αδυνατούμε νά ανεύρωμεν ή νά συλλάβωμεν⁴¹⁴ λόγω των πεπερασμένων ορίων της ανθρωπίνου φύσεως.

Απαντήσεις σχεδιαγράμματος υπό το πρίσμα της θεωρίας του Rawls:

Έχει η όλη μεταηθική συζήτηση νόημα ή φιλοσοφικό ενδιαφέρον; Επιδέχεται θεωρητική διερεύνηση;

- Ναι:
- Όχι: (Dworkin), (Rawls)

Βεβαίως ο Rawls, δεν απορρίπτει ρητώς τη Μεταηθική, εφόσον αναπτύσσει και υπερασπίζεται μια μορφή Καντιανής Κατασκευασιοκρατίας. Από τη στιγμή που ο Dworkin είναι Μεταηθικός Ησυχαστής⁴¹⁵, και ο Rawls δεν απορρίπτει ρητώς τη Μεταηθική⁴¹⁶ υπερασπιζόμενος μια μορφή

⁴¹⁴Μολονότι αδυνατούμε να κοιτάξουμε τον Ήλιο κατάματα, μπορούμε τουλάχιστον να ατενίσουμε τις ακτίνες αυτού. Η περί γνώμονος σκέψη, οφείλεται στον Στέλιο Βιρβιδάκη (και στο συνολικό ακαδημαϊκό του έργο) αλλά και στην Carla Bagnoli (και στο σύνολο των επιστημονικών άρθρων της), η οποία ασχολείται διεξοδικώς με την υπεράσπιση της Κατασκευασιοκρατίας. Ειδικότερος, αναγνωρίζω πως η εκτενής μεταηθική φιλοσοφική συζήτηση με τον κύριο Βιρβιδάκη, μου έδωσε σαφέστερες κατευθύνσεις εις ότι αφορά την μεταηθική έρευνά μου. Σε γενικές γραμμές μάλιστα, η περί γνώμονος σκέψη θα μπορούσε να θεωρηθεί πως κινείται στο ίδιο μήκος κύματος με το “*Structuring Subject*” του Robert Nozick στο *Philosophical Explanations*, υπό την έννοια ότι και στις δύο περιπτώσεις, εξηγείται ένας τρόπος αναπτύξεως ενός «*Ηθικού Πεδίου*» (χρησιμοποιώντας βεβαίως διαφορετικά εργαλεία ανά περίπτωση, επί της κατασκευής του. Και στις δύο περιπτώσεις, το structure ηθικού χώρου, γίνεται με ορθολογικά και όχι με συναισθηματοκρατικά κριτήρια. Επιστρέφοντας στην χάραξη του κύκλου, ενδεχομένως η σύλληψη ιδεών που αντιστοιχούν σε κατασκευές του πρακτικού μας Λόγου λειτουργώντας εν παραλλήλω με τις ίδιες τις κατασκευές, να αναδύουν την προοπτική υπάρξεως ενός ηπιού Πλατωνισμού που περισώζει τον ίδιο τον Πλατωνισμό στο επίπεδο του ιδεατού (μέσω του οποίου ανακαλύπτουμε ηθικές αξίες που αποτελούν δυννητικές πραγματικότητες). Κατά κρίσιμη αντιστοιχία, το ίδιο ομολογουμένως να ισχύει και με την θεωρία του Διονυσίου Αναπολιτάνου. Πιο συγκεκριμένα, ενδέχεται οι μαθηματικές ιδέες να αποτελούν πραγματικότητες (“*realities*”) αλλά και δυνατότητα παρεμβάσεως προς την ευρύτερα, άρα και ηθική, πραγμάτωσή μας.

Για την φιλοσοφική προσέγγιση του Διονυσίου Αναπολιτάνου, βλέπε Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 242, 254-255, 407.

Πάντως, εάν η ηθική κατασκευή λειτουργεί καθ' ομοίωσιν ηθικών αντικειμενικών ιδεών, τότε ενδέχεται ο Θεός (εφόσον υπάρχει), να στηρίζει την κατασκευή, χωρίς κατ' ανάγκην να παρεμβαίνει στον κόσμο μας (υποστηρίζοντάς την παρεμβατικώς), εμπιστευόμενος τις δυνατότητες που έχουμε ως είδος, όσον αφορά την αξιοποίηση του πρακτικού μας Λόγου, την αξιοποίηση της δυνατότητός μας για τη διάπλαση ενός ηθικού χαρακτήρος, αλλά και την αξιοποίηση των εννοητικών δυνατοτήτων μας.

⁴¹⁵Ο Dworkin, τονίζει επίσης πως: «*ένας κοινωνικός θεσμός, όπως η δουλεία, μπορεί να είναι άδικος, όχι επειδή τον θεωρούν τέτοιο οι άνθρωποι ή επειδή σύμφωνα με κάποιες από τις πεποιθήσεις τους είναι τέτοιος, αλλά επειδή απλώς η δουλεία είναι άδικη. Αν υπάρχουν τέτοια ηθικά φαινόμενα, τότε μια πρόταση νόμου θα θεωρείται λογικά αληθής ακόμα και αν οι νομικοί συνεχίζουν να διαφωνούν για την πρόταση αφού γίνουν γνωστές ή συνομολογηθούν όλες οι απαραίτητες πράξεις*».

Habermas, *Το Πραγματικό και το Ισχύον*, 390.

Καντιανής Κατασκευασιοκρατίας, τότε θα πρέπει να πείσουμε τους μελετητές ή υποστηρικτές των δύο Φιλοσόφων, πως η μεταθιτική συζήτηση έχει κάποιο ενδιαφέρον. Ο μόνος τρόπος για να καταφέρουμε κάτι τέτοιο, είναι να βρούμε μεταθιτικά στοιχεία στις θεωρίες του Rawls (Αναστοχαστική Ισορροπία) και του Dworkin.

Εάν καταφέρουμε να εισάγουμε στη μεταθιτική συζήτηση τις θεωρίες του Rawls και του Dworkin, τότε θα πρέπει να απαντήσουμε στο δεύτερο ερώτημα:

⁴¹⁶Μάλιστα, εντοπίζω στο έργο του Rawls, ορισμένες μεταθιτικές θέσεις. Ενδεικτικώς, όπως έχουμε αναφέρει έως στιγμής, στον φιλοσοφικό κλάδο της Μεταθιτικής, δεν ενδιαφερόμεθα για το εάν μια πράξη είναι ηθική όχι. Απεναντίας, μας απασχολεί, μεταξύ άλλων, το βαθύτερο ερώτημα περί του «*τι νοείται ως Ηθική*». Εάν όμως μας απασχολεί το βαθύτερο ερώτημα περί του «*τι νοείται ως Ηθική*», τότε παραγωγικώς, ενδέχεται να μας απασχολήσει και το ερώτημα: *τι εστί άραγε καλό και τι εστί άραγε κακό*; Και εφόσον μας απασχολεί το ερώτημα *τι εστί άραγε καλό και κακό*;, τότε θα πρέπει κατ' ανάγκην να μας απασχολήσει μεταθιτικά, τι εστί οτιδήποτε ανάγεται, τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως, στις κατηγορίες του καλού και του κακού. Ο φθόνος, εκ πρώτης όψεως, ανάγεται στο πεδίο του κακού. Είναι όμως έτσι; Συμφώνως προς την σκέψη του Rawls, ο φθόνος μπορεί να εξηγηθεί μέσα από την σκοπιά της *Θεωρίας της Δικαιοσύνης* του. Για τον Rawls, ο φθόνος μπορεί να είναι είτε καλώς εννοούμενος εφόσον νοείται ως ζήλεια (άλλωστε, η έννοια του φθόνου μάλλον δεν μπορεί να έχει θετική σήμανση) (επί παραδείγματι, όταν βλέπουμε κάτι που μας αρέσει και επιδιώκουμε να το αποκτήσουμε), είτε κακώς εννοούμενος, όταν επιθυμούμε να βλάψουμε τους άλλους. Εις ότι αφορά την κακή διάσταση του φθόνου, αυτή μπορεί να εξηγηθεί μέσα από κριτήρια που λειτουργούν σε συνάρτηση με την *Θεωρία της Δικαιοσύνης*. Πιο συγκεκριμένα, η κακή όψη του φθόνου, μπορεί να λειτουργήσει εις βάρος της κοινωνικής συνοχής και γι' αυτόν τον λόγο, θα πρέπει να αντιμετωπίζεται δραστηκώς, προτού υποτροπιάσει μια ήδη προβληματική κοινωνική κατάσταση. Για τον Αμερικανό Φιλόσοφο, τρεις είναι οι γενεσιουργίες αρχές του φθόνου. Η πρώτη αρχή, αφορά στις αναδυόμενες κοινωνικές ανισότητες. Πολλοί άνθρωποι αναπτύσσουν αλγεινά συναισθήματα φθόνου, διότι βιώνουν μια απαξία, που εν πολλοίς οφείλεται στο οικονομικό, ακαδημαϊκό και βιοτικό χάσμα, αλλά και στον διαφορετικό τρόπο ζωής από τη γενικότερη πεπατημένη που ακολουθείται εντός της κοινωνίας. Η δεύτερη αρχή, αφορά στην έλλειψη αυτοπεποιθήσεως και αυτοσεβασμού. Πολλοί άνθρωποι, μπροστά στην δίνη των εξελίξεων (ή και της κακοτυχίας ή και των ατυχών συγκυριών) αισθάνονται από πλευράς δυνατοτήτων αδύναμοι για να εξελιχθούν. Με αυτόν τον τρόπο, απομονώνονται, αναπτύσσοντας συναισθήματα φθόνου προς τους γύρω τους. Η τρίτη αρχή, προκύπτει από την απελπισία ή την αγανάκτηση (η οποία για τον Rawls αποτελεί, όπως τονίζει ο Παναγιώτης Πανταζάκος, ένα απολύτως δίκαιο συναίσθημα από την στιγμή που κανέναν κοινωνικό σύστημα δεν θα πρέπει κατ' αρχήν να ενθαρρύνει τον εγωισμό, την ματαιοδοξία και τον αριβισμό, διότι πολύ απλά οι αναδυόμενες απειλητικές τάσεις θα χρειαστεί αναγκαστικώς να διαψευστούν ή να καταπολεμηθούν εν τη πορεία) που αισθανόμεθα, όταν λόγω κοινωνικής θέσεως αδυνατούμε να επιτύχουμε τους στόχους μας. Συνεπώς, η απελπισία γεννά τον φθόνο, και ο φθόνος με την σειρά του εκκινεί, είτε την παραίτηση, είτε την απάθεια, είτε την ευθεία μετωπική σύγκρουση με το πολιτικό κατεστημένο. Και στις τρεις περιπτώσεις, καθώς ο φθόνος είναι ασύμβατος με την Ηθική, η Πολιτεία έχει καθήκον να αντιμετωπίσει τα συναισθήματα φθόνου, ούτως ώστε να διατηρήσει τις κοινωνικές ισορροπίες που κρατούν ζωντανή την αξίωση για τη δημιουργία μιας ευτεταγμένης, πολιτικά, κοινωνίας. Η αντιμετώπιση προέρχεται μέσα από τον σεβασμό προς άπαντες τους πολίτες, αλλά και μέσα από τη λήψη μέτρων που προάγουν την ανάπτυξη των υγείων συναισθημάτων Δικαιοσύνης. Ακολούθως, υποστηρίζεται μέσα από την στήριξη υγιών ενώσεων προσώπων που προάγουν τον σεβασμό, διαγράφοντας κοινές, προοδευτικές, πολιτισμικές πορείες. Η αντιμετώπιση των παθογενειών φθόνου, μπορεί να προκύψει, εφόσον επαληθευτεί στην πράξη η αρχή της διαφοράς, που λειτουργεί υπέρ των λιγότερο ευνοημένων, μέσα από την δίκαιη κατανομή του κοινωνικού πλούτου λόγω των αρχών της Δικαιοσύνης, και όχι λόγω αριστείας.

Βλέπε, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 372, 374, 605, 615, 567.

Βλέπε, Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, 257.

Βλέπε επίσης, Πανταζάκος, *Ηθική και Μεταθιτική*, 123.

Περί της αρχής της διαφοράς, βλέπε εκτενέστερα, Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 37, 44, 45, 104, 105, 135, 320.

Βλέπε επίσης, Rawls, "Kantian Constructivism in Moral Theory," *The Journal of Philosophy* 77 9 (1980): 529, 547, 551.

Βλέπε επίσης, John Rawls, "Reply to Alexander and Musgrave," *The Quarterly Journal of Economics* 88 4 (1974): 246.

Βλέπε επίσης, στο Stanford Encyclopedia of Philosophy, "Distributive Justice" <https://plato.stanford.edu/entries/justice-distributive/>.

Επιδέχονται οι ηθικές κρίσεις τιμές αληθείας;

- Ναι: Γνωσιοκρατία (*“Cognitivism”*)
- Όχι: Μη-γνωσιοκρατία, Οιονεί Ρεαλισμός, **(Rawls)**

Εφόσον η Γνωσιοκρατία δεν φαίνεται πως διέπει το έργο του Rawls, τότε θα πρέπει να βρούμε και να αναδείξουμε επιχειρήματα ηθικού ρεαλισμού, που να συνηγορούν υπέρ του γεγονότος ότι υπάρχουν **ορισμένες** ηθικές κρίσεις που επιδέχονται τιμές αληθείας.

Προχωρώντας, μεταβαίνουμε στο ερώτημα περί του εάν ορισμένες τουλάχιστον ηθικές κρίσεις είναι αληθείς:

- Ναι: **(Rawls), (Dworkin)**
- Όχι: Ηθικός Μηδενισμός (*“Moral Nihilism”*), Ηθικός Φιξιοναλισμός (*“Moral Fictionalism”*), Θεωρία Πλάνης (*“Theory of Fallacy”*)

Μολονότι ο Rawls και ο Dworkin δεν ενδιαφέρονται για το ερώτημα αυτό, εάν υποθέσουμε πως η Αναστοχαστική Ισορροπία οδηγεί σε ηθικές αλήθειες, τότε το **Ναι** μπορεί να συνεχίσει τη μεταηθική συζήτηση. Ας ληφθεί υπόψιν όμως, πως δεν μπορούμε να είμεθα βέβαιοι ότι ο Rawls θα ήθελε (ή προετίθετο) να χρησιμοποιήσει την έννοια της αληθείας στην Ηθική.

*Το **Ναι**, μας επιτρέπει να προχωρήσουμε στο τέταρτο ερώτημα, περί του εάν δηλαδή οι ηθικές μας πεποιθήσεις αναφέρονται σε γεγονότα ανεξάρτητα ως προς το περιεχόμενό τους από τον ανθρώπινο νου.*

- Ναι:
- Όχι: Κατασκευασιοκρατία (*“Constructivism”*) **(Rawls)**

Σε τούτο το σημείο δημιουργούνται τρία ενδεχόμενα δράσεως:

- Το πρώτο ενδεχόμενο δράσεως, αφορά στην προσπάθεια να πείσουμε τους υποστηρικτές του Rawls να εγκαταλείψουν τις αμιγώς αντιρεαλιστικές σκέψεις (όπως η Korsgaard), και κατ'

επέκτασιν, να εισάγουμε επιχειρήματα που συνηγορούν υπέρ της θέσεως πως *ορισμένες* ηθικές πεποιθήσεις, αναφέρονται σε γεγονότα ανεξάρτητα ως προς το περιεχόμενό τους από τον ανθρώπινο νου.

- Το δεύτερο ενδεχόμενο δράσεως, αφορά στην προσπάθεια ωθήσεως των Κατασκευασιοκρατών προς την αποδοχή ενός μετριοπαθούς ανθρωποκεντρικού ρεαλισμού, δηλαδή ως προς τη μερική αποδοχή θεωριών που εξαρτούν τις ηθικές πεποιθήσεις από τις ανθρώπινες αντιδράσεις. Σε αυτό το ενδεχόμενο όμως, θα σταματήσει η περαιτέρω μεταηθική συζήτηση, εκτός εάν δημιουργηθεί μια τολμηρή αξίωση για την αποδοχή τόσο ενός μετριοπαθούς ανθρωποκεντρικού ρεαλισμού, όσο και μερικών πεποιθήσεων που αναφέρονται σε γεγονότα ανεξάρτητα ως προς το περιεχόμενό τους από τον ανθρώπινο νου.
- Το τρίτο ενδεχόμενο δράσεως, αφορά στην αποδοχή ενός μετριοπαθούς ανθρωποκεντρικού ρεαλισμού, εν παραλλήλω με το άνοιγμα προς μεταηθικές θέσεις που αφορούν στην καντιανή ενόραση (σε συνδυασμό με τον πρακτικό μας Λόγο) καθώς και σε έναν μη δεσμευτικό «κλασσικού τύπου» Πλατωνισμό.

Έπειτα, στο παραχθέν ερώτημα περί του εάν τα γεγονότα αυτά είναι φυσικά, δημιουργούνται δύο πιθανές απαντήσεις:

- Ναι: Φυσιοκρατία (*“Naturalism”*)
- Όχι: Πλατωνισμός (*“Platonism”*) (ή Καθαρόαιμος Ρεαλισμός)⁴¹⁷, Ενορασιοκρατία (*“Intuitionism”*)

Σε τούτο το ερώτημα, αντιλαμβανόμεθα τη δυσκολία που υπάρχει όσον αφορά την μεταηθική ώθηση των υποστηρικτών του Rawls προς περαιτέρω βήματα που οδηγούν σε φυσιοκρατικές αναγωγές, οι οποίες δικαιώνουν την ηθική πραγματικότητα. Αφενός, είναι εξαιρετικώς δύσκολο να εναρμονίσουμε την μεταηθική Φυσιοκρατία με την ρασιοναλιστική, ηθικώς αντιρεαλιστική θεωρία του Rawls. Αφετέρου, μολονότι η Ενορασιοκρατία δεν υπέχει κεντρικό ρόλο στην ρωλσιανή θεωρία, στην Κατασκευασιοκρατία χρησιμοποιείται μέχρι ενός σημείου (παρόλο που ο Rawls, όπως και ο Habermas αντιστοίχως, θα ετίθετο, όπως είδαμε, ενάντια στην επιβολή ενός μη φυσιοκρατικά ενορασιοκρατικού Πλατωνισμού).

⁴¹⁷Βλέπε, Βιρβιδάκης, “Καντιανός Πλατωνισμός; Ο Ρυθμιστικός Ρόλος, η Επιστημική Λειτουργία, και η Οντολογική Υφή των Ιδεών του Λόγου,” *Δευκαλίων* 35 1 (2021): 35-59.

Επομένως, η στρατηγική διαδικασία που θα πρέπει να ακολουθήσουμε είναι η εξής:

- 1) Από την στιγμή που ο Dworkin είναι Μεταηθικός ησυχαστής και ο Rawls δεν απορρίπτει ρητώς τη Μεταηθική υπερασπιζόμενος μια μορφή Καντιανής Κατασκευασιοκρατίας, τότε θα πρέπει να πείσουμε τους μελετητές ή υποστηρικτές των, πως η μεταηθική συζήτηση έχει κάποιο ενδιαφέρον. Ο μόνος τρόπος για να καταφέρουμε κάτι τέτοιο, είναι να βρούμε μεταηθικά στοιχεία ή προοπτικές στις θεωρίες του Rawls και του Dworkin (όπως παραδείγματος χάριν συμβαίνει με τον πυλώνα μεταηθικών δυνατοτήτων της Αναστοχαστικής Ισορροπίας). Ακόμη, από την στιγμή που όλοι οι επιμέρους κλάδοι της Ηθικής συνδέονται μεταξύ των, τόσο εννοιολογικώς, όσο και μεθοδολογικώς αλλά και επιστημολογικώς, η καθολική και δυναμική διαδραστική συμμετοχή των Ηθικών Φιλοσόφων σε μια ενδεδειγμένη και ουσιαστική μεταηθική συζήτηση, φαντάζει επιτακτική.

Ακολουθώντας, οφείλουμε:

- 2) Να εντοπίσουμε καίρια επιχειρήματα μεταηθικής προοπτικής στο έργο του Rawls και να καταστρώσουμε επιχειρήματα ρωσιανής προπαρασκευής που συνηγορούν υπέρ της συνέχειας της μεταηθικής συζήτησής, τα οποία τίθενται υπέρ του γεγονότος ότι υπάρχουν ορισμένες ηθικές κρίσεις που επιδέχονται τιμές αληθείας και είναι συνακολούθως αληθείς.
- 3) Να ωθήσουμε τους Κατασκευασιοκράτες ως προς την κατεύθυνση της αποδοχής ενός μετριοπαθούς ανθρωποκεντρικού ρεαλισμού, δηλαδή ως προς τη μερική αποδοχή θεωριών (επί παραδείγματι θεωριών όπως του Nozick, του Popper, του Αναπολιτάνου, του Formosa και του Βιρβιδάκη) που εξαρτούν τις ηθικές πεποιθήσεις από τις ανθρώπινες αντιδράσεις εν παραλλήλω με τη λειτουργία της ηθικής κατασκευής, παρόλο που τους αναγνωρίζουν κάποια μορφή ή κάποιο βαθμό ανεξαρτησίας από τον ανθρώπινο νου, τις διαθέσεις αλλά και τα ενεργήματά του.
- 4) Να χρησιμοποιήσουμε εναλλακτικώς το πνεύμα της σκέψης των Milo και O' Neill οι οποίοι, κατά τη δεκαετία του 1990, υπό το πρίσμα της μεταηθικής διαστάσεως, ανέπτυξαν μελέτες ενδιαφέροντος για μια γενικότερη επανασύνταξη των βασικών φιλοσοφικών θέσεων του Rawls, υπέρ της μεταηθικής προοπτικής περί της αναδείξεως ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού.
- 5) Να εισέλθουμε σε μια διεξοδική μεταηθική διαβούλευση και ανάλυση με την Korsgaard, η οποία προβαίνει σε μια συνεπή και διεξοδικώς τεκμηριωμένη υπεράσπιση των αντιρεαλιστικών θέσεων, των καντιανής φύσεως φιλοσοφικών κειμένων.

- 6) Να προσπαθήσουμε με την στρατηγική της μέλισσας να δημιουργήσουμε ένα μεταηθικό υβριδικό μοντέλο - αμάλγαμα, το οποίο να συνδυάζει αρμονικώς την αντιρεαλιστική κατασκευασιοκρατική σκέψη (η οποία όπως είδαμε λειτουργεί μέσω του πρακτικού μας Λόγου) με συστατικά καντιανά ενορασιοκρατικά στοιχεία, μετριοπαθείς οντολογικές δεσμεύσεις, αλλά και κρίσιμα πορίσματα ηθικής ψυχολογίας, τα οποία είναι συμβατά με την ρωσιανή κατασκευασιοκρατική θέση, όπως λόγου χάριν συμβαίνει με την θεωρία περί της ηθικής ψυχολογίας του Kohlberg. Σε αυτήν την περίπτωση όμως, θα πρέπει να αποφύγουμε επιδεξίως να καταλήξουμε σε μια εκλεκτικιστική συλλογή (ή σε ένα ανομοιογενές συνονθύλευμα) ετεροκλήτων και ασυμβάτων, μεταξύ των, στοιχείων, ερμηνεύοντας και αξιοποιώντας καταλυτικώς τα δεδομένα που επί της παρούσης διαθέτουμε.
- 7) Θα πρέπει επίσης αναγκαστικώς να εμβαθύνουμε διεξοδικότερα (ίσως στο πλαίσιο μιας εκτενέστερης εργασίας ή στο πλαίσιο μιας διδακτορικής διατριβής), στο κατά πόσο η θεωρία του Rawls, μπορεί να εναρμονιστεί, μεταξύ άλλων, με την θεωρία του Nozick, με την θεωρία του Porper και με την θεωρία του Αναπολιτάνου. Ακολουθώντας, οφείλουμε απαραιτήτως να στρέψουμε τη μεταηθική προσοχή μας προς τις νεοσύστατες προοπτικές Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού, που αναδύονται μέσα από τις πρόσφατες μελέτες του Βιρβιδάκη περί Καντιανού Πλατωνισμού, τις συναφείς μελέτες του Formosa, αλλά και τις, καντιανής προελεύσεως, κατασκευασιοκρατικές φιλοσοφικές προοπτικές της Bagnoli.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, η μεταηθική αξίωση περί της αναδείξεως, και, διά της αποδείξεως ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού, αποτελεί αναμφιβόλως μια απαιτητική και συνεχή διαδικασία εσωστρέφειας και συνάμα εξωστρέφειας.

- Εσωστρέφειας, λόγω της τεχνογνωσίας και της προσηλώσεως που απαιτούνται επάνω στην μεταηθική στοχοθεσία περί της αναδείξεως (και διά της αποδείξεως περί της σημασίας υπάρξεως) ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού. Για την ακρίβεια, η ανάδειξη του υβριδικού εγχειρήματος που επιζητούμε, δύναται να προκύψει, μεταξύ άλλων, κατόπιν υπευθύνου αναθεωρητικής μελέτης αλλά και ουσιαστικής πρωτοβουλίας για μεταηθική σύνθεση από Φιλοσόφους όπως ο Βιρβιδάκης⁴¹⁸, ο Milo, και η O' Neill.

⁴¹⁸Ενδιαφέρον, παρουσιάζει το μεταηθικό εγχείρημα του Στέλιου Βιρβιδάκη ως προς τον συμβιβασμό ανάμεσα στον Ηθικό Ρεαλισμό και στον Ηθικό Αντιρεαλισμό, που επιζητείται ένας «ισχνός, μετριοπαθής ρεαλισμός με αριστοτελική και καντιανή υφή».

Βλέπε, Δραγώνα Μονάχου, *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία-Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, 284.

Βλέπε επίσης, Stelios Virvidakis, "Variétés du Réalisme en Philosophie Morale," στο *Philosophie* 22 (1989): 13-14.

Πάντως, σε γενικές γραμμές, η μελέτη του Στέλιου Βιρβιδάκη περί του Καντιανού Πλατωνισμού (και του ρυθμιστικού του ρόλου, της επιστημικής λειτουργίας του, και της οντολογικής υφής των ιδεών του Λόγου), συνοψίζει καταλυτικώς, ένα σημαίνον υποσύνολο από μελέτες που έχουν αναπτυχθεί στο όνομα ενός ασθενούς ρασιοναλιστικού ρεαλισμού στη

- Εξωστρέφειας, διότι η ανάδειξη ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού απαιτεί αναποφεύκτως και τη διάδραση με Φιλοσόφους, οι θέσεις των οποίων δεν ευνοούν την ανάδειξη επιχειρημάτων που να συνηγορούν υπέρ της υπάρξεως μιας ρεαλιστικής ηθικής υφής. Εντούτοις, οι θέσεις αυτές, αποτελούν αντικείμενο υπερασπίσεως (καθολικώς εν προκειμένω), της, καντιανής φύσεως, πρακτικής λειτουργίας της ρωλσιανής αντιρεαλιστικής Κατασκευασιοκρατίας. Η ρωλσιανή αντιρεαλιστική Κατασκευασιοκρατία όμως, αποτελεί ένα ιδιαιτέρως χρήσιμο (δομικώς τουλάχιστον) μεταηθικό εργαλείο, όσον αφορά στην ανάδειξη ενός υβριδικού μοντέλου που να αποτελεί φιλοσοφική προσέγγιση εναρμονίσεως ρεαλιστικών και αντιρεαλιστικών ηθικών στοιχείων που ωσμώνονται αρμονικώς μεταξύ των, επί τη βάση της εντοπίσεως των καταλλήλων αναλογιών.

Εν συνόλω, το γεγονός ότι η μετανεωτερική εποχή αναδεικνύει την ανάγκη για την εύρεση κοινών διαπολιτισμικών λύσεων σε δισεπύλτα, ήδη υπάρχοντα και αναδυόμενα, ζητήματα για τα οποία δεν αρκεί μονάχα η κανονιστικότητα των δύο κυριάρχων ειδών ηθικής θεωρίας (Δεοντοκρατία, Ωφελιμισμός), αλλά και η Αρετοκρατία, συνεπάγεται την ανάγκη καταστρώσεως επιχειρημάτων που συνηγορούν υπέρ της υπάρξεως, αλλά και της αποδείξεως περί της υπάρξεως, ενός Μετριοπαθούς Ηθικού Ρεαλισμού.

Μεταηθική, στην Φιλοσοφία των Μαθηματικών και στην Επιστήμη προς ικανοποίηση των λογικών μας αρχών και των διαισθήσεών μας. Για τον Στέλιο Βιρβιδάκη, «ορισμένες αφηρημένες οντότητες, ιδιότητες και σχέσεις, μπορεί υπό μια έννοια και σε κάποιον βαθμό να εξαρτώνται από εμάς, ενώ υπό μια άλλη έννοια, να διαθέτουν οντολογική ανεξαρτησία, να αποτελούν αντικείμενα και ανακαλύψεως και κατασκευής». Όσον αφορά στην Φιλοσοφία των Μαθηματικών, ήδη αναφερθήκαμε στην θεωρία του Διονυσίου Αναπολιτάνου, τα πορίσματα της οποίας, προεκτείνονται και στη Μεταηθική, αναφορικώς με τον στόχο μας. Όσον αφορά τη Μεταηθική, όπως αναφέρθηκε στο 18^ο κεφάλαιο της μελέτης, ο Στέλιος Βιρβιδάκης, αναλύει στην *Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, την προοπτική ενώσεως ανάμεσα στον 3^ο κόσμο του Popper και το πραγματωσιοκρατικό ("realizationist") τροπικό μοντέλο του Nozick. Τέλος, στο ίδιο πλαίσιο με τις τελευταίες μελέτες του Στέλιου Βιρβιδάκη, αξιομνημόνευτη θεωρείται και η θέση του Paul Formosa, συμφώνως προς την οποία, μπορεί να υπάρξει κάποιου είδους ένωση ανάμεσα στην θεωρία του Kant και σε έναν ασθενή Ηθικό Ρεαλισμό.

Βλέπε, Βιρβιδάκης, *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας*, 231-290, 341-70.

Βλέπε επίσης, Paul Formosa, *Kantian Ethics, Dignity and Perfection* (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2017).

Βλέπε επίσης, Βιρβιδάκης. *Ο Κόσμος 3 του Καρλ Πόππερ, ως Ερμηνευτική Πρόταση για την Κατανόηση των Μοντέλων Αξιακού Ρεαλισμού*, 14.

Βιβλιογραφία

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

Αναπολιτάνος, Διονύσιος. *Φιλοσοφικές Εξεικονίσεις, Αφηγήσεις και Σχήματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Εκκρεμές, 2019.

Αναπολιτάνος, Διονύσιος. *Λαβύρινθοι, Γνωσιολογικά Ρήγματα, Φιλοσοφικά Σπαράγματα και Παραμυθίες*. Αθήνα: Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, 2016.

Αναπολιτάνος, Διονύσιος. *Εισαγωγή στην Φιλοσοφία των Μαθηματικών*. Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη, 2009.

Ανδρουλιδάκης, Κωνσταντίνος. *Καντιανή Ηθική. Θεμελιώδη Ζητήματα και Προοπτικές*. Επιμέλεια: Χρήστος Δάρρας. Αθήνα: Εκδόσεις Σμίλη, 2018.

Αριστοτέλης. *Ηθικά Νικομάχεια*.

Βασιλόγιαννης, Φίλιππος. *Φιλοσοφία μετά John Rawls*. Επιμέλεια: Μιχάλης Κατσιμίτσης. Αθήνα: Εκδόσεις Ευρασία, 2022.

Βασιλόγιαννης, Φίλιππος. “Αναστοχαστικότητα και Ισορροπία.” Στο *Ενοράσεις και Κατασκευές στην Ηθική και το Δίκαιο*, επιμέλεια Φίλιππος Βασιλόγιαννης, 93-111. Αθήνα: 2016.

Βασιλόγιαννης, Φίλιππος. “Ηθικές Ενοράσεις.” Στο *Ενοράσεις και Κατασκευές στην Ηθική και το Δίκαιο*, επιμέλεια Φίλιππος Βασιλόγιαννης, 1-21. Αθήνα: 2016.

Βασιλόγιαννης, Φίλιππος. *Πρόσωπα, Λόγοι και Πράγματα. Ιδιοκτησία και Μη Διανεμητική Δικαιοσύνη* (Persons, Reasons and Things: Ownership and Non-distributive Justice). Αθήνα: Εκδόσεις Ευρασία, 2015.

Βιρβιδάκης, Στέλιος. “Καντιανός Πλατωνισμός; Ο Ρυθμιστικός Ρόλος, η Επιστημική Λειτουργία, και η Οντολογική Υφή των Ιδεών του Λόγου.” *Δευκαλίων* 35 1. (2021): 35-59.

Βιρβιδάκης, Στέλιος. “Ο Κόσμος 3 του Καρλ Πόππερ, ως Ερμηνευτική Πρόταση για την Κατανόηση των Μοντέλων Αξιακού Ρεαλισμού.” Στο *Φιλοσοφία, Επετηρίς του Κέντρου Ερεύννης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, Τόμος 49, 2^ο Μέρος, 194-207. Αθήνα: Εκδόσεις Ακαδημίας των Αθηνών, 2019.

Βιρβιδάκης, Στέλιος. “Ο Ρασιοναλιστικός Αξιακός Ρεαλισμός ως Θρησκεία χωρίς Θεό.” Στο *Φιλοσοφικοί Περίπατοι και Σονάτες, Αντίδωρο στον Άρη Κουτούγκο*, επιμέλεια Κωνσταντίνος Θεολόγου και Μαρία Πουρνάρη, 49-74. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος, 2019.

Βιρβιδάκης, Στέλιος. “Η Ηθική Διάσταση της Οικονομίας.” *Πυθαγόρας* 102 (2012): 67-73.

Βιρβιδάκης, Στέλιος. *Η Υφή της Ηθικής Πραγματικότητας* [La Robustesse du Bien. Essai sur le Réalisme Moral (Rayon Philosophie)]. Μετάφραση: Τερέζα Μπούκη. Αθήνα: Εκδόσεις Leader Books, 2009.

Βιρβιδάκης, Στέλιος. “Ο Μεταηθικός Ορίζοντας της Χαμπερμασιανής Ηθικής του Διαλόγου.” Στο *Ο Χάμπερμας και οι Νεοαριστοτελικοί. Η Ηθική του Διαλόγου στον Γιούργκεν Χάμπερμας και η Πρόκληση Του Νεοαριστοτελισμού*, επιμέλεια και συγγραφή Γκόλφω Μαγγίνη, επίμετρα Στέλιος Βιρβιδάκης και Κωνσταντίνος Καβουλάκος, 342-374. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2006.

Βιρβιδάκης, Στέλιος. “Η Αριστοτελική Ηθική και οι Σύγχρονες Αντιθεωρητικές Τάσεις στον Χώρο της Ηθικής Φιλοσοφίας.” Στο *Αριστοτέλης: Αφιέρωμα στον John Anton*, επιμέλεια Δημήτριος Ανδριόπουλος 314-333. Αθήνα: Εκδόσεις Εστία, 2001.

Βιρβιδάκης, Στέλιος. “Η Ριζική Αμφισβήτηση της Ηθικής Αντικειμενικότητας και η Περιγραφική Θεωρία της Απόφασης.” Στο *Παναγιώτης Κονδύλης: Για την Κοινωνική Οντολογία*, 17-36. Πρόλογος: Παναγιώτης Νούτσος. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2001.

Βιρβιδάκης, Στέλιος. “Ηθικός Ρεαλισμός και Μεταηθικός Ησυχασμός.” *Ισοπολιτεία* III (1999): 65-93.

Βιρβιδάκης, Στέλιος. “Σχόλια στο Έργο Ισχύς και Απόφαση του Παναγιώτη Κονδύλη.” *Λεβιάθαν* 15 (1994): 91-102.

Βιρβιδάκης, Στέλιος. “Μαθηματικές Αναλογίες και Διανεμητική Δικαιοσύνη: Σύγχρονες Προοπτικές.” Στο *Περί Δικαιοσύνης* (On Justice), επιμέλεια Κωνσταντίνος Βουδούρης, 47-54. Αθήνα: Έκδοση της Ελληνικής Φιλοσοφικής Εταιρείας, 1989.

Βιρβιδάκης, Στέλιος. “Υπάρχει Κρίση της Ηθικής Φιλοσοφίας;.” *Φιλοσοφικό Περιοδικό της Ελληνικής Φιλοσοφικής Επιθεωρήσεως* 5 (1988): 115-129.

Δημητρακόπουλος, Μιχαήλ. *Ο Καντ για τη Γαλλική Επανάσταση και την «Αιώνια Ειρήνη»*, Οι Σχέσεις Μεταξύ Δικαίου και Ηθικής. Αθήνα: 2019.

Δημητρίου, Στέφανος. *Ηθική και Πολιτική. Δικαιολόγηση των Πεποιθήσεων και Πολιτική Φιλοσοφία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2008.

Ζούμπος, Αναστάσιος. “Οι Νεοκαντιανοί, το Πράγμα Καθ’ εαυτό του Καντ και η Θεωρία της Ενωιοκρατίας.” *Φιλοσοφία* 19 (1989): 407-409.

Κάλφας, Βασίλειος και Γεώργιος Ζωγραφίδης. *Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι*. Επιμέλεια: Ελένη Κεχαγιόγλου. Αθήνα: Εκδόσεις Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών - Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 2006.

Κανάκης, Κωνσταντίνος. *Εισαγωγή στην Πραγματολογία, Γνωστικές και Κοινωνικές Όψεις της Γλωσσικής Χρήσης*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου Αιώνα, 2007.

Κιτρομηλίδης, Πασχάλης. *Νεότερη Πολιτική Θεωρία. Θεωρίες της Ελευθερίας*. 6^η Έκδοση. Αθήνα: Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2016.

Κονδύλης, Παναγιώτης. *Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός* (Die Aufklärung im Rahmen des Neuzeitlichen Rationalismus). Δίτομο. Σειρά: Ιστορική Βιβλιοθήκη. 3^η Έκδοση. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, 2004.

Κωσταράς, Γρηγόριος. *Φιλοσοφική Προπαιδεία. Εισαγωγική Θεώρηση. Μεθοδολογική Προσέγγιση. Ιστορική Επισκόπηση*. 4^η Έκδοση. Αθήνα: 1994.

Λαβράνου, Αλίκη. *Γνώση και Πράξη*. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2010.

Μαγγίνη, Γκόλφω. *Ο Χάμπερμας και οι Νεοαριστοτελικοί*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2006.

Μακρής, Σπυρίδων. *Φιλελευθερισμός, Φιλοσοφικές Απαρχές και Σύγχρονες Τάσεις, Από τον Αριστοτέλη στον Rawls*. Επιμέλεια: Σπυρίδων Μακρής. Αθήνα: Εκδόσεις Ιωάννης Σιδέρης, 2007.

Μελά, Λία. *Δοκίμια Σύγχρονης Πολιτικής Φιλοσοφίας, Δικαιοσύνη-Ελευθερία-Αρετή*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2018.

Μολύβας, Γρηγόριος. “Το Ιδεώδες της Ισότητας.” Στο *Τόποι: Αντίδωρα στον Παντελή Μπασάκο*, επιμέλεια Βάσω Κιντή, Χλόη Μπάλλα, Γεώργιος Φαράκλας, 114-141. Αθήνα: Εκδόσεις Αριάδνη, 2019.

Μολύβας, Γρηγόριος. *Αξιοκρατία και Κοινωνική Δικαιοσύνη*. Επιμέλεια: Μαγδαληνή Τσεβρένη. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2018.

Μολύβας, Γρηγόριος. “Δικαιοσύνη και Τύχη.” Στο *Δικαιοσύνη και Δίκαιο*, επιμέλεια Σταύρος Ζουμπουλάκης, 451-474. Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2015.

Μολύβας, Γρηγόριος. *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. Rawls, Dworkin, Nozick, Sen. 2^η Έκδοση. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2011.

Μολύβας, Γρηγόριος. *Ηδονές, Προτιμήσεις και Ανάγκες. Διακυβεύματα Δικαιοσύνης και Ισότητας*. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2010.

Μονάχου Δραγώνα, Μυρτώ. “Ηθική - Βιοηθική – Μεταβιοηθική.”

<http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=4&mid=1498&mnu=4&id=25673>. Πρόσβαση: 12/5/2021.

Μονάχου Δραγώνα, Μυρτώ. *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία - Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 1995.

Μονάχου Δραγώνα, Μυρτώ. “Η Ηθική Φιλοσοφία στην Παιδεία της Ανθρωπότητας. Για μια Παιδεία που βασίζεται στα Ανθρώπινα Δικαιώματα.” *Δευκαλίων* 14 1. (1995): 87-100.

Μονάχου Δραγώνα, Μυρτώ. “Η Δικαιοσύνη στη Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία: το Σύνδρομο Rawls και Φιλοσοφία της Δικαιοσύνης.” Στο *Αφιέρωμα στον Κωνσταντίνο Δεσποτόπουλο*, 349-372. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1991.

Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. “Σημαινόμενο – Σημαίνον: Η Υπόσταση της Λέξης.” Διαθέσιμο στην Προσωπική Ιστοσελίδα του Γεωργίου Μπαμπινιώτη.

<https://www.babiniotis.gr/dimosieumata/glossika-themata/453-simainomeno-simainon-i-ypostasi-tis-leksis>. Πρόσβαση: 9/3/2020.

Μπασάκος, Παντελής. *Τρεις Γλώσσες. Αριστοτέλης, Χούσσερλ, Βιτγκενστάιν*. Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2006.

Παιονίδης, Φιλήμων. “Εμπειρικές Συνιστώσες της Ηθικής Φιλοσοφίας.” Στο *Η Επιστροφή της Ηθικής. Παλαιά και Νέα Ερωτήματα*, επιμέλεια Σταύρος Ζουμπουλάκης, 511-534. Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2013.

Πανταζάκος, Παναγιώτης. *Ηθική και Μεταηθική*. Αθήνα: Εκδόσεις Ινστιτούτο του Βιβλίου Καρδαμίτσα, 2015.

Πανταζάκος, Παναγιώτης. *Ηθική και Δημοκρατία*. Αθήνα: Εκδόσεις Ινστιτούτο του Βιβλίου Καρδαμίτσα, 2012.

Παπαγεωργίου, Κωνσταντίνος. *Η Πολιτική Δυνατότητα της Δικαιοσύνης*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος, 1994.

Παρούσης, Μιχαήλ. *Διαβουλευτική Δημοκρατία και Επικοινωνιακή Ηθική*. Αθήνα: Εκδόσεις Ίνδικτος, 2005.

Πελεgrίνης, Θεοδόσιος. *Ηθική Φιλοσοφία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο, 2015.

Πελεgrίνης, Θεοδόσιος. *Ηθική Φιλοσοφία*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2009.

Πλατανάκης, Χαρίλαος. “Ενάντια στην Αναγωγιστική Ερμηνεία της Διανεμητικής Δικαιοσύνης.” *Δευκαλίων* 35 1. (2021): 128-158.

Πλατανάκης, Χαρίλαος. “Αρχαία Πολιτική Φιλοσοφία.” Στο *Εισαγωγή στην Αρχαία Φιλοσοφία*, επιμέλεια Γεώργιος Καραμανώλης, 419-421. Κρήτη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017.

Πλάτων. *Πολιτεία*.

Πολίτης, Γεώργιος. *Το Δικαίωμα της Πολιτικής Ανυπακοής. Η Νόμιμη Άμυνα στην Αυθαίρετη Εξουσία*. Επιμέλεια: Χρυσούλα Τσιρούκη. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2012.

Σαμαά, Ρότζερ. “Η Συνάρτηση μεταξύ των Εννοιών της Ηθικής και του Δικαίου στο «Πραγματικό και το Ισχύον» του Jürgen Habermas και η σημασία της Ηθικής του Διαλόγου”. Στο Ψηφιακό Αποθετήριο Επιστημονικών Εργασιών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών «Πέργαμος». Πρόσβαση: 9 Σεπτεμβρίου 2021.

<https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/2959169>.

Σαμαά, Ρότζερ. *Habermas, Kant και ο Θεσμός του Κατώτατου Μισθού. Από τη Μετανεωτερικότητα στη Νεωτερικότητα*. Αθήνα: Εκδόσεις Lex Book, 2020.

Σιακαντάρης, Γεώργιος. “Μανουέλ Καντ: Το Ηθικό είναι Νόμιμο, αλλά το Νόμιμο δεν είναι πάντα Ηθικό.” Στην ιστοσελίδα της Εφημερίδας *Τα Νέα*, 5 Σεπτεμβρίου 2014. Πρόσβαση 13 Ιουνίου 2021.

Σιούφα, Βασιλική. “Η Δικαιοσύνη μεταξύ Κοσμοπολιτισμού και Διεθνισμού.” *Δευκαλίων* 34 1. (2020): 129-157.

Σούρλας, Παύλος. *Δημοκρατία και Αυτονομία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2017.

Σούρλας, Παύλος. *Δίκαιο και Δικανική Κρίση. Μια Φιλοσοφική Αναθεώρηση της Μεθοδολογίας του Δικαίου*. Κρήτη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017.

Τάσιος, Θεοδόσιος. *Ξανά ο Αριστοτέλης; Μεταξύ Εμπειρίας και Θεωρίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Άτων, 2018.

Τασόπουλος, Γιάννης. *Η Λαϊκή Κυριαρχία και η Πρόκληση της Αμεροληψίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2014.

Τσάτσος, Κωνσταντίνος. *Πολιτική, Θεωρία Πολιτικής Δεοντολογίας*. 2^η Έκδοση. Αθήνα: Εκδόσεις των Φίλων, 1975.

Χατζής, Αριστείδης. *Φιλελευθερισμός*. 2^η Έκδοση. Επιμέλεια: Συλβί Ρηγοπούλου. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος, 2017.

Ayer, Alfred Jules. “Η Ανάλυση των Ηθικών Κρίσεων,” στο *Ανθολόγιο Αναλυτικών Φιλοσόφων*. Μετάφραση: Κωνσταντίνος Βουδούρης. Επιμέλεια: Κωνσταντίνος Βουδούρης. Αθήνα: Έκδοση Κωνσταντίνου Βουδούρη, 1977.

Berlin, Isaiah. *Τέσσερα Δοκίμια περί Ελευθερίας* (Four Essays on Liberty). Μετάφραση: Παπαδημητρίου Γιάννης. Αθήνα: Εκδόσεις Scripta, 2001.

Bourgeois, Bernard. *Φιλοσοφία και Δικαιώματα του Ανθρώπου* (Philosophie et Droits de l' Homme de Kant à Marx). Μετάφραση: Γεώργιος Φαράκλας. Αθήνα: Εκδόσεις της Εστίας, 2000.

Cottingham, James. *Φιλοσοφία της Επιστήμης Α': Οι Ορθολογιστές* (The Rationalists). Μετάφραση: Χριστίνα Τσούρτη. Επιμέλεια: Αλέξανδρος Χρύσης. Αθήνα: Εκδόσεις Πολύτροπον, 2003.

Dworkin, Ronald. *Η Επικράτεια της Ζωής* (Life's Dominion: an Argument about Abortion, Euthanasia, and Individual Freedom). Μετάφραση: Φίλιππος Βασιλόγιαννης. Επιμέλεια: Σταυρούλα Τσινόρεμα. Αθήνα: Εκδόσεις Αρσενίδης, 2013.

Dworkin, Ronald. *Φιλελευθερισμός* (Liberalism). Μετάφραση Φιλήμων Παιονίδης. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 1992.

Habermas, Jürgen. *Το Πραγματικό και το Ισχύον* (Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des Demokratischen Rechtsstaats). Μετάφραση: Θεόδωρος Λουπασάκης. Επιμέλεια: Θεόδωρος Γεωργίου. Πρόλογος: Νικόλαος Κοτζιάς. Αθήνα: Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Εκδοτικός Οργανισμός Αντωνίου και Αικατερίνης Λιβάνη, 1996.

Hobbes, Thomas. *Περί της Φύσης του Ανθρώπου* (Human Nature). Μετάφραση: Δήμητρα Σταυρίδου. Επιμέλεια: Αλέξανδρος Βέλιος. Αθήνα: Εκδόσεις Scripta, 2013.

Kant, Immanuel. *Κριτική του Καθαρού Λόγου, Υπερβατική Διαλεκτική και Υπερβατική Μεθοδολογία*. Μετάφραση: Μιχαήλ Δημητρακόπουλος. Επιμέλεια: Μιχαήλ Δημητρακόπουλος. Αθήνα: 2016.

Kant, Immanuel. *Μεταφυσική των Ηθών* (Die Metaphysik der Sitten). Επιμέλεια: Κωνσταντίνος Μπελέζος. Μετάφραση: Κωνσταντίνος Ανδρουλιδάκης. Αθήνα: Εκδόσεις Σμίλη, 2013.

Kant, Immanuel. *Κριτική της Κριτικής Δύναμης* (Kritik der Urteilkraft). Μετάφραση: Κωνσταντίνος Ανδρουλιδάκης. Αθήνα: Εκδόσεις Σμίλη, 2013.

Kant, Immanuel. *Κριτική του Πρακτικού Λόγου* (Kritik Der Praktischen Vernunft). Μετάφραση: Κωνσταντίνος Ανδρουλιδάκης. Επιμέλεια: Απόστολος Σαντοριναίος. Αθήνα: Εκδόσεις Εστία, 2011.

Kant, Immanuel. *Περί Παιδαγωγικής* (Über Pädagogik). Μετάφραση: Ιωάννης Οικονομίδης. Αθήνα: 1929.

Kymlicka, Will. *Η Πολιτική Φιλοσοφία της Εποχής μας* (Contemporary Political Philosophy. An Introduction). Μετάφραση: Γρηγόριος Μολύβας. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2005.

Mackie, John. *Ηθική: Η Επινόηση του Ορθού και του Εσφαλμένου* (Ethics. Inventing Right and Wrong). Μετάφραση: Δημήτριος Μιχαήλ. Επιμέλεια: Μίλτος Θεοδοσίου. Εισαγωγή: Αντώνης Χατζημουσής. Αθήνα: Εκδόσεις Εκκρεμές, 2010.

Mill, John Stuart. *Περί Ελευθερίας* (On Liberty). Μετάφραση: Μπαμιατζόγλου Ξενοφών. Αθήνα: Εκδόσεις Φιλελεύθερος, 2020.

Moore, George Edward. *Principia Ethica*. Μετάφραση: Αντώνης Χατζημουσής. Επίμετρο: Αντώνης Χατζημουσής. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2022.

Nagel, Thomas. *Η Θέα από το Πουθενά* (The View from Nowhere). Μετάφραση: Χρήστος Σταματέλος. Επιμέλεια: Στέλιος Βιρβιδάκης. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2002.

Nagel, Thomas. *Ισότητα και Μεροληψία* (Equality and Partiality). Μετάφραση: Κωνσταντίνος Κουκουζέλης, Παναγιώτης Φλέσσας. Επιμέλεια: Κωνσταντίνος Κουκουζέλης. Αθήνα: Εκδόσεις Εκκρεμές, 1991.

Nagel, Thomas. *Θεμελιώδη Φιλοσοφικά Προβλήματα* (What does it All Mean). Μετάφραση: Χριστίνα Μιχαλακοπούλου Βεΐκου. Πρόλογος: Χριστίνα Μιχαλακοπούλου Βεΐκου. Αθήνα: Εκδόσεις Σμίλη, 1989.

Rawls, John. *Διαλέξεις στην Ιστορία της Πολιτικής Φιλοσοφίας* (Lectures on the History of Political Philosophy). Μετάφραση: Γρηγόριος Μολύβας. Επιμέλεια: Λία Μελά. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2021.

Rawls, John. *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική* (Themes in Kant's Moral Philosophy, Kantian Constructivism in Moral Theory). Μετάφραση: Λία Μελά και Ανδρέας Μιχαλάκης. Επιμέλεια: Ανδρέας Μιχαλάκης. Αθήνα: Εκδόσεις Liberal Books, 2016.

Rawls, John. *Θεωρία της Δικαιοσύνης* (A Theory of Justice). Μετάφραση: Φίλιππος Βασιλόγιαννης, Βασίλειος Βουτσάκης, Φιλήμων Παιονίδης, Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Νικόλαος Στυλιανίδης, Ανδρέας Τάκης. Επιμέλεια: Ανδρέας Τάκης. Επίμετρο: Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2010. [Πρώτη Μεταφρασμένη Έκδοση: 2001]

Rawls, John. *Το Δίκαιο των Λαών και η Ιδέα της Δημόσιας Λογικής. Αναθεωρημένη Έκδοση* (The Law of Peoples - with "The Idea of Public Reason Revisited"). 3^η Έκδοση. Μετάφραση: Άννα Παπασταύρου. Επιμέλεια: Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος, Παναγιώτης Ήφαιστος, Στέλιος Περράκης. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα, 2003.

Rawls, John. *Πολιτικός Φιλελευθερισμός* (Political Liberalism). Μετάφραση: Αλέξανδρος Κιουπκιόλης και Σπυρίδων Μαρκέτος. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο, 2000.

Sandel, Michael. *Δικαιοσύνη. Τι Είναι το Σωστό;* (Justice: What's the Right Thing to Do?). Μετάφραση: Αλέξανδρος Κιουπκιόλης. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2011.

Sandel, Michael. *Ο Φιλελευθερισμός και τα Όρια της Δικαιοσύνης* (Liberalism and the Limits of Justice). Μετάφραση: Κατερίνα Γεωργοπούλου. Επιμέλεια: Γρηγόριος Μολύβας. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2003.

Singer, Peter, Tom Regan, Lori Gruen και Josephine Donovan. *Ζώα και Ηθική*. Μετάφραση: Κωνσταντίνος Αλεξίου, Φανή Αραμπατζίδου, Σταύρος Καραγεωργάκης, Ελίζα Κολοβού, Κωνσταντίνος Κουράκης. Επιμέλεια: Σταύρος Καραγεωργάκης. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αντιγόνη, 2012.

Skoble, Aeon. *Ρόμπερτ Νόζικ, Ελευθερισμός και Δικαιώματα* (The Essential Robert Nozick). Μετάφραση: Γεώργιος Αρχόντας. Επιμέλεια: Χρύσα Φραγκιαδάκη. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος, 2022.

Smith, Adam. *Η Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων* (The Theory of Moral Sentiments). Μετάφραση: Δημήτριος Δρόσος. Επιμέλεια: Δημήτριος Δρόσος. Πρόλογος: Μιχάλης Ψαλιδόπουλος. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2012.

Vardy, Peter και Paul Grosch. *Το Αίνιγμα της Ηθικής* (The Puzzle of Ethics). Μετάφραση: Θεόδωρος Δρίτσας. Επιμέλεια: Σταυρούλα Τσινόρεμα. Αθήνα: Εκδόσεις Αρσενίδη, 2013.

Warburton, Nigel. *Φιλοσοφία: Τα Βασικά* (Philosophy: The Basics). Μετάφραση: Δέσποινα Ρισσάκη. Αθήνα: Εκδόσεις Αρσενίδη, 2010.

Wilson, Catherine. *Πώς να Είσαι Επικούρειος* (How to Be an Epicurean: A Philosophy for Modern Living). Μετάφραση: Αλεξάνδρα Αδαμτζίλογλου. Επιμέλεια: Γιάννης Αβραμίδης. Αθήνα: Εκδόσεις Θύραθεν, 2020.

Woolhouse, Roger Stuart. *Φιλοσοφία της Επιστήμης Β': Οι Εμπειριστές* (The Empiricists). Μετάφραση: Χριστίνα Τσούρτη. Επιμέλεια: Αλέξανδρος Χρύσης. Αθήνα: Εκδόσεις Πολύτροπον, 2003.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

Adams, Ian και Robert Dyson. *Fifty Major Political Thinkers*. New York: Routledge, 2007.

Ameriks, Karl. "On Two Non-Realist Interpretations of Kant's Ethics." Στο *Interpreting Kant's Critiques*, 263-282. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Aristotle. *Nicomachean Ethics*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

Arneson, Richard. "Market Socialism and Egalitarian Ethics." Στο *A General Theory of Exploitation and Class*, επιμέλεια Pranab Bardham and John Roemer, 281-297. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1993.

Ayer, Alfred Jules. *Philosophical Essays*. London: Macmillan Publishers Ltd, 1954.

Bader, Ralf και John Meadowcroft. *The Cambridge Companion to Nozick's Anarchy, State, and Utopia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Bagnoli, Carla. "Authority as a Contingency Plan." *Philosophical Explorations* 22 2. (2019): 130-145.

Bagnoli, Carla. "Kant in Metaethics: The Paradox of Moral Autonomy, Solved by Publicity." Στο *Kant Handbook*, επιμέλεια Matthew Altman, 355-377. London: Palgrave Macmillan, 2017.

Bagnoli, Carla. "Constructivism and the Moral Problem." *Philosophia* 44 4. (2016): 1229-1246.

Bagnoli, Carla. "Moral Objectivity: a Kantian Illusion?." *The Journal of Value Inquiry* 49 1. (2015): 31-45.

Bagnoli, Carla. "Starting Points: Kantian Constructivism Reassessed." *Ratio Juris* 27 3. (2014): 311-329.

Bagnoli, Carla. *Constructivism in Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

- Bagnoli, Carla. "Morality as Practical Knowledge." *Analytic Philosophy* 53 1. (2012): 60-69.
- Bagnoli, Carla. "The Mafioso Case: Autonomy and Self-Respect." *Ethical Theory and Moral Practice* 12 5. (2009): 477-493.
- Bagnoli, Carla. "Moral Constructivism: A Phenomenological Argument." *Topoi* 21 1. (2002): 125-138.
- Barry, Norman. *Libertarianism in Philosophy and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Bell, Nora. "Nozick and the Principle of Justice." *Social Theory and Practice* 5 1. (1978): 65-73.
- Bellamy, Richard. *Liberalism and Modern Society: A Historical Argument*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1992.
- Blackburn, Simon. *Ethics: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Blackburn, Simon. *Essays in Quasi-Realism*. Oxford: Oxford University Press, 1983.
- Bloomfield, Paul. *Moral Reality*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Bogart, Jason. "Lockean Provisos and State of Nature Theories." *Ethics* 95 4. (1985): 833-834.
- Boucher, David και Paul Kelly. *The Social Contract from Hobbes to Rawls*. New York: Routledge, 1994.
- Boyd, Richard. "How to Be a Moral Realist." Στο *Essays in Moral Realism, Ithaca*, επιμέλεια Geoffrey Sayre McCord, 181-228. New York: Cornell University Press, 1988.
- Brink, David. *Moral Realism and the Foundations of Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Brink, David. "Rawlsian Constructivism in Moral Theory." *Canadian Journal of Philosophy* 17 1. (1987): 71-90.
- Buckingham, Will, John Marenbon, Marcus Wicks, Douglas Burnham, Clive Hill, Peter King, Richard Osbourne και Stephanie Chilman. *The Philosophy Book*. Επιμέλεια: Sam Atkinson, Cecile Landau, Andrew Szudek και Sarah Tomley. London: Dorling Kindersley Limited, 2011.
- Carnap, Rudolf. "The Methodological Character of Theoretical Concepts." Στο *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, επιμέλεια Herbert Feigl και Michael Scriven, 38-76. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1956.
- Carr, Brian. "Popper's Third World." *The Philosophical Quarterly* 27 108. (1977): 214-226.

- Casebeer, William. *Natural Ethical Facts, Evolution, Connectionism and Moral Cognition*. Cambridge: The MIT Press, 2003.
- Chomsky, Noam. *Aspects of the Theory of Syntax*. Massachusetts: MIT Press, 1965.
- “Constructivism in Ethics”. Στο Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2021.
<https://plato.stanford.edu/entries/constructivism-metaethics/>.
- Costa, Victoria. *Rawls, Citizenship, and Education*. New York: Routledge, 2011.
- Crisp, Roger. *Reasons and the Good*. Oxford: Clarendon Press, 2006.
- Dancy, Jonathan. “Two Conceptions of Moral Realism.” *Proceedings of the Aristotelian Society* (Supplementary Volume) 60 (1986): 167-187.
- Daniels, Norman. “Wide Reflective Equilibrium and Theory Acceptance in Ethics.” *Journal of Philosophy* 76 5. (1996): 256-282.
- Daniels, Norman. *Reading Rawls: Critical Studies on Rawls: A Theory of Justice*. New York: Stanford University Press, 1989.
- Desmons, Ophélie. “John Rawls Métaéthicien?.” *Dialogue - Canadian Philosophical Association* 57 3. (2018): 473-497.
- “Distributive Justice”. Στο Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2020.
https://plato.stanford.edu/entries/distributive_justice/.
- Dworkin, Ronald. *Justice for Hedgehogs*. Cambridge and London: Harvard University Press, 2011.
- Dworkin, Ronald. “Objectivity and Truth: You’d better believe it.” *Philosophy and Public Affairs* 25 2. (1996): 87-139.
- Dworkin, Ronald. “The Original Position.” Στο *Reading Rawls: Critical Studies on Rawls’ A Theory of Justice*, επιμέλεια Norman Daniels, 16-52. New York: Basic Books, 1975.
- Enoch, David. *Taking Morality Seriously*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Firth, Roderick. “Ethical Absolutism and the Ideal Observer.” *Philosophy and Phenomenological Research* 12 3. (1951): 317-345.
- Foot, Philippa. *Natural Goodness*. Oxford: Clarendon Press, 2001.
- Formosa, Paul. *Kantian Ethics, Dignity and Perfection*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2017.

- Formosa, Paul. "Is Kant a Moral Constructivist or a Moral Realist." *European Journal of Philosophy* 21 2. (2013): 170-196.
- Freeman, Samuel Richard. *Rawls*. New York: The Routledge Philosophers, 2007.
- Frey, Raymond. "Act Utilitarianism, Consequentialism, and Moral Rights." Στο *Utility and Rights*, επιμέλεια Raymond Frey, 49-58. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 1985.
- Friedman, Mark. *Nozick's Libertarian Project. An Elaboration and Defense*. London: Bloomsbury, 2011.
- Gauthier, David. "The Impossibility of Rational Egoism." *Journal of Philosophy* 71 14. (1974): 439-456.
- Geuss, Raymond. "Post-Kantianism." Στο *The Oxford Handbook of the History of Ethics*, επιμέλεια Roger Crisp, 483-504. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Gibbard, Alan Fletcher. *Wise Choices, Apt Feelings*. Cambridge: Harvard University Press, 1990.
- Goldman, Alvin. "Philosophical Explanations by Robert Nozick." *The Philosophical Review* 92 1. (1983): 81-88.
- Goodman, Nelson. *Fact Fiction and Forecast*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1955.
- Habermas, Jürgen. "Law and Morality." Στην ιστοσελίδα The Tanner Lectures on Human Values - The University of Utah. Πρόσβαση 15 Ιουνίου 2021. <https://tannerlectures.utah.edu/documents/a-to-z/h/habermas88.pdf>.
- Habermas, Jürgen. *Between Facts and Norms* (Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des Demokratischen Rechtsstaats). Μετάφραση στα Αγγλικά, από τον William Rehg. Cambridge: MIT Press, 1996.
- Habermas, Jürgen. *Erkenntnis und Interesse. Mit Einem Neuen Nachwort*. Frankfurt: Suhrkamp, 1973.
- Hare, Richard Mervyn. "Rawls' Theory of Justice." *Philosophical Quarterly* 23 91. (1973): 144-155.
- Hare, Richard Mervyn. *Freedom and Reason*. Oxford: Oxford University Press, 1961.
- Harman, Gilbert. *The Nature of Morality: An Introduction to Ethics*. Oxford: Oxford University Press, 1977.

- Haworth, Alan. *Understanding the Political Philosophers*. New York: Taylor and Francis, 2012.
- Hayek, Friedrich. *The Road to Serfdom*. New York: The University of Chicago Press, 1994.
- Heinaman, Robert. *Aristotle and Moral Realism*. New York: Westview Press, 1995.
- Hill, Thomas. “Kantian Constructivism in Ethics.” *Ethics* 99 4. (1989): 752-770.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*. Πρόλογος: Richard Serjeantson. London: Wordsworth Editions Ltd, 2014.
- Hoffe, Otfried. *Kategorische Rechtsprinzipien*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 1990.
- Holmgren, Margaret. “Wide Reflective Equilibrium and Objective Moral Truth,” *Metaphilosophy* 18 2. (1987): 108-124.
- Holmgren, Margaret. “The Wide and Narrow of Reflective Equilibrium.” *Canadian Journal of Philosophy* 19 1. (1980): 43-60.
- Hudson, William Donald. *Modern Moral Philosophy-Modern Introductions to Philosophy*. New York: Palgrave Macmillan, 1983.
- Huemer, Michael. *Ethical Intuitionism*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- Hylton, Peter. *Russell, Idealism, and the Emergence of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 1990.
- Jefferson, Thomas. *Declaration of Independence*.
- “John Rawls”. Στο Internet Encyclopedia of Philosophy. 2021.
<https://iep.utm.edu/rawls/>.
- “John Rawls”. Στο Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2021.
<https://plato.stanford.edu/entries/rawls/>.
- Joyce, Richard. *Essays in Moral Skepticism*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Joyce, Richard. “Metaethical Pluralism: How both Moral Naturalism and Moral Skepticism may be Permissible Positions.” Στο *Ethical Naturalism: Current Debates*, επιμέλεια Stuart Nuccetelli και George Seay, 89-109. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Joyce, Richard. *The Evolution of Morality*. New York: MIT Press, 2006.
- Joyce, Richard. “Moral Fictionalism.” Στο *Fictionalism in Metaphysics*, επιμέλεια Mark Eli Kalderon, 287-313. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Joyce, Richard. *The Myth of Morality*. London: Cambridge University Press, 2001.

“Jürgen Habermas”. Στο Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2007.

<https://plato.stanford.edu/entries/habermas/>.

Kainz, Howard. *Ethics in Context, Toward the Definition and Differentiation of the Morally Good* 2^η Έκδοση. New York: I-Universe Inc Bloomington, 2011.

Kalderon, Mark Eli. *Moral Fictionalism*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Kant, Immanuel. *Über Den Gemeinspruch: Das Mag In Der Theorie Richtig Sein, Taugt Aber Nicht Für Die Praxis*. 5^η Έκδοση. Επιμέλεια: Julius Ebbinghaus. Berlin: Klostermann Texte Philosophie, 1992.

Kant, Immanuel. *Kritik der Praktischen Vernunft* (Critique of Practical Reason). Königsberg: 1788.

Kant, Immanuel. *Prolegomena Zu Einer Jeden Künftigen Metaphysik, Die Als Wissenschaft Wird Auftreten Können* (Prolegomena to Any Future Metaphysics). Königsberg: 1783.

Kohlberg, Lawrence. *The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*. San Francisco: Harper & Row, 1981.

Korsgaard, Christine. “Constitutivism and the Virtues.” *Philosophical Explorations* 22 2. (2019): 98-116.

Korsgaard, Christine. “Realism and Constructivism in Twentieth-Century Moral Philosophy.” *Journal of Philosophical Research* 28, APA Centennial Issue Supplement (2003): 9-122.

Kramer, Matthew. *Moral Realism as a Moral Doctrine*. Oxford: John Wiley & Sons Inc, 2009.

Kremm, Douglas και Karl Schafer. “Metaethical Quietism.” Στο *The Routledge Handbook of Metaethics*, επιμέλεια Tristram McPherson και David Plunkett, 643-658. New York: Routledge, 2017, 643-658.

Kukathas, Chandran και Philip Pettit. *Rawls: A Theory of Justice and its Critics*. Cambridge: Cambridge Polity Books Press, 1990.

Kymlicka, Will. *Contemporary Political Philosophy*. New York: Oxford University Press, 1990.

Larmore, Charles. *The Autonomy of Morality*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Larmore, Charles. *The Morals of Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

“Libertarianism”. Στο Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2020.

<https://plato.stanford.edu/entries/libertarianism/#PowAppNatResLibLefRig>.

- Locke, John. *Two Treatises of Government*. 10^η Έκδοση. New York: Project Gutenberg, 2010.
- Lyons, John. "The New Indian Claims and Original Rights to Land." *Social Theory and Practice* 4 3. (1977): 249-272.
- MacIntyre, Alasdair. *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Indiana: University of Notre Dame Press, 1981.
- Mack, Eric. *Libertarianism*. New York: Polity Books Press, 2018.
- Mack, Eric. *Libertarianism and Classical Liberalism: The Liberty Tradition. A Handbook of Political Theory*. Επιμέλεια: Gerald Gaus και Chandran Kukathas. London: Routledge, 2004.
- Mack, Eric. "In Defense of Individualism." *Ethical Theory and Moral Practice* 2 2. (1999): 87-115.
- Mack, Eric. "Nozick's Anarchism." *Nomos* 19 (1978): 43-62.
- Mackie, John. "Can There be a Right-Based Moral Theory?." Στο *Ethical Theory 2: Theories About How We Should Live*, επιμέλεια James Rachels, 350-359. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Mackie, John. *Ethics: Inventing Right and Wrong*. New York: Penguin Books, 1977.
- Magee, Bryan, Isaiah Berlin, Charles Taylor, Herbert Marcuse και William Barrett. *Men of Ideas*. New York: Viking Press, 1979.
- Mandle, John και David Reidy. *A Companion to Rawls*. New York: John Wiley & Sons Inc, 2014.
- Marmor, Andrei. "Three Concepts of Objectivity." Στο *Positive Law and Objective Values*, 112–134. Oxford: Clarendon Press, 2001.
- Martin, Michael. *The Cambridge Companion to Atheism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Martin, Rex. *Rawls on Rights*. Kansas: The University of Kansas Press, 1986.
- McDowell, John. *Mind and World*. New York: Harvard University Press, 1996.
- McDowell, John. "In Defense of Modesty." Στο *Michael Dummett: Contributions to Philosophy*, επιμέλεια Taylor Barry, 59-80. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 1987.
- McDowell, John. "Virtue and Reason." *The Monist* 62 3. (1979): 331-350.
- Miller, Alexander. *Contemporary Metaethics: An Introduction*. 2^η Έκδοση. Cambridge: Polity Books Press, 2013.

- Miller, Alexander. *An Introduction to Metaethics*. 2^η Έκδοση. Cambridge: Polity Books Press, 2003.
- Milo, Ronald. "Contractarian Constructivism." *Journal of Philosophy* 92 4. (1995): 181-204.
- Molivas, Gregory. "John Stuart Mill through Rawls." Στο John Stuart Mill, επιμέλεια Kyriakos Demetriou και Antis Loizides, 230-254. New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- Moore, Edward George. *Principia Ethica*. London: Cambridge University Press, 1903.
- Nagel, Thomas. *Mind and Cosmos: Why the Materialist Neo-Darwinian Conception of Nature is Almost Certainly False*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Nagel, Thomas. *The Last Word*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Nagel, Thomas. *The View from Nowhere*. Oxford: Oxford University Press, 1986.
- Nagel, Thomas. "Review: Libertarianism without Foundations." *The Yale Law Journal* 88 1. (1975): 136-149.
- Naraniecki, Alexander. "Neo-Positivist or Neo-Kantian? Karl Popper and the Vienna Circle." *Philosophy* 85 334. (2010): 511-530.
- Nathaniel, Jessi. "Rawls on Kantian Constructivism." *Journal of the History of Analytical Philosophy* 4 8. (2016): 1-25.
- Nayak, Pulin. "Nozick's Entitlement Theory and Distributive Justice." *Economic and Political Weekly* 24 4. (1989): 2-8.
- "Neo-Kantianism". Στο Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2021.
<https://plato.stanford.edu/entries/neo-kantianism/>.
- Nozick, Robert. *Invariances, The Structure of the Objective World*. New York: Belknap Press, 2001.
- Nozick, Robert. *Socratic Puzzles*. New York: Harvard University Press, 1999.
- Nozick, Robert. *The Nature of Rationality*. Princeton: Princeton University Press, 1994.
- Nozick, Robert. *The Examined Life: Philosophical Meditations*. New York: Simon and Schuster Paperbacks, 1989.
- Nozick, Robert. *Philosophical Explanations*. New York: Belknap Press, 1981.
- Nozick, Robert. *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books Inc, 1974.

- Oddie, Graham. *Value, Reality and Desire*. Oxford: Clarendon Press, 2005.
- Ogien, Ruwen. *Le Réalisme Moral*. Paris: Presses Universitaires de France, 1999.
- O'Neill, Onora. "Constructivism in Rawls and Kant." Στο *The Cambridge Companion to Rawls*, επιμέλεια Samuel Freeman, 347-367. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- O'Neill, Onora. "Constructivism versus Contractualism." *Ratio* 16 4. (2003): 319-331.
- O'Neill, Onora. "Kantian Constructivisms." Στο *Rationalität, Realismus, Revision. Vorträge des 3 Internationalen Kongresses der Gesellschaft für Analytische Philosophie in München*, επιμέλεια Julian Nida-Rümelin, 3-16. Berlin, New York: De Gruyter, 1999.
- O'Neill, Onora. "Constructivism in Ethics." Στο *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, 2^η Έκδοση, επιμέλεια Edward Craig, 630-632. London: Routledge, 1998.
- O'Neill, Onora. "Political Liberalism and Public Reason: A Critical Notice of John Rawls, Political Liberalism." *Philosophical Review* 106 3. (1997): 411-428.
- O'Neill, Onora. *Towards Justice and Virtue: A Constructivist Account of Practical Reasoning* Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- O'Neill, Onora. "Vindicating Reason," Στο *The Cambridge Companion to Kant*, επιμέλεια Paul Guyer, 289-308. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- O'Neill, Onora. "Constructivisms in Ethics." *Presidential Address, Proceedings of the Aristotelian Society* 89 1. (1989): 1-17.
- O'Neill, Onora. *Constructions of Reason*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- O'Neill, Onora. *Faces of Hunger: An Essay on Poverty, Justice, and Development*. London: Allen-Unwin Hyman, 1986.
- O'Neill, Onora. *Acting on Principle*. New York: Columbia University Press, 1975.
- Paulus, Mario. *Zum Pragmatischen, Ethischen und Moralischen Gebrauch der Practischen Vernunft. Jürgen Habermas Diskursethik*. Munich: Grin Verlag, 2003.
- Peacocke, Christopher. *The Realm of Reason*. Oxford: Clarendon Press, 2004.
- Pink, Thomas. *Free Will a Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Plato. "Euthyphro." και "Republic." Στο *Complete Works*, επιμέλεια John Michael Cooper. Indianapolis, IN: Hackett, 1997.

- Platts, Mark. *Ways of Meaning*. London: Routledge and Kegan Paul, 1970.
- Pogge, Thomas Winfried Menko και Michelle Kosch. *John Rawls: His Life and Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Pogge, Thomas Winfried Menko. *Realizing Rawls*. New York: Cornell University Press, 1989.
- Popper, Karl. *The Open Society and it's Enemies*. New York: Routledge, 2003.
- Popper, Karl. *Knowledge and the Body-Mind Problem. In Defence of Interaction*. Επιμέλεια: Mark Notturmo. London and New York: Routledge, 1994.
- Popper, Karl. "Utopia and Violence." *World Affairs* 149 1. (1986): 3-9.
- Popper, Karl. *Objective Knowledge, an Evolutionary Approach*. Oxford: Clarendon Press, 1972.
- Pospicil, Leopold. *Anthropologie des Rechts*. Munich: C.H.Beck, 1982.
- Psarras, Harris. "A Critique of Robert Nozick's Critique of Patterned Principles of Justice." *Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy* 96 2. (2010): 239-249.
- Putnam, Hillary. *The Collapse of the Fact/ Value of Dichotomy*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 2002.
- Railton, Peter. "Naturalistic Realism in Metaethics." Στο *The Routledge Handbook of Metaethics*, επιμέλεια Tristan McPherson και David Plunkett, 43-57. New York: Routledge, 2018.
- Railton, Peter. "Realism and Its Alternatives." Στο *The Routledge Companion to Ethics*, επιμέλεια John Skorupski, 294-318. London and New York: Routledge, 2010.
- Railton, Peter. "Moral Realism." *The Philosophical Review* 95 2. (1986): 163-207.
- Rawls, John. *A Brief Inquiry into the Meaning of Sin and Faith, with on my Religion*. Επιμέλεια: Thomas Nagel. Cambridge: Harvard University Press, 2010.
- Rawls, John. *Justice as Fairness: A Restatement*. Επιμέλεια: Erin Kelly. New York: Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press, 2001.
- Rawls, John. *Collected Papers*. Επιμέλεια: Samuel Freeman. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 1999.
- Rawls, John. "Reply to Habermas." *The Journal of Philosophy* 92 3. (1995): 132-180.
- Rawls, John. *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press, 1993.

- Rawls, John. "The Idea of an Overlapping Consensus." *Oxford Journal of Legal Studies* 7 1. (1987): 1-25.
- Rawls, John. "Justice as Fairness: Political not Metaphysical." *Philosophy and Public Affairs* 14 3. (1985): 223-251.
- Rawls, John. "Kantian Constructivism in Moral Theory." *The Journal of Philosophy* 77 9. (1980): 515-572.
- Rawls, John. "Reply to Alexander and Musgrave." *The Quarterly Journal of Economics* 88 4. (1974): 633-655.
- Rawls, John. "The Independence of Moral Theory." *Proceedings and Addresses of The American Philosophical Association* 48 5. (1974): 5-22.
- Rawls, John. *A Theory of Justice*. Cambridge: Belknap Press, 1971.
- Reidy, David. *John Rawls*. London: Routledge, 2017.
- Ricoeur, Paul. "On John Rawls A Theory of Justice: Is a Pure Procedural Theory of Justice Possible?." *International Social Science Journal* 42 4. (1990): 553-564.
- Ricoeur, Paul. "Ethique et Morale," *Revista Portuguesa de Filosofia* 46 1. (1990): 5-17.
- Riley, Patrick. "The Social Contract and Its Critics." Στο *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought*, επιμέλεια Mark Goldie και Robert Wokler, 347-376. New York: Cambridge University Press, 2008.
- "Robert Nozick". Στο Internet Encyclopedia of Philosophy. 2020.
<https://iep.utm.edu/nozick/>.
- "Robert Nozick". Στο Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2020.
<https://plato.stanford.edu/entries/nozick/>.
- Robinson, Abraham. "Formalism 64." Στο *Proceedings of the International Congress for Logic, Methodology and Philosophy of Science*, επιμέλεια Yehoshua Bar-Hillel, 228-246. Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1972.
- Ross, William David. *Plato's Theory of Ideas*. Oxford: Clarendon Press, 1953.
- Royce, Joyce. *The Spirit of Modern Philosophy: An essay in the form of lectures*. Boston: Houghton, Mifflin and Company, 1892.
- Sampson, Geoffrey. "Liberalism and Nozick's Minimal State." *Mind* 87 345. (1978): 93- 97.

- Sandel, Michael. *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
- Sayre-McCord, Geoffrey. *Essays on Moral Realism Ithaca*. Cornell: Cornell University Press, 1988.
- Sayre-McCord, Geoffrey. "Moral Theory and Explanatory Impotence." Στο *Essays on Moral Realism*, επιμέλεια Geoffrey Sayre-McCord, 256-281. New York: Cornell University Press, 1988.
- Scanlon, Thomas Michael. *Being Realistic about Reasons*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Scanlon, Thomas Michael. "Rawls on Justification." Στο *The Cambridge Companion to Rawls*, επιμέλεια Samuel Freeman, 139-167. New York: Cambridge University Press, 2003.
- Scanlon, Thomas Michael. "Fear of Relativism." Στο *Virtues and Reasons: Philippa Foot and Moral Theory*, επιμέλεια Gavin Lawrence, Rosalind Hursthouse και Warren Quinn, 219-246. Oxford: Clarendon Press, 1995.
- Scanlon, Thomas Michael. *What We Owe To Each Other*. Cambridge: Harvard University Press, 1998. Scheffler, Samuel. *The Rejection of Consequentialism*. 2^η Έκδοση. Oxford: Clarendon Press, 1994.
- Schafer, Karl. "Constructivism and Three Forms of Perspective-Dependence in Metaethics." *Philosophy and Phenomenological Research* 89 1. (2014): 68-101.
- Scheffler, Samuel. *Human Morality*. Oxford: Oxford University Press, 1992.
- Schmidtz, David και Carmel Pavel. *The Oxford Handbook of Freedom*. Επιμέλεια: Carmel Pavel. Oxford: Oxford University Press: 2018.
- Schroeder, Mark. *Expressing Our Attitudes: Explanation and Expression in Ethics*. 2^{ος} τόμος. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Sen, Amartya. *The Idea of Justice*. Cambridge: Belknap Press, 2009.
- Sensen, Oliver. "Kant's Constitutivism." Στο *Kant's Moral Antirealism*, επιμέλεια Thomas Schmidt και Adriano Silva dos Santos. Berlin: De Gruyter, υπό έκδοσιν.
- Sepielli, Andrew. "Quietism and Counter-Normativity." *Ergo, Journal of Philosophy* 7 16. (2020): 457-479.
- Shaffer-Landau, Russ. *Moral Realism. A Defence*. Oxford: Clarendon Press, 2003.
- Sherman, Nancy. *The Fabric of Character: Aristotle's Theory of Virtue*. Oxford: Clarendon, 1989.

- Sidgwick, Henry. *Methods of Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Singer, Peter. *Does Anything Really Matter? Essays on Parfit on Objectivity*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Singer, Peter. "Rights and the Market." Στο *Justice and Economic Distribution*, επιμέλεια Christopher Arthur και William Shaw, 207-221. New Jersey, Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1978.
- Sinnott-Armstrong, Walter και Mark Timmons. *Moral Knowledge?* Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Slote, Michael. "Morality and Self-Other Asymmetry." *Journal of Philosophy* 81 4. (1984): 179-192.
- Smith, Michael. *The Moral Problem*. Oxford: Blackwell Publishers, 1994.
- Sober, Elliot. "Realism and Independence." *Novus* 16 3. (1982): 369-385.
- Sommers, Christina Hoff. *Vice and Virtue in Everyday Life*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1985.
- Specter, Matthew. *Habermas: An Intellectual Biography*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Steiner, Hillel. *An Essay on Rights*. New York: John Wiley & Sons Inc, 1994.
- Stratton Lake, Philip. *Ethical Intuitionism: Re-evaluations*. Oxford: Clarendon Press, 2002.
- Sturgeon, Nicholas. "Ethical Naturalism." Στο *The Oxford Handbook of Ethical Theory*, επιμέλεια David Copp, 91-121. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Such, Peter. *An Introduction to Political Thought: Key Concepts and Thinkers*. New York: New York University Press, 2004.
- Thiroux, Jacques. *Ethics, Theory and Practice*. New York: Macmillan Publishers Ltd, 1977.
- Totowa, Paul. *Reading Nozick. Essays on Anarchy, State and Utopia*. New Jersey: Rowman and Littlefield, 1981.
- Vallentyne, Peter. "Self-Defense against Rights-Intrusions (Non-Culpable and Culpable)." Στο *The Ethics of Self-Defense*, επιμέλεια Christian Coons και Michael Eric Weber, 86-109. New York: Oxford University Press, 2016.

- Vallentyne, Peter. "Nozick's Libertarian Theory of Justice." Στο *Anarchy, State, and Utopia - A Re-appraisal*, επιμέλεια Ralf Bader και John Meadowcroft, 145-167. London: Cambridge University Press, 2011.
- Van de Lagemaat, Richard. *Theory of Knowledge*. Cambridge University Press, 2005.
- Virvidakis, Stelios. "Rationalistic Value Realism as a Religion Without God: An Option for Metaethical Quietism." Στο *Quietism, Agnosticism, and Mysticism, Mapping the Philosophical Discourse of the East and West*, επιμέλεια Krishna Mani Pathak, 53-72. New York: Springer, 2021.
- Virvidakis, Stelios. "Reflective Equilibrium." Στο *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 2^η Έκδοση, επιμέλεια James David Wright, 77-81. Oxford: Elsevier B.V. Publishers, 2015.
- Virvidakis, Stelios. "Moral Minimalism in the Political Realm." Στο <https://www.unige.ch/lettres/philo/publications/engel/liberamicorum/>, επιμέλεια Julien Dutant, Davide Fassio και Anne Meylan, 860-877. Genève: Université de Genève, 2014.
- Virvidakis, Stelios. "Varieties of Quietism." *Philosophical Inquiry* 30 1. (2008): 157-175.
- Virvidakis, Stelios. "Analytic Philosophy in Greece." *Dialectica* 51 2. (1997): 135-142.
- Virvidakis, Stelios. *La Robustesse du Bien. Essai sur le Réalisme Moral (Rayon Philosophie)*. Paris: Editions Jacqueline Chambon, 1996.
- Virvidakis, Stelios. "Variétés du Réalisme en Philosophie Morale." *Philosophie* 22 (1989): 1-35.
- Walzer, Michael. *Spheres of Justice, A Defence of Pluralism and Equality*. New York: New York Basic Books, 1983.
- West, Henry. "Mill and Rawls." Στο *Mill on Justice*, επιμέλεια Leonard Kahn, 119-134. New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- Wiggins, David. *Needs, Values, Truth: Essays in the Philosophy of Value*. 3^η Έκδοση. Oxford: Clarendon Press, 1998.
- Wiggins, David. "Truth, Invention and the Meaning of Life." *Proceedings British Academy* 62 (1976): 88-139.
- Williams, Bernard. *Ethics and the Limits of Philosophy*. Cambridge: Harvard University Press, 1985.
- Wingert, Lutz. *Gemeinsinn und Moral*. Berlin: Suhrkamp Verlag AG, 1993.

Wolff, Jonathan. *Robert Nozick. Property Justice and the Minimal State*. Oxford: Polity Books Press, 1991.

Wolff, Robert Paul. *Understanding Rawls: A Reconstruction and Critique of a Theory of Justice*. New Jersey: Princeton University Press, 1977.

Wood, Allen. *Kant's Ethical Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Wood, Ellen Meiksins. *Mind and Politics: An Approach to the Meaning of Liberal and Socialist Individualism*. California: University of California Press, 1972.

Wright, Crispin. *Truth and Objectivity*. Cambridge: Harvard University Press, 1992.